

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE VE DİNÎ İNANCIN AKLÎLİĞİ

Doktora Tezi

Tahsin ÖLMEZ

Ankara – 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE VE DİNÎ İNANCIN AKLÎLİĞİ

Doktora Tezi

Tahsin ÖLMEZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Ankara – 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

JOHN LOCKE VE DİNÎ İNANCIN AKLÎLİĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

.....

Prof. Dr. Recep KILIÇ

.....

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN

.....

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

.....

Prof. Dr. Ferit USLU

.....

Tez Sınavı Tarihi: 22.12.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....
İmzası
.....

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	1
Giriş.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA İNSAN BİLGİSİNİN MAHİYETİ, KAYNAĞI VE SINIRLARI

I.1. Bilginin Mahiyeti.....	15
I.2. Bilginin Kaynağı.....	34
I.3. Bilginin Türleri.....	46
I.3.a. Sezgisel Bilgi.....	47
I.3.b. Kanıtlayıcı Bilgi.....	48
I.3.c. Duyumsal Bilgi.....	49
I.4. Bilginin Sınırları.....	51
I.5. İhtimal.....	54
I.6. Bilginin Hakikati.....	57
I.7. Sonuç.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA DİNÎ İNANCIN EPİSTEMOLOJİSİ

II.1. Bilgi, İnanç ve İman.....	67
II.2. Akıl.....	82
II.3. İnançta Aklın Rehberliği.....	91
II.4. Delilcilik.....	96
II.5. Tanrı'nın Varlığı: Dinî İnancın Temellendirilmesi.....	112
II.6. Sonuç.....	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOCKE, TEİZM VE HİRİSTİYANLIK

III.1. Locke, Teizm ve Deizm.....	137
III.2. Vahiy.....	152
III.3. Akıl- Vahiy İlişkisi.....	168
III.4. Mucize.....	181
III.5. Hıristiyan İnancının Aklîliği.....	189
III.6. Sonuç.....	200
SONUÇ	203
Kaynakça.....	211
Özet.....	223
Abstract.....	224

Önsöz

Modern felsefenin önde gelen düşünürlerinden olan John Locke, bilgi konusunda gelenek ve otoriteyi reddetmesi ve bütün bilgiyi tecrübeye dayandırması fikri ile ön plana çıkmıştır. Locke'un din felsefesi açısından önemi, dinî inancın rasyonelleştirilmesinde tecrübeye şekillenen aklı esas almasıdır. Kendisinden sonraki dönemlerde olduğu kadar günümüzde de epistemoloji tartışmalarında delilcilik (*evidentialism*) fikrinin temellerinin Locke'a dayandığı rahatlıkla söylenebilir. Dinî inancın akla dayandırılabilmesi için kullanılan delilcilik metodu, kendisinden sonra gelen ateistler ve agnostikler tarafından da karşı yönde kullanılabildiği için metodun kendisinin teist düşünceye ne kadar hizmet ettiği konusu hala tartışılmaktadır. Locke'un delilci düşüncesinin yansımaları, günümüzde özellikle inanç ahlakı (*Ethics of belief*) ve bilgi ahlakı (*deontoloji*) bağlamında tartışılmaya devam etmektedir. Son dönem düşünürlerinden William James'in inanma iradesi (*the will to believe*) ve Reformcu felsefecilerin ortaya koymaya çalıştığı Tanrı inancının temel bir inanç olduğu yönündeki düşüncelerin, Locke'un katı delilci tutumuna karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Locke, inançlarımızla ilgili olarak sorumluluk ve yükümlülüklerimiz olduğundan bahseder. Tıpkı gündelik yaşantımızda ve diğer insanlarla olan ilişkilerimizde “nasıl olursa olsun” diyemeyeceğimiz gibi, inançlarımızda da bu şekilde davranamayız. İnanç oluşturma veya elde etmenin doğru ve yanlış yolları vardır. İnsanın inancı ile olduğu kadar inançsızlığı ile de ilgili sorumlulukları vardır. Locke'un inanç epistemolojisinin merkezinde bulunan delilci yaklaşıma göre, sahip olmamız ve olmamamız gereken inançlar vardır. Sahip olma yükümlülüğü olarak isimlendirilen bu duruma göre (deliller yoluyla) bazı inançlara sahip olmamıza müsaade edilirken, bazılarına edilmemektedir.

İnançlarımızla ilgili olarak Locke, sadece görevlerden veya bir başka deyimle sahip olma yükümlülüklerinden bahsetmez. Ona göre insan olarak, doğru inançlarımızı artırarak ve yanlış inançlarımızı azaltarak hakikat ile aramızdaki engelleri kaldırmak maksadıyla kabullerimizi yönetebilme kapasitesine sahibiz. İnançlarımız açısından sahip olma yükümlülüğümüz hakikatle ilişkimizi arttırabilecek şekilde inançlarımızı yönetme yükümlülüğünü ifade etmektedir. Kişinin muhatap olduğu sahip olma ve inancın derecesine dair yükümlülüklerle uygun yaşama konusunda hata yapması o kimsenin Yaratıcı'sına karşı gelmesi anlamına gelir. Aynı şekilde, bu yükümlülüklerle uygun yaşamak, Yaratıcı'ya karşı itaatin bir göstergesidir. Locke, "rasyonalite" fikrini de inançlar ile ilgili olan bu yükümlülüklerle ilişkilendirir. Aklî yükümlülükler olarak da adlandırılabilen bu ödevler aynı zamanda inancımızın da rasyonel olmasını belirleyen şeylerdir. Rasyonel inanç demek bizim bilişsel yükümlülüklerimizi ihlal etmeyen inanç demektir. Bu durumda rasyonel inanç bilişsel yükümlülüklerimiz açısından meşru ve doğrulanmış inanç anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, Locke için rasyonel inanç, inanca sahip olma ve inancın gücü açısından gerçeklikle uyum içerisinde olan inanç demektir. Dolayısıyla bir kimsenin inancının rasyonel olabilmesi, inancının gücü ve gerçeklikle olan bağlantısı bakımından gerekli yükümlülüğü yerine getirmesine bağlıdır. Nasıl ki, ahlâken müsaade edilen bir eylem denince bununla ahlakî normlara uygun bir eylem kastediliyorsa, aynı şekilde de rasyonel inanç denince derece ve gerçekliğe sahip olma yönünden bir inancın gereklerini taşıyan inanç kastedilmektedir.

Burada rasyonellik, hakikat (*truth*) ile ilişkilendirilmektedir, ancak bu ilişki doğrudan bir ilişki değildir. Yani burada ne rasyonellik ile inanılan şeylerin doğruluğu arasında bir özdeşlik kurulmakta, ne de bu iki kavramın eş-zamanlılığından bahsedilmektedir. Çünkü bazen insan şans eseri olarak hakikatle karşılaşabilir. Bazen de sahip olduğu yeti ve

imkânlarla samimi bir şekilde doğruyu aradığı halde rasyonel bir varlık olmanın gereği olarak vazifesini yapmanın mutluluğunu yaşadığı halde bir hakikati kaçırabilir. Locke’a göre bu durumdaki bir insan, vazifesini yerine getirmiş olduğundan, aslında kavuşmak istediği ödülü kaçırmış da değildir. Her ne kadar hakikate ulaşmak inancın fazileti ise de, kişinin bu yolla ödüllendirilmesi inancın vazgeçilmez bir niteliği değildir, aynı şekilde inançta yanılmak da kendi başına bir kınama sebebi olamaz. Ama inançta takınılan rasyonel tutum o inanç sahibinin mükâfata layık olmasını gösteren en belirgin işaret iken, inanç hususunda irrasyonel bir tutum takınmak kendi başına kınanacak bir durumdur. İnançtaki rasyonellik, hakikatte olduğunun aksine, edinilen bir fazilettir. Buradaki fazilet, hakikati aramaya koyulması şartıyla inanç sahibinin kendisinden kaynaklanmaktadır. İnançlarımızda rasyonel olmanın fazileti, inancımızı uygun bir biçimde yönlendirmeye dayanır, yani bilişsel rasyonellik bir anlamda pratik rasyonelliğe dayanır.

Buna bağlı olarak Locke’a göre rasyonellik iman objesinin hakikati ile doğrudan alakalı olmayıp, inanç konusunda izlediğimiz yol ile alakalı bir şeydir. Bu durumda da aklın işlemlerini sağlayan “delillerin” ne olacağı veya olması gerektiği tartışması gündeme gelmektedir.

Locke’un inanç ve rasyonalite değerlendirmelerinde ana tema; akli öne çıkararak, Tanrı tarafından insana verilen bu çok önemli yetinin doğru kullanılmasının teşvik edilmesi, aklın melekelerinin işletilmesi ile ulaşılan sonucun rasyonel olacağı, buna karşılık akla gereken önemi vermemenin öncelikle Tanrı’nın bu hediyesine karşı saygısızlık olacağı ve bu tutumun insanı kesinlik ve doğruluk yerine ihtimal ve zanlara götüreceğidir.

Dinî inancın rasyonelliği konusunda ileri sürülen düşüncelerin gelişiminde daha önceki bir düşünceye karşı olarak geliştirilen bir argümanın değerlendirmesinin yerinde yapı-

labilmesi için kendisine itiraz edilen düşüncenin de çok iyi bilinmesine ihtiyaç vardır. Nitekim günümüzde ortaya atılan “temelselcilik” düşüncesinin tutarlılığının tespiti için delilci düşünceye müracaat etmeye gerek vardır. Ayrıca inanma konusunda iradenin rolünün ne olabileceği, inanç ahlakı açısından bir şeye inanmak için hangi gerekliliklerin yerine getirilmiş olması gerektiği gibi konuların ele alınabilmesi için de Locke’un ilgili fikirlerine müracaat edilmelidir. Çalışmamızda Locke’un bilgi anlayışını ele aldıktan sonra, akıl ve inanç arasında yaptığı ayırım ve nihayetinde savunduğu rasyonalite anlayışını Hıristiyan inancına nasıl uyguladığı, bunun tutarlı ve savunulabilir olup olmadığı sorusu üzerinde durulacaktır.

Son olarak; çalışmam esnasında sabırla bana yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER’e, hayatım boyunca maddi-manevi yardımlarını yanımda hissettiğim anne-babama, bu uzun süreçte tahammül ve sabırlarından dolayı eşim ve kızıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tahsin ÖLMEZ

Ankara- 2016

Giriş

Tanrı inancı ile akıl arasında nasıl bir ilişki olduğu veya olabileceği meselesi inananlar kadar inanmayanları da ilgilendiren bir husustur. Özellikle, modern düşüncenin öngördüğü rasyonel yaklaşım tarzı ile, metafizik gerçekliğe atıfta bulunan dinî inanç ve Tanrı'nın varlığı konularında karar verirken takınılacak doğru tutumun ne olacağı konusu gündelik hayatta herkesin karşılaşabileceği bir problem haline gelmiştir. 17. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan Aydınlanma düşüncesi, en doğru rehber olarak kabul ettiği aklın öncülüğünde, başta dinî inanç ve dogmalar olmak üzere insan bilgisi ve inançlarının tamamını süzgeçten geçirerek en sağlam ve sarsılmaz neticeye ulaşmayı hedeflemiştir.

Skolastik düşüncenin metafizik temellerini ve metodolojik öngörülerini reddeden Modern felsefenin yükselişe geçtiği 17. yüzyıl, bilimde Aristotelesçi metodun sorgulandığı ve reddedildiği bir dönemdir. Aristoteles'in mantıksal çıkarım düşüncesinin bilimsel bilginin ilerlemesinde faydalı olmayacağını öne süren Locke, kesin bilgiye *ilk ilkeler* veya *aksiyomlardan kıyas* yoluyla çıkarımda bulunmak suretiyle ispatlanarak ulaşılabileceği fikrine karşı çıkmıştır.¹ Bilimsel metot olarak Descartes'ın şüpheciliği benimsemesine karşın Locke, 'tarihsel ve açık'² olarak adlandırdığı yöntem ile, teorik ve pratik yönlerine ışık tutarak insanın bütün doğal yetilerini açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Locke, bilgi teorisini şekillendirirken,

¹ R. S. Woolhouse, *Locke*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, s. 66.

² John Locke, "Introduction", I, 2, *An Essay Concerning Human Understanding*, IV, xvii, 24, (ed.) Peter H. Nidditch, New York: Clarendon Press, 1975, s. 43. (Not: Bu esere bundan sonra sadece *Essay* şeklinde atıfta bulunulacaktır). Eserin Türkçe tercümesi bulunmakla birlikte çalışmamızda İngilizce aslına müracaat edilmiştir. Bkz. Vehbi Hacıkadıroğlu, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Kabalcı Yayınevi, 2004.

Tanrı fikri ve ahlaka dair hakikatlerin matematiksel ispatlarının mümkün olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir.³

17. yüzyıl Avrupa'sında ahlakî ve dînî konulardaki anlaşmazlıklar, gelenek ve entelektüel birikime müracaatla çözülmekteydi. Ancak Locke'un dönemine gelindiğinde çok farklı parçalara bölünmüş olan gelenek, din ve ahlâka dair inançların nasıl oluşturulacağı konusundaki sorulara cevap veremez hale gelmiştir.

İnançlarını sadece başkalarının düşüncelerine dayandıran insanların yanıltılmaları kuvvetle muhtemel olup, başkalarının düşünce ve inanışları bizim inançlarımızın temeli olursa; Japonya'da yaşayan insanların Şintoist, Türkiye'de yaşayanların Müslüman, İngiltere'dekilerin Protestan, İsveç'te yaşayanların Lutheran olmak için yeterince nedeni var demektir.⁴

Ahlak ve din konularında kitabî geleneğin yegâne bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi anlayışının sona ermesi ile birlikte⁵ Locke, yaşanan krize çözüm bulabilme amacıyla, yine insandan hareket ederek, zihinsel süreçlerin anlaşılması temeline dayanan bir bilgi teorisi oluşturmayı amaçlamış; *Essay*'i yazmasının gerekçesinin arkadaşları ile din ve ahlak üzerine yaptıkları tartışmalar neticesinde, insanın anlama yetisinin neler için uygun olup olmayacağı yönündeki sorunun etkili olduğunu belirtmiştir.⁶ Onun bu soruna getirdiği çözüm, kendisinden öncekilerin yaptığı ama çatışmalar ve ayrılıklara neden olan Kutsal metinlerin tekrar okunup yorumlanması şeklinde olmamıştır.

³ Åke Petzäll, *Ethics and Epistemology in John Locke's Essay Concerning Human Understanding*, Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1937, ss. 19-20.

⁴ *Essay*, IV, XV, 6.

⁵ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, ss. 3-4.

⁶ John Locke, "Epistle to the Reader", *Essay*, s. 7.

Locke'un yaşadığı dönemde, ahlak ve Tanrı'nın varlığına dair doğuştan bilgiyi reddetmek doğrudan ateizmle suçlanma nedeniydi. Aynı şekilde, ezeli olan ve bu dünyaya ait bir kavram olmayan doğruluk kavramını, maddi dünyadan hareketle algılama şansımızın olmadığı şeklindeki anlayış hâkimdi. Cennetten *atıldığı* için bu prensipleri algılamakta körleşen insanın, kesin ve zorunlu olarak ruhunda bulunan bu bilgileri inkar ederek, duyu organları vasıtasıyla söz konusu bilgileri edindiğini inkar etmesi şeytanın onu aldatmak için öne sürdüğü bir doktrindir. Böylece din ve ahlak düşünceleri sarsılarak, gelenek sorgulanır hale gelmiştir.⁷

Locke'un *Essay*'in girişinde zikrettiği “daha faydalı ve etkili bilgiye zemin hazırlama”⁸ çalışmasının temelinde deneysel bilgiye duyduğu ilgi vardır. ‘Tarihsel ve açık’ diye adlandırdığı metodu oluşturmak için Locke önce, *Robert Boyle* ile birlikte gerçekleştirdiği bilimsel deneyler neticesinde, “gerçek bilim” diye adlandırdığı deneysel metodun ilkelerini kendi epistemolojisini oluşturmak için uygulamış ve bu amaçla da, gerçek doğrular gibi görünen bütün soyut ideleri reddetmiştir. Daha sonra, tabiat üzerindeki doğaüstü müdahale fikrini reddetmeden, doğanın ve doğadaki fenomenlerin insan bilincine görüldüğü biçimde gözlemlenmesi ve neticesinde gözlemlenen objenin niteliklerini inceleyerek en küçük elementlerine kadar ayırtmış ve son aşamada, yeterli incelemenin yapıldığı kanaatine varılarak hipotez ortaya konmuştur.⁹ Burada ‘tarihsel’ tabiri ile deney ve gözlem kastedilmektedir. Locke üzerine aldığı bu görevi tamamlamak için ayrıca ‘inanç, zan ve kabulün temelleri ve derecelerini’ araştırmaktan bahseder. Burada söz konusu olan ihtimalli bilgidir. Çünkü,

⁷ John W. Yolton, *Locke and the Way of Ideas*, Amen House, London: Oxford University Press, 1996, s. 71.

⁸ John Locke, “Epistle to the Reader”, *Essay*, s. 7.

⁹ Åke Petzäll, ss. 20-21.

kesin bilgi çok azdır. Bilgiye ulaşmadaki engelleri ortadan kaldırabilmek için kesin ve ihtimalli bilginin ikisini de ele alan Locke, öncelikle bilen bir varlık olarak kendi tecrübelerini araştırmaya başlamıştır. Araştırma sürecinin psikolojik ve mantikî yönleri olduğu için, bilme hakkında araştırma yapmak için bilinen obje yani *ide* ve bu idelere karşılık gelen semboller yani sözcükler hakkında çalışmaya karar veren Locke'un ideler hakkındaki araştırması psikoloji ve mantığın metafizik ile mezcedilmesinden oluşan bir sistemdir.¹⁰

Modern felsefe epistemoloji odaklıdır, yani bilginin tabiatı, temeli ve alanının araştırılması konu edilir.¹¹ Rorty'nin belirttiği gibi;

Felsefe, bilim, ahlak, sanat ve dinin ortaya attığı bilgi iddialarının tescil veya reddedilmesidir... Bilginin temellerini araştıran felsefe bu temelleri ya insanın zihinsel süreçleri içerisinde veya temsil faaliyeti içerisinde arar. Genel anlamda bir temsil teorisi üzerinde duran felsefe, kültürü; gerçekliği yeterince temsil eden, gerçekliği yeterince temsil etmeyen ve gerçekliği hiç temsil etmeyen şekilde kategorilere ayırır.¹²

Locke'un felsefesinin doğuşunda, bilgi için mevcut yollardan vazgeçmenin doğurduğu belirsizliğin yarattığı şüphe, onun felsefi stratejisinin şekillenmesine olumlu bir katkıda bulunmuştur. Artık eskiden olduğu gibi gerçeklik ve bizim gerçekliği algılayışımız arasında basit bir uyum olduğu iddia edilemeyecektir. Gelenek bir kenara bırakarak, aklın sezgi ile birlikte Tanrı'nın sözünü desteklediği durumda bizi eşya hakkında gerçek bilgiye ulaştırı-

¹⁰ Richard I. Aaron, *John Locke*, Oxford: Clarendon Press, 1971, s. 78.

¹¹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. IX.

¹² Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1979, s. 3.

cağı öne sürülmüştür. Şüphecilik nedeniyle Locke, benliği (*self*) düşünce sisteminin merkezine koymuş ve bireyin kendisinden hareket ederek anlama yetisini kontrol etmesi gerektiğini söylemiştir.¹³

Locke’a göre rasyonel olmak bir kimsenin kıyas mantığı ile düşünmesi anlamına gelmez, bilakis rasyonel olmak demek bir kimsenin düzeni ve ideler arasındaki uyum ya da uyumsuzluğu algılaması demektir. Sadece idelerin zihinde uyum ya da uyumsuzluğuna dayanan akıl yürütmeler doğaldır, çünkü bu, zihnin işleyişini yansıtır.¹⁴

Locke’un epistemolojisinde cevabını aradığı bir diğer konu, “neye inanacağımıza nasıl karar verebiliriz” ve “anlamamızı nasıl yönetebiliriz” sorularıdır. Ona göre bu soruların cevabı ortak gelenek yani *aklın her konuda bizi yönetebileceği* şeklindedir.¹⁵ Buradaki ‘aklın yöntemi’nin, belli bir geleneğe inanmaktan ziyade, otorite ve geleneği geçersiz kılacak bir biçimde varlık hakkında bir fikir oluşturma teşebbüsü olduğu söylenebilir.¹⁶

Locke’un epistemolojisinin temel amacı bilgi ve inanç arasındaki ayrımı ortaya koymaktır.¹⁷ Yani “bilmek bir olgunun farkında olmak iken, inanmak o şeyin bir olgu olduğunu kabul etmektir.”¹⁸ Ancak Locke’da akıl ve inanç arasındaki ilişki birbirine karşıtlık veya dışlama şeklinde değil birbirini tamamlama şeklindedir.

¹³ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 8.

¹⁴ *Essay*, IV, XVII, 4.

¹⁵ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 3.

¹⁶ John Locke, *Essay on the Law of Nature*, Oxford: Clarendon Press, 1958, ss.129-131.

¹⁷ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion” *The Cambridge Companion to Locke*, Vere Chappell (ed.), New York: Cambridge University Press, 1994, ss. 175.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 177.

Locke'un niçin böyle bir bilgi teorisi ortaya koymaya çalıştığı sorusunun cevabı olarak iki etkenden bahsedilebilir. Birincisi; dinî bilginin Tanrı tarafından insana doğrudan verildiği iddiasının keyfî ve dogmatik oluşunun, pratik hayatta yol açtığı tehlikeler. İkincisi, Richard Boyle ve Thomas Sydenham öncülüğünde tıp ve atomcu (*corpuscular*) bilime olan merakının onu dogmatizme daha düşman hale getirerek deneyci yönetime sevk etmesidir. Locke'un, akli ilhama önceleyen fikirleri 1660'lı yıllarda yazdığı *Essay on the Law of Nature* adlı eserine kadar uzanır. Locke, bu eserinde Tanrı'ya karşı vazifelerimizin bilgisinin insan aklının duyu tecrübesi ile elde edeceği kavram ve öncüllerin içerisinde var olduğunu öne sürmektedir.¹⁹

Locke'un rasyonalite anlayışının temelini oluşturan önemli yaklaşımlarından birisi de 'delilcilik' (*evidentialism*)tir. Buna göre; *bir inanç ancak ona inanan kimse yeterli delil ve ispata sahip olduğu zaman o kimse için rasyonel bir inanç olur*. Locke, inanç ahlakına dair fikirlerini de buraya ilave ederek, mevcut delillerin gerektirdiğinden kadar bir önermeye inanmamız gerektiğini belirtmiştir. Teizmin yeterli delile sahip olmadığı ve dolayısıyla da irrasyonel olduğu yönündeki *Tanrı inancına karşı delilci itiraz*²⁰ olarak da adlandırılan bu iddianın taraftarları dinî inancın rasyonel olabilmesi için delil desteğini şart koşmuşlardır. Onlara göre: a) Yeterli delilin olmadığı durumlarda Tanrı'ya inanmak irrasyonel bir tutumdur, b) Tanrı'nın var olduğunu gösteren yeterli delil veya ispat mevcut değildir.²¹

¹⁹ Michael Ayers, *Locke, Epistemology and Ontology*, ss. 13-14.

²⁰ Alvin Plantinga, "Reason and Belief in God", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983, ss. 24-29.

²¹ Kelly James Clark, *Return to Reason*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000, s. 5.

Bu durum karşısında teistlerin takındığı tavrı üç kısma ayırabiliriz: *Teist delilciler* olarak adlandırılan bir kısım düşünürler delilci geleneğe bağlı kalarak ancak yeterli delil olması halinde Tanrı inancının rasyonel olabileceği fikrini benimsemişler ve bu inanç için yeterli delilin var olduğunu savunmuşlardır.²² İnancın rasyonel olamayacağını ve sadece imanla inanılacağını öne süren *fideist* düşünürlere göre, delillerin yetersizliği veya karşıtlığına rağmen insan Tanrı'ya inanmalıdır.²³ Aydınlanma döneminin delilci düşüncesini tamamen reddedip farklı bir rasyonalite anlayışı ortaya koymaya çalışan günümüz Reformcu epistemoloji taraftarları ise, delilci itirazın ilk önermesi olan yeterli delil veya ispat olmadan Tanrı'ya inanmanın irrasyonel olacağı fikrini reddederler.²⁴ Locke'un delilci düşüncesini şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür; "Herhangi bir önermeyi, dayandığı delillerin haklılamasından daha fazla bir oranda tasdik eden kimse hakikatin dışında başka bir gizli amaç peşindedir."²⁵

Locke'un delilciliğine yönelik değerlendirmeler ilgili bölümde detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Locke'un dini inançta akla verdiği bu büyük önemin modern epistemolojideki yansımaları (delilcilik, içselcilik, dışsalcılık, deontoloji vs.) onun, vahyi akla feda etmeyen, ama insanın sahip olduğu yetileri yerli yerince kullanma sorumluluğunu öne çıkaran anlayışının dini epistemoloji konusundaki pek çok düşünceye kaynaklık etmesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Çalışmamızda, Locke'un öncülük ettiği delilci ekolün din felsefesi açısından önemini ve başlattığı tartışmaların günümüze taşınan uzantılarına da kısmen değinilerek felsefi ve epistemik tahlilleri yapılmaya çalışılacaktır.

²² A.g.e., s. 6.

²³ A.g.e., s. 7.

²⁴ A.g.e., ss. 7-8.

²⁵ *Essay*, IV, XIX, 1.

Locke'un inanç ve özellikle de akıl konusunda ortaya koyduğu argümanların din felsefesinin alanı açısından göz ardı edilemeyecek önemde olduğu aşikârdır. Özellikle teistik bir düşünce sisteminde aklın nasıl konumlandırılacağı, inançta akla ne kadar yer verileceği tüm teistik dinlerin akîdeleri açısından olduğu kadar ibadet ve muamelelerinin nasıl şekilleneceği konusunda inkâr edilemez bir öneme sahiptir. Locke'un epistemolojisinin dinî inanç bağlamında ele alınarak tartışıldığı çalışmaların literatürümüzde çok az olduğu söylenebilir. Locke'un din felsefesi ile ilgili ilk çalışma olarak değerlendirilebilecek *John Locke'da Tanrı Anlayışı*²⁶ eserinde İsmail Çetin, Locke'un bilgi teorisi, akıl-vahiy anlayışı, Tanrı'nın varlığı ve insanla ilişkisi konularını ele almış ve Locke'un din ve Hristiyanlık hakkındaki fikirlerini sistematik olarak incelemek suretiyle, onun din felsefesinin genel şeması ortaya koymaya çalışmıştır. Naciye Ertürk Atış, *John Locke ve Immanuel Kant'ta Bilginin Sınırı Problemi*²⁷ adlı doktora çalışmasında, iki düşünürün bilgi anlayışlarını mukayese ederek benzer ve farklı yönlerini nedenleri ile birlikte irdelemiştir. Dinî inancın epistemolojisiyle ilgili olarak yapılan çalışmalara gelince; *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*²⁸ adlı doktora çalışmasında, Nebi Mehdiyev, dinî epistemoloji alanındaki çağdaş yaklaşımları değerlendirerek, Tanrı inancının rasyonelliği sorusunun cevabını aramaya çalışmıştır. Yine son dönemde yapılan çalışmalar arasında, *Felsefî Açıdan İmanı Temellendirme*²⁹ adlı çalışmasında Ferit Uslu, felsefe ve dinde akla ilk gelebilecek kavram olan

²⁶ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Ankara: Vadi Yayınları, 1995.

²⁷ Naciye Ertürk Atış, *John Locke ve Immanuel Kant'ta Bilginin Sınırı Problemi*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, 2004.

²⁸ Nebi Mehdiyev, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008.

²⁹ Ferit Uslu, *Felsefî Açıdan İmanın Temellendirilmesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

‘iman’ kavramının tanımı ve oluşumunun farklı perspektiflerce nasıl anlaşıp yorumlandığı sistematik olarak ele almıştır. Yine din epistemolojisi bağlamında Mehmet Sait Reçber *Tanrı’yı Bilmenin İmkân ve Mahiyeti*³⁰ adlı eserinde Tanrı’yı bilme kavramının içeriği ve kapsamı noktasında ayrıntılı bir irdeleme sunmaktadır.

Biz bu çalışmamızda, Locke’un genel bilgi teorisinden hareketle, onun genel anlamda Tanrı’nın varlığına inanma ile aklın işleyişi arasında kurduğu paralelliği epistemolojik anlamda nasıl temellendirdiğini, özel olarak ise Hristiyan inancının aklî oluşunu nasıl savunduğunu ele almaya çalışacağız. Locke’un bir yandan akıl ile dini inancın alanlarını kesin biçimde birbirinden ayırırken, diğer yandan bu iki alanın doğrulamalarını birbirlerine referansla sağlamaya çalışması, din felsefesi açısından hem önemli bir kırılma noktası, hem de bu alandaki tartışma ve düşüncelerin şekillenmesi açısından inkâr edilemez bir yere sahiptir. İlgili tartışmalar çerçevesinde konuyu ele alarak Locke’un iddialarının felsefî geçerlilik ve tutarlılığı sorgulanacaktır. Günümüz din felsefesinin konulara yaklaşım tarzının büyük oranda analitik felsefe geleneği içerisinde kaldığı göz önünde bulundurulacak olursa, bu ekolün oluşmasındaki temel taşlardan birisi olan Locke’un akla duyduğu büyük güvenin ve bunu savunma tarzının daha detaylı incelenmesinin mevcut felsefî tartışmaların zenginleşmesi ve sağlam bir zemine oturmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Konuyu ele alırken, Locke’un argümanları temel eserlerinin orijinalleri üzerinden takip edilmeye çalışılmış, Locke üzerine yapılmış çalışmalar ve yorumlar çerçevesinde tartışmalar kavranarak, söz konusu yaklaşımların genel ve dinî epistemoloji kavramları çerçevesinde haklılıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

³⁰ Mehmet Sait Reçber, *Tanrı’yı Bilmenin İmkân ve Mahiyeti*, Ankara: Kitabiyat, 2004.

Tezin birinci bölümünde Locke'un genel epistemolojisinin ana çerçevesini ortaya koymaya çalıştık. İnsan bilgisinin yapısı, kaynağı ve sınırlarını ortaya koyarken çok titiz davranan Locke, bu sayede dinî inancı da korumayı hedeflemiştir. İkinci bölümde; dinî inancın temellendirilmesi, özellikle bilgi ve inanç alanları arasının kesin bir biçimde birbirinden ayrılması, iman akıl ilişkisi ve buna bağlı olarak vahiy ve mucize konuları ele alınarak, inançta aklın rehber edinilmesi fikrini nasıl tatbik ettiği ve delilci düşüncenin teşekkülü ele aldık. Üçüncü ve son bölümde ise; Locke'un teizm hakkındaki genel fikirleri, ona yöneltlen deizm suçlamasının nedenleri, doğal teoloji ve Locke'un epistemoloji konusundaki fikirlerini Hıristiyan inancına uygularken izlediği yolun tutarlılığını ele aldık. Sonuç bölümünde ise Locke'un Hıristiyan inancının aklılığı yönünde ortaya attığı iddianın savunmasının felsefî açıdan tutarlılığı değerlendirmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA İNSAN BİLGİSİNİN MAHİYETİ, KAYNAĞI VE SINIRLARI

I.1. Bilginin Mahiyeti

Locke, bilginin mahiyeti ve insanın bilgiyi elde edebilme kapasitesinin ne olduğu gibi konulara *Essay*'de etraflıca değinmiştir.¹ İnsanın bilme kapasitesini sorgulayan bu araştırmanın kökenlerini eski Yunan düşünürlerinden şüpheciliği ile öne çıkan Sextus Empiricus'a kadar götürmek mümkündür. Ona göre insanlar doğrunun ne olduğu konusunda hüküm verme yetkisinin kimde olacağı veya doğruyu bulduğumuzdan nasıl emin olabileceğimiz konusunda fikir ayrılığı içerisindeyler. Bu amaçla yardımına başvurulmuş duyu ve akıl ise pek güvenilir olmayıp, hatta çoğu zaman yanlışla götürmektedir.² Bu şüpheci geleneğin Locke'da da devam ettiği görülür, yani genel anlamıyla şüpheciler haklıdır. Biz, bazı şeyleri bilmeyiz ve onlar hakkında sadece inanca sahip olabiliriz. Bu durum karşısında Locke'un takındığı tutum; bilme konusunda bize verilen yetilerin Tanrı tarafından bahşedildiğini kabul ederek, bilme kapasitemizin dışında kalan konuları bilme hususunda çok istekli olmamamız yönündedir.³

¹ *Essay*, I, I, 2.

² Roger Woolhouse, "Locke's Theory of Knowledge", *The Cambridge Companion to Locke*, (ed.) Vere Chappell, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 146.

³ *A.g.e.*, s. 147.

Locke, epistemoloji alanındaki görüşlerini ortaya koyarken kendisinden önce ve kendi döneminde hâkim olan doğuştan fikirler görüşünü eleştirmekle işe başlamıştır. *Essay*'in birinci cildinde doğuştan fikirlerin olamayacağını savunmuş,⁴ insan zihninin doğuştan hiçbir bilgiye sahip olamayacağını açık bir şekilde ifade ederek⁵ ‘*empirist*’ bir epistemoloji ortaya koymuştur. Newton’un gerçekliği bir bütün olarak birbiriyle bağlantılı geometrik bir sistem olarak ele alma isteğini boşa çıkaran doğa felsefesi, Kant’ın *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde de cevabını aradığı şekliyle bilginin sınırlarının ne olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Locke, insan bilgisinin sınırlarının ne olacağını belirleyerek, “bilme”, “rasyo-nel olma” ve “bilinç sahibi birey” kavramlarının Newton’cu bir evrende ifade ettiği anlamı açıklamaya çalışmıştır.⁶

Locke’un bilgi tarifine göz atacak olursak: “Bilgi, idelerimiz arasındaki bağlantı ve uyum ile aykırılık ve karşıtlığın algılanmasıdır. Bu algılamanın olduğu yerde bilgi vardır, eğer bu algılama yoksa bilginin yetersiz olacağı fantezi, tahmin ve inanmadan söz edilebi-lir.”⁷ Zihnin doğru ve yanlış hakkında bilgi veren iki yetisi vardır. Birincisi bilgidir. Bilgide zihin (objeyi) kesin bir şekilde algılar ve ideler arasındaki uyum veya uyumsuzluğun şüphe-

⁴ *Essay*, I, II,1- 6.

⁵ John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, (İng. Çev.) Robert Horwitz, Jenny Straus, Diskin Clay, Ithaca and London: Cornell University Press, 1990, s. 139. John Locke, *Essays on the Law of Nature*, (ed.) W. Von Leyden, Oxford Clarendon Press, 1954, ss. 123, 125, 137, 143, 145.

⁶ Stephen Priest, *The British Empiricists*, Second edition, London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2007, s. 64.

⁷ *Essay*, IV, I, 2.

siz bir biçimde algılanması söz konusudur. İkinci olarak ise yargı gelir. Bunda, ideler arasındaki uyum veya uyumsuzluk durumları kesin olarak algılanmaz ancak öyle oldukları kabul edilerek zihinde bir araya getirilir veya birbirinden ayrılır.⁸

Bilgi ve bilmeyi ideler ile açıklayan Locke’a göre bilmek ile algılama arasında çok yakın bir bağ vardır. Çünkü bildiğimiz zaman ideler arasındaki uyum veya uyumsuzluğu algılarız.⁹ Locke’un algı teorisiyle ilgili olarak iki karşıt görüş ortaya atılmıştır, bunlar: temsilci (*representationalist*) ve doğrudan-realist algı teorileridir. Locke, ideleri zihnin ‘doğrudan’ (*immediate*) objeleri olarak kabul eder ve zihnin doğrudan ulaşamadığı objelerin kendisi yerine ulaşabildiği ideler vasıtasıyla işlevini yerine getirdiğini belirtir.¹⁰ Bu nedenle de Locke’un geleneksel anlamda temsilci algı görüşünü savunduğu iddia edilmektedir. Ancak son dönemlerde Locke’un algı teorisinin doğrudan-realist olduğunu öne süren bazı düşünürler de çıkmıştır.¹¹ Locke’un *Essay*’da ortaya koyduğu düşüncelerden hareket eden bazı araştırmacılar, temsilci bir algı teorisinin haricî objeler hakkında bilgi edinmemizi imkânsız kılacağını öne sürmüşlerdir.¹² Zihnin düşünme ve akletmede kullandığı doğrudan objesi olan ideler ile haricî objelerin ilişkileri konusunu açıklarken Locke, temsîlî idelerin üç bileşeninden bahseder, bunlar: objeler, ideler ve zihindir.¹³ Objeler anlayışımıza konu olamadığı için

⁸ A.g.e., IV, XIV, 4.

⁹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.18.

¹⁰ *Essay*, IV, I, 1.

¹¹ Yasuhiko Tomida, “Locke’s Representationalism Without Veil”, *British Journal for the History of Philosophy*, Sayı: 13, No: 4, 2005, s. 675.

¹² John W. Yolton, *John Locke and the Way of Ideas*, ss. 98-114.

¹³ *Essay*, IV, XXI, 4.

ideler bu vazifeyi yerine getirmektedirler. İdelerin kaynağı olarak alınan duyum (*sensation*) ve tefekkür (*reflection*)den burada duyuma dayanan ideler ele alınarak (renkler, sesler, tatlar, şekiller vs.) zihinde bu idelerin oluşmasına neden olan objelerin dış dünyada var olduğunu söyler ve ideler veya algıların zihnimizde bulunduklarını, idelerin üretilmesinin ise objelerin kendisindeki bir nitelik ve güç olduğunu söyler. Dış dünyadaki objeler ‘nitelikler’ olarak adlandırılan ideleri üretme gücüne sahiptirler.¹⁴ Locke bu noktada haricî objelerin ‘nitelikleri’ ile onların zihinde ürettikleri ideleri birbirinden ayırarak bunlar arasındaki ilişkinin nedensel olduğunu söyler. İşte ideler ve objeler arasındaki temsîlî ilişki bu ikisi arasındaki nedensel ilişkiyle temellenir.¹⁵ Objelere ait bir güç olan söz konusu nitelikleri; objenin bizzat kendisinde bulunan ve objenin diğer objelerle ilişkisinde ortaya çıkan nitelikler olması açısından ‘birincil’ ve ‘ikinci’ nitelikler olarak tasnif eden Locke,¹⁶ objelere dair ikincil niteliklerin bizim onları algımlarken ortaya çıkmasına karşın, birincil niteliklerin objenin bizzat kendisini yansıtan ideler olduğunu savunur. Locke’un atomcu (*corpuscular*) görüşüne göre, objeler kendilerini meydana getiren tek, parçalanamaz, anlık, algılanamayan parçacıklardan oluşmaktadır ve her atom kendisinde sadece birincil niteliklere sahiptir. Locke, objelerin birincil niteliklerini ‘tam benzerlik (*exact resemblances*)’ olarak adlandırırken, ikincil niteliklerden ‘sürekli etkiler’ (*constant effects*)¹⁷ olarak zikretmiş ve sayısal veya başka spesifik özellikleri itibarıyla objelerin zihinde ürettikleri idelerden farklı olduğunu söylemiştir.¹⁸

¹⁴ *Essay*, II, VIII, 7-8.

¹⁵ Yasuhiko Tomida, “Locke’s Representationalism Without Veil”, s. 679.

¹⁶ *Essay*, II, VIII, 3.

¹⁷ *Essay*, II, XXX, 2.

¹⁸ Yasuhiko Tomida, “Locke’s Representationalism Without Veil”, s. 682.

Locke'un tanımladığı bilginin ayrılmaz vasfı kesinlik olup, zihin ideler vasıtasıyla doğrudan bu kesinliği algılar. Peki, Locke *kesinlik* ile neyi kastetmektedir? O, farklı derecelerde kesinlik arz eden '*algılama*'dan bahseder. Algılayan süje açısından algılama eylemi tam olarak gerçekleşti ise orada bilgiden söz edilebilir. Locke'un bilgide olmazsa olmaz diye öne sürdüğü özellikler; kesinlik taşıması, öğretici (*instructive*) veya çeşitli parçalardan oluşan (*synthetic*) olması, gerçek olması (bilgi eyleminin bilen zihinden ve kendileri sayesinde bilinen idelerden bağımsız bir gerçeklikle alakalı olması) şeklinde sıralanabilir. Gerçek ve yeni bir şey ifade eden bu kesinlik ya özel olarak bulunmalı veya duyu algılarımızın bilgi sahibi olması gereken belli bir olguya atfen bulunmalıdır.¹⁹

Dikkat çeken bir diğer yön de, bilginin kişisel oluşudur. Yani bilginin oluşmasındaki temel eylem olan ideler arasındaki ilişkinin '*algılanması*' tamamen kişisel bir tecrübedir. Kişisel tecrübe olmaksızın herhangi bir başka otoriteye istinaden bir önermeyi kabul etmeyi Locke bilgi olarak kabul etmemektedir. Çünkü hepimiz ideler arasındaki ilişkileri anlayabilecek yetiye sahibiz, aklımızı doğru kullanmayı seçmezsek bize bahşedilen bu yetileri gerektiği gibi kullanmamış oluruz.²⁰ "Rasyonel olduğu için kıymetli ve insanlar tarafından rağbet edilen bilgiyi aramak rasyonel bir görevdir ve iyi bir akıl yürütme ve sebep olmadan inanmayı seçen bir kimse ne hakikati aramaktadır, ne de yanlış ve hatadan koruması için kendisine ayırt edici yetiler bahşeden yaratıcısına karşı itaatkâr davranmış olur."²¹

¹⁹ James Gibson, *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1917, ss. 3-4.

²⁰ *Essay*, I, IV, 22.

²¹ *A.g.e.*, IV, XVII, 14.

Locke, zihnimizdeki idelerin varlığının o idelerin karşılığı olan bir varlığın dış âlemdeki ontolojik varlıklarının zorunlu olmadığını savunarak, ide ile varlık arasında zorunlu bir bağ olmadığını ifade etmiştir. İdelerin zihinden kaynaklanması nedeniyle, rüya âlemi ile uyanıkken yaşadığımız âlem hakkındaki tecrübe arasında hiçbir fark olmadığını öne süren Descartes'ın iddiasının aksine Locke, duyularımız ile algıladığımız andaki duyularımızın bize eşyanın varlığının bilgisini ilettiğini söyler. Yani idenin bizzat kendisi varlık konusunda bize bir bilgi veremez, irade dışı faaliyet gösteren duyularımızın ideyi algılayarak zihne iletmesi ile varlık hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Duyum vasıtasıyla zihne gelen ide, kendisini oluşturan harici bir objenin varlığı hakkında şüphe duyamayacağımız bir fikir oluşturur. Duyumsal bilginin kesinliği sadece idelerin zihne ulaştığı an ile sınırlıdır. Locke'un duyumsal bilginin kesinliğini sadece algının gerçekleştiği an ile sınırlaması, adı geçen duyumun zihin dışı bir obje tarafından oluşturulduğu fikrini desteklemesi bakımından önemlidir. Locke bunu söylerken Descartes'ın *Meditations* adlı eserinde duyumsal bilgi aleyhine dile getirdiği şüphenin (rüyadaki tecrübelerimizle uyanık halde iken yaşadığımız tecrübelerimiz arasında hiçbir fark yoktur) farkında olarak hareket etmekle birlikte, Descartes'ın eleştirisini çok dikkate almayarak, herkesin gerçek ateşin yakması ile düşüncedeki ateş arasındaki farkı birbirinden ayırt edebileceğini söyler.²² Locke'a göre bu iki durumu birbirinden ayırt edebilmemizin nedeni, haricî bir objenin neden olduğu idenin zihnimize etkisi konusundaki bilincimizdir.²³ Bize varlık hakkında bilgi veren duyumsal idelerin bildirdiklerinden şüphe duymanın neredeyse imkânsız olduğunu söyleyen Locke'a göre, algılanan bir hakikatin

²² *Essay*, IV, II, 14.

²³ *A.g.e.*, IV, XI, 6.

inkâr edilemez oluşu bilginin temel özelliklerindendir. Locke duyu tecrübelerimize güvenmemiz için dört neden ileri sürer. Birincisi; bazı duyuları olmayan insanlar o duyu ile ilgili idelerden yoksundurlar. Mesela, kör bir insanda renk idesi yoktur. Bu da gösteriyor ki, renk idesi zihin dışındaki bir şey tarafından zihinde oluşturulur. İkincisi; duyu ideleri iradî değildir. Yani duyularımız hakkında herhangi bir belirlemede bulunamayız, duyuya neden olan objeden ne geliyorsa biz ancak onu algılarız ve bundan da kaçamayız. Üçüncü olarak; bir şeyi duyumsal olarak hissetmek ile onu zihninizde hatırlamak farklı şeylerdir, vücudumuzda bir ağrı hissetmek buna örnek olarak verilebilir. Son olarak; farklı duyuların birbirini desteklemesi ile biz eşyanın varlığı hakkında bilgi sahibi oluruz.²⁴

Locke’a göre bilgilerimiz dört kısma ayrılır: Birincisi; Locke’un bilgi paradigmasıdır, yani ‘idelerimiz arasındaki uyum ya da uyumsuzluğun algılanmasıdır’. Locke’un bu tür bilgiden kastı $2+1=3$ önermesinde olduğu gibi kendiliğinden apaçık (*self-evident*) bilgilerdir. Akli başında olan her insan bu önermenin doğru olduğunu anlayabilir. Bu tür bilgi için herhangi bir kurala da ihtiyaç yoktur, çünkü bilme yetileri normal faaliyet gösteren her insanın bu tür kendiliğinden apaçık bilgileri edinmeme ihtimali yoktur.²⁵ Locke’un tabiri ile, “Bu tür bilgi karşı konulamazdır, tıpkı parlak güneş ışığı gibi, zihin algısını ona çevirince, kendisini hemen algımıza sunmak için zorlar; şüpheye, tereddüde veya araştırmaya ihtiyaç yoktur, zihin onun net ışığı ile anında dolmuştur.”²⁶

İkinci olarak, zihinde bulunan şeylere dair önermelerin bilgisi gelir. Bunlar zihninizdeki idelere dair önermelerdir. Mesela, vücudumuzun bir yerinde hissettiğimiz ağrı veya bir

²⁴ Essay, IV, XI, 7.

²⁵ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2000, s. 76.

²⁶ Essay, IV, II, 1.

objeyi belli bir renkte görmek buna örnek olarak verilebilir. Locke’a göre bu bilgi yanlışla-
namaz bir bilgidir.²⁷ Yani bu tür bir önermeye yanlışlıkla inanmış olamayız. Kendimizi be-
yaz bir obje görüyor gibi hissediyorsak, biz gerçekten beyaz bir obje görüyoruzdur. Ancak
burada gerçekten beyaz bir obje olduğu konusunda yanılmış olabiliriz. Zihnimizin buradaki
tutumu düzeltilemezdir (*incorrigible*).²⁸ Üçüncü olarak, çevremizde bulunan diğer şeylerin
bilgisi gelir.²⁹ Bundan kasıt, günlük hayatımızda algıladığımız ve algımızın oluşmasına konu
olan çevremizdeki objelerdir. Dördüncü olarak, kanıtlayıcı (*demonstrative*) bilgi gelir ki bu,
yukarıda zikredilen üç bilgi türünden çıkarımda bulunarak öğrenilen bilgi türüdür. Kendili-
ğinden apaçık, değiştirilemez ve duyularımızla algıladığımız önermelerden çıkarımla ulaştı-
ğımız önermeler de bizim için kesindirler. Locke, Tanrı’nın varlığına dair bilgiyi de bu tür
bilgiler arasında zikreder.³⁰

Burada dikkat edilmesi gereken bir ayrım vardır. Locke bilgilerimizin sadece duyuy-
larımız tarafından meydana getirildiğini iddia etmemektedir. Çünkü böyle bir iddia insanın
akıl ve anlama yetisinin mevcudiyetini inkâr anlamı taşır. Onun kastettiği şey, aklımız saye-
sinde bilgiyi meydana getiren bütün idelerin tecrübe yoluyla elde edildiğidir. Mesela, biz bir
sayının tek mi yoksa çift mi bir sayı olduğunu tecrübe ile öğrenemeyiz. Biz teklik ve çiftlik
idelerini tecrübe ile elde eder ardından aklımız ile hangi sayının tek ya da çift olduğunu
buluruz. Bilginin elde edilmesinde aklın da devrede olması Locke’u (sadece gözlem ve tec-
rübeyi esas alan) ampirist olarak tanımlayan görüşler hakkında biraz daha temkinli olmayı

²⁷ *Essay*, IV, I, 4.

²⁸ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, s. 76.

²⁹ *Essay*, IV, XI, 2. IV, II, 14.

³⁰ *Essay*, IV, X, 1-6.

gerektirmektedir.³¹ Locke'un ampirizminde salt duyumculuktan ziyade duyum ve akıl yürütmenin bir arada ele alındığı görülür.

Locke bilgiyi kısaca “algılama” olarak tanımlar.³² Buna göre bir şeyi bilmek için doğrudan onun farkında olmamız yani onu algılamamız gerekir. *Farkında olmak* anlamında kullanılan *algılama* ile ideler arasındaki uyum veya uyumsuzluğun farkında olabildiğimiz oranda bilgi sahibi olabiliriz. Yani, önermeler arasındaki doğruluğun farkında olursak ve önermeler arasındaki bağlantının zorunlu olduğunu algılaysak –ki burada bu algılama yetimiz geleneksel anlamda ‘akıl’ olarak isimlendirilir- bizde bu konuda bir bilgi meydana gelmiş olur.³³ Ama inançta (tasdik, yargı, görüş vs.) ise bazı önermelerin doğru olarak kabul edilmesi söz konusudur.³⁴ Algılamayı bilme ile eş tutan Locke'da, algıladığımız şeyi zihin gözü ile görmemiz söz konusudur. Bu nedenle çeşitli yerlerde “bilmek görmektir”,³⁵ “bilmek görüştür”³⁶ şeklindeki ifadeler rastlanmaktadır. Locke'un bilme yetilerinden bahsederken amacı, gerçekliği üreten değil onu müşahedeyi sağlayan yetilerdir. Burada gerçeklik zihnin gözü ile algılanır.³⁷

³¹ Roger Woolhouse “Locke's Theory of Knowledge”, s. 149.

³² Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 38.

³³ *A.g.e.*, s. 39.

³⁴ *A.g.e.*, s.13

³⁵ John Locke, “Of the Conduct of the Understanding”, *The Works of John Locke*, London, 1823, Cilt: 4, s. 251.

³⁶ John Locke, “Fourth Letter for Toleration”, *The Works of John Locke*, Cilt: 5, s. 558.

³⁷ *Essay*, IV, XVII, 4.

Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer nokta da bilme eyleminin sujesi olan insan zihninin bilinecek obje üzerinde hiçbir tasarrufunun olmamasıdır. Yani insanın iradesi veya istenci bilinecek objeyi veya ona dair bir niteliği belirleyemez, bu noktada bilme eylemini objenin kendisi yönlendirir.³⁸ Zihin sadece kendisine sunulan objeyi algılar, pasif durumdadır ve algıladığı şeyi algılamaktan da kaçınmaz.³⁹ Locke'un bilgi konusunda iradeye bıraktığı yer ancak yetilerimizin yeterince kullanılıp kullanılmamasını tercih edebileceğimiz kadardır. Bizler, bilgi yetilerimizi bir objeye yönlendirme ve onu dikkatlice inceleyip incelememe konusunda özgürüz. Ama yetilerimizi bilme amaçlı çalıştırdığımız zaman, irademizin zihnin ne kadar bilgi sahibi olacağı konusunda bir belirlemede bulunması söz konusu olamaz. Burada, keşfedilebildiği ölçüde bilgiye konu olan objelerin belirleyici olması söz konusudur.⁴⁰ “Apaçık olan olgular zihin gözünün karşısında durur ve biz onları algılarız.”⁴¹ Locke bilgi yetilerinden bahsederken, bunların kendiliğinden bir şey üretmediklerinden ve sadece olgusal gerçekliğe açık olduklarından, bu bağlamda da ‘zihin gözü’ ya da algılama yetisinden bahseder.⁴² “İrademizin şu ya da bu şekilde zihnin bilgisini belirleme gücü yoktur... bu objeler tarafından gerçekleştirilir... Zihin, kendisine *sunulan* fikirleri alır”.⁴³

³⁸ A.g.e. IV, XIII, 2.

³⁹ A.g.e. II, IX, 1.

⁴⁰ A.g.e., IV, XVIII, 2.

⁴¹ John Locke, “Of the Conduct of the Understanding”, *The Works of John Locke*, Cilt: 3. s. 246.

⁴² Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 40. Essay, IV. XVII, 4.

⁴³ Essay, IV, XIII, 2.

Algının “tamamen pasif” olması noktasında Locke, Gassendi ile aynı fikirdedir.⁴⁴ Gassendi’nin tabiriyle algı objeleri bizim irademizi dikkate almadan idelerini zihne zorla sokarlar.⁴⁵ Zihnimizin faaliyetleri bile “bir takım müphem düşüncelerden/fikirlerden” bağımsız değildir. Tıpkı bir aynanın yansıttığı imgeleri (*images*) kabul etmemesi veya değiştirmesinin mümkün olmaması gibi, anlığımız da zihnimize yansıyan imgeleri kabul etmeme ya da değiştirme yapamaz. Bir başka deyişle “zihin dış dünyadan gelen izlenimleri almak zorundadır ve bu izlenimlere ilişik olan ideleri algılamamazlık da edemez.”⁴⁶ Çünkü zihin bilgi elde etmede aktif olursa dış dünyadan izlenimleri alır ve onları değiştirir ve bozar, değiştirme ve bozma ise bilme eylemi ile çelişir. Bu sebeple Locke, zihnin pasif olduğu ve sahip olduğu bilgilerin tamamen kendisinin edindiği izlenimlere bağlı olduğunda ısrar etmiştir.⁴⁷

Locke algılamanın düşünce ile elde ettiğimiz ilk ve en basit ide olduğunu belirtir ve bunu “genel düşünme” olarak adlandırır.⁴⁸ Fakat Locke burada zihnin faaliyetini gönüllü bir yönelim olarak ele alır. Bu durum Locke’un duyu algısı ve iç duyum olayında zihnin pasif olduğu yönündeki önceki iddiaları ile çelişmektedir. Bu sorunun cevabı Locke’un “salt çıplak algı” (*bare naked perception*) fikrinde yatmaktadır. Locke’a göre bu kavram hem duyu algısını hem de pasif olan tefekkürü içermektedir. Burada algılamanın iki yönü olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir. Birincisi imgelerin hiçbir güç sarf edilmeden algılanması (salt

⁴⁴ A.g.e., II, I. 25.

⁴⁵ Wioleta. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 26.

⁴⁶ A.g.e., ss. 26–27.

⁴⁷ C. R. Morris, *Locke, Berkeley, Hume*, Oxford: Oxford University Press, 1931, s. 26.

⁴⁸ *Essay*, II, IX, 1.

çıplak algı) ve tefekkür safhasında idelerle aktif bir etkileşimi içeren (aktif algılama) yönü vardır. “Salt çıplak algı” sadece “çoğu bölüm için” pasiftir. Çünkü duyu organları tarafından idelerin pasif olarak algılanması, anlama olayında idenin dikkate alınmasına kadar herhangi bir idenin zihnimize kazınmasını imkânsız kılar.⁴⁹ Locke bilgi ve görme arasında bir paralellik olduğundan bahseder. “Gözlerimiz açık olduğu zaman istese de istemese de nesnelerin algısını bize sunar.”⁵⁰ Bilgi elde etmede irademizi kullanabildiğimiz tek alan duyu organımızı bilginin kaynağına yönlendirme veya yönlendirmeme aşamasındadır. Ama duyu organımızı bilgi objesine yönlendirdikten sonra o objeye dair bilgiye sahip olma veya olmama konusu irademiz dâhilinde değildir, biz o bilgiyi almak durumunda kalırız:

Bilgide iradî olan tek şey, bilgi yetilerimizi bir objeye yöneltmek ya da ondan çevirmektir. Zihnimizin bilgisini belirlemede irademizin hiçbir rolü yoktur. Ancak açık olarak ortaya çıktıkları vakit objelerin kendilerinin (bilgi üzerinde) böyle bir sınırlama getirmeleri söz konusu olabilir.⁵¹

Locke bunun için şöyle bir örnek verir: “...bir düşünce ile meşgul olan bir kimse çevresindeki seslere önem vermez, onun duyu algısına sesler ulaştığı halde herhangi bir algılama gerçekleşmez.”⁵² İdeler kendi başlarına bilgiyi oluşturmazken, anlama eylemi basit idelere sahip olmak anlamına geldiği için basit ideler bütün bilginin malzemeleridir.⁵³ Richard Rorty, Locke’un bilgi anlayışının “psikolojik bir olgu” ya da “basit anlamıyla ideyi elde

⁴⁹ A.g.e., II, IX, 4.

⁵⁰ A.g.e., IV, XVIII, 1.

⁵¹ A.g.e., IV, XIII, 2.

⁵² Wioleta. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss. 26–27.

⁵³ *Essay*, II, II, 2.

etmek” olduğunu söyler.⁵⁴ Rorty, Locke’un bilgiyi duyu organlarının pasif olarak aldığı psikolojik bir süreç olarak gördüğünü ileri sürerek eleştirir. Rorty, Locke’u “ampirizmin temel hatasını” yapmakla suçlayan Thomas Green ile aynı fikirdedir. Çünkü “Locke’un ampirizmi zihnin kurucu işlevi olmadan nesnelerin nitelikleriyle ‘tabiatta bulunduğu’ iddiasını kabul etmekle reddedilemez hale gelmiştir.”⁵⁵ Sonuç olarak bilgi önermelere yönelik doğrulanmış inanç olarak (bir şeyi bilmek) değil, “zihinde sahip olmak” (şeyin bilgisi)tır.⁵⁶

Salt olarak algılamada zihin genel itibarıyla pasiftir, yani algıladığı şeyi algılamamazlık edemez.⁵⁷ Bilgide, neden olgunun bizzat kendisidir. Yani gördüğüm şeyi bizzat kendisinin delil olmasıyla bilirim.⁵⁸ Locke’un epistemolojisinde kendiliğinden apaçık olma önemli bir yer tutar. Eğer bir önerme sadece S şahsı tarafından kavranırsa o takdirde bu önermenin sadece S şahsı için kendiliğinden apaçık olduğu söylenebilir. Sadece zorunlu olarak doğru olan önermeler kendiliğinden apaçıktır.⁵⁹

⁵⁴ Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of the Nature*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1979, s. 146.

⁵⁵ Thomas H. Green, *Hume and Locke*, New York: Crowell Apollo ed., 1968, s. 147. (Wioleta. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 30’dan naklen).

⁵⁶ Wioleta. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 30

⁵⁷ *A.g.e.*, II, IX, I.

⁵⁸ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 40. *Essay*, IV, XIX, 10.

⁵⁹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 41.

Locke genellikle ampirist olarak ve hatta İngiliz ampirizminin kurucusu olarak adlandırılır. Bazı düşünürler, Locke'un epistemolojisinde hem ampirist hem de rasyonalist faktörler bulunmakta olduğu ve bunların birbiriyle çeliştiğini öne sürerken,⁶⁰ bu öğelerin birbiriyle çelişmediğini öne sürenler de olmuştur.⁶¹ Bu tartışmalardaki rasyonalizm ve ampirizm anlayışı *kavramsal* ve *önermesel* bakımından çeşitlere ayrılmıştır. Burada *kavram* ile kastedilen şey önermesel olmayan şeydir. Biz bunu diğer düşünce objeleri ile bir araya getirerek anlamlı cümleler ve önermeler kurarız. Bu tanımlama aslında Locke'un 'ide' tanımına benzer.⁶² Bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere Locke, 'ide'yi insanın düşündüğü zaman anlamasına konu olan şey olarak tanımlamıştır.⁶³

Kavramsal anlamda rasyonalizm *doğuştan gelen kavramsal rasyonalizm* olarak adlandırılabilir. Buna göre bir takım anlamlı kavramlar ve kavram kümeleri doğuştan insan zihnine bahşedilmiştir. Aynı şekilde önermelerin doğuştan geldiği tezi de öne sürülmüştür. Ancak Locke, doğuştan insan zihnine bahşedilmiş olduğu iddia edilen kavram ve önermeler fikrini çok açık bir şekilde reddetmiştir.⁶⁴ Peki, bunları reddediyor oluşu Locke'un kavramsal ampirist olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu sorunun cevabında Locke'un şu ifadeleri ipucu vermektedir:

Zihnin bütün harflerden ârî ve idesiz boş bir sayfa olduğunu farz edelim. [Bu durumda] zihin [fonksiyon icra edebilecek şekilde] nasıl donanacaktır? Benim buna cevabım bir tek kelimedir,

⁶⁰ D. J. O'Connor, *John Locke*, New York: Dover Publications, 1967, s. 155.

⁶¹ Richard I. Aaron, *John Locke*, s. 338.

⁶² Elliot D. Cohen, "Reason and Experience in Locke's Epistemology", *Philosophy and Phenomenological Research*, Sayı: 45, No: 1, Eylül, 1984, s. 71.

⁶³ *Essay*, I, I, 8.

⁶⁴ *Essay*, I, II, 1.

tecrübe ile... Gerek dıştaki duyumsal objelerin gerekse zihnimizin algılama ve düşünme faaliyeti bütün anlama ve düşünme materyalini bize sağlar. İşte bu ikisi bütün idelerimizi aldığımız bilgimizin temelidir.⁶⁵

Locke'un bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; zihnimizin düşünme eylemi için gerekli bir takım basit ideler vardır. Bunların bir kısmı algılama, düşünme, şüphe, inanma, akletme, bilme ve isteme ile elde edilen idelerdir. Diğer bir kısmı ise duyu algılarımız vasıtasıyla algıladığımız renkler, sıcaklık, sertlik ve tatlar gibi duyu ideleridir. Bu temel ampirik kavramlar sayesinde diğer idelerimiz tanımlanabilir hale gelmektedir.

Locke bütün basit idelerin (duyum ve düşünce ideleri) ampirik kavramlar olduğunu, çünkü duyum ve düşünme ile çalışan zihnin duyum ve düşünme olmaksızın ulaşabileceği veya kendisinin üretebileceği bir ide olmadığını savunmaktadır.⁶⁶ Böylece bütün ideler ya basit ya bileşiktir. Basit ideler ampirik kavramlardır, bileşik ideler de basit idelere irca edilebileceğinden bütün ideler ya bizzat ampirik kavramlardır veya buna irca edilebilecek şeylerdir.⁶⁷

Leibniz'in itirazı bu noktada gelmektedir. Burada doğuştan bilgilerin bilinç alanına gelmelerini sağlayan duyu tecrübesi ile Leibniz'e göre bizdeki bilgiye ulaşmamızda esas unsur olan düşünme ve tefekkür hususları önemlidir. Çünkü ona göre duyu tecrübesi, zihindeki doğuştan bilginin ortaya çıkarılmasından ibarettir.⁶⁸ Eğer duyumdan gelmeyen bir kı-

⁶⁵ *Essay*, II, I, 2.

⁶⁶ *A.g.e.*, II, II, 2.

⁶⁷ Elliot D. Cohen, "Reason and Experience in Locke's Epistemology", s. 74.

⁶⁸ John Harris, "Leibniz and Locke on Innate Ideas", *Locke on Human Understanding*, (ed.) I. C. Tipton, Oxford: Oxford University Press, 1977, s. 32.

sım ideler düşünme ile elde ediliyorsa, düşünme zaten bizde olan bir şeye odaklanmak demektir. Leibniz’e göre, anlamamızı oluşturan temel bilgiler olarak adlandırılabilir; varlık, birlik, töz, zaman, değişim, hareket, algı, zevk gibi pek çok zihinsel ide bizde zaten mevcuttur.⁶⁹

Locke aslında bu eleştiriye biraz cevap vermiş gibidir. Şöyle ki; dünyaya geldiğimiz zaman belli oranda duyum olmaksızın düşünme idelerine sahip olamayız. Alınan duyu idesi zihnî faaliyetlerin üzerinde icra edilebileceği miktara ulaşınca düşünce idelerini alırız.⁷⁰ Bu durumda duyumsal algıların olmadığı yerde düşünce algılarından (*ideas of reflection*) asla söz edilemez. Sonuç olarak Locke’un akıl ve tecrübenin bilgide eşit oranda rol oynadığını iddia ettiği söylenebilir. Kant’ın meşhur “Algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördür”⁷¹ ifadesinde olduğu gibi Locke da bu konuda düşüncesini şöyle dile getirir:

Akıl olmaksızın sadece ideler bizi bilgi sahibi yapamayacağı gibi, idesiz akıl da bizi bilgi sahibi yapamaz. Gözlerim olmadan sadece güneş, vaktin gündüz olduğuna beni inandıramayacağı gibi, güneş olmadan sadece gözlerim de beni gündüz olduğuna inandıramaz, her biri diğerini kullanır.⁷²

⁶⁹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, (İng. çev.) Alfred Gideon Langley, Chicago: The Open Court Publishing Co., 1916, s. 45.

⁷⁰ *Essay II, I, 22-24.*

⁷¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, (İng. Çev., ed.) Paul Guyer, Allen W. Wood, New York: Cambridge University Press, 1998, A51, ss. 193-194.

⁷² John Locke, “A Letter to the the Right Rev. Edward Lord Bishop of Worcester, concerning some Passages relating to Mr. Locke’s Essay of Human Understanding, in a late Discourse of his Lordship’s in Vindication of the Trinity”, *The Works of John Locke*, Cilt: 4, ss. 59-60.

Son olarak, Locke'un bilgi tarifinde sıkça kullanılan 'ide' kavramına kısaca değinmenin yerinde olacağı değinmek istiyoruz. Buna göre 'ide (*idea*)' kavramı; “düşünmenin objesi”⁷³, “harici objelerin duyumlarımız üzerinde bıraktığı izler”⁷⁴, “algı, düşünce ya da anlamın doğrudan objesi” ve “zihnin kendisinde algıladığı şey” olarak tarif edilmiştir.⁷⁵ İdeler, hissettiğimiz içsel duyumlar olabileceği gibi dış objeler ve onların nitelikleri de olabilir. İnsan düşüncesi ve akletmesinin, sahip olduğu idelerden başka doğrudan objesi yoktur, dolayısıyla bizim bilgimiz de bu idelerden ibarettir.⁷⁶ Çünkü zihin ontolojik olarak sadece zihinsel olan objeleri doğrudan fark edebilir. Dolayısıyla zihin, zihinsel bir eylemde bulunarak yine zihinsel olan objeleri doğrudan algılar. Burada geçen zihinsel objeler Locke'un “ide” olarak adlandırdığı şeydir.⁷⁷ “Zihnin kendi başına algıladığı her türlü şey veya algılama, düşünme veya anlamının doğrudan objesi olan her şeyi *ide* olarak adlandırıyorum.”⁷⁸ İdeleri basit ve bileşik olmak üzere ikiye ayıran Locke'a göre, doğrudan duyum vasıtasıyla aldığımız ideler basit idelerdir. Bileşik ideler ise zihnin basit ideleri çeşitli biçimlerde işlem-den geçirmesi ile ulaşılan idelerdir.⁷⁹ Basit ideler duyum ya da düşünme ile elde edilirler, başka idelerin birleşimiyle oluşmazlar. Kendi başına ve birleşik olmayan bu ideler içinde hiç

⁷³ *Essay*, II, I, 1.

⁷⁴ *A.g.e.*, II, I, 24.

⁷⁵ *A.g.e.*, II, VIII, 8.

⁷⁶ *A.g.e.*, IV, I, 1.

⁷⁷ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.14.

⁷⁸ *Essay*, II, VIII, 8. – II, I, 1.

⁷⁹ *Essay*, II, XII, 1.

başka bir şey bulundurmazlar ve zihinde tek bir kavram halinde bulunurlar, farklı başka idelere ayıramazlar.⁸⁰ Basit ideler insanın imgelem eylemi ile oluşturulmazlar ve iradenin onun varlığı ve doğası üzerinde bir kontrolü yoktur, dolayısıyla zihin ne onu meydana getirebilir ne de yok edebilir.⁸¹ İmgelemenin gücü sadece basit ideleri tekrar tekrar sıralamakla sınırlıdır. Tıpkı fiziksel âlemin yoktan bir madde yaratmak yerine maddeyi tekrar tekrar sıralaması gibi. Basit ideler Locke'un felsefesinin temelini oluşturur. Eğer biz basit idelere sahip değilsek hiçbir şey hakkında bilgi sahibi olamayız. Basit ideler bizim bilgimizin malzemeleridir.⁸²

Objelere -objelerden ayrı olarak- ait zihnî temsiller olarak tanımlanan bütün idelerin temsillerden ibaret olduğu söylenmemiştir. Çünkü basit idelerden meydana getirilen ideler, zihnî temsil ile elde edilmiş ideler değildirler. Arketip olarak adlandırılan bu bileşik ideler – üçgen gibi- var olan herhangi bir şeyin temsîlî kopyası değildir ve bir şeyin varlığına da işaret etmez.⁸³ Bu ideler diğer idelere nazaran temsîlî bir fonksiyon icra ederler. Ayrıca, bütün basit ideler de temsil değildir. Locke'un burada, basit ideleri de birincil ve ikincil nitelikte olan ideler şeklinde birbirinden ayırdığını görüyoruz. Buna göre üşüme ve açlık hissetme gibi ideler ikincil niteliktedirler ve bir temsil anlamı taşımazlar.⁸⁴

⁸⁰ *A.g.e.*, II, II, 1.

⁸¹ *A.g.e.*, II, II, 2.

⁸² Stephen Priest, *The British Empiricists*, ss. 78-79. *Essay*, II, II, 2.

⁸³ *Essay*, IV, IV, 5.

⁸⁴ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.15.

Zihnin ideyi oluşturma işlevi iki aşamalıdır. Birinci aşamada zihin pasif ve edilgendir ki bu algılama safhasını teşkil eder.⁸⁵ Zihnin bu edilgenliği ile basit ideler oluşur. Buradaki zihnin edilgenliğinden kasıt, duyuların ideleri bizim irademize başvurmadan zihnimize zorla sokmalarıdır.⁸⁶ Zihin bu birinci safhada edilgen olsa da sonuçta idenin oluşumunda zihnin etkin olması söz konusudur. Zihnin bu etkinliği bilgi elde etmede onun kurucu rolünü göstermektedir. Bilginin oluşmasındaki ikinci safhada ise, zihin elde ettiği basit ideler üzerinde işlemler yaparak bileşik ideleri meydana getirir.

İdeler arasında bahsedilen bu uyum ya da uyumsuzluk kendisini dört şekilde ortaya koyar. Birincisi, *özdeşlik* veya *ayrılıktır*. Burada her idenin diğerinden ayrı olan yönü algılanır, bir şey ne ise odur, o şey kendisi olmayan bir şey değildir.⁸⁷ İkincisi, *iki ide arasındaki bağlantının kavranmasıdır*. Bağlantı bilgisi ideler arasındaki özdeş olmayan bağlantıları bildirir. Mesela üçgenin açılarının toplamının 180 derece olması buna yönelik ideler arasındaki zorunlu mantıki bir bağdır.⁸⁸ Üçüncüsü, *bir nesnedeki birlikte varoluş ve var olmayışın algılanmasıdır*. Birlikte varoluş bilgisi, aynı anda var olan nitelikler topluluğunu algılar. Burada algılanan özellikler arasındaki bağ zorunlu veya mantıki değildir, mesela sarı olma ve eriyebilme özelliğinin altında bir araya gelmesi gibi.⁸⁹ Dördüncüsü ise, *gerçek fiili varlığın*

⁸⁵ Essay, II, IX, 15. Naciye Ertürk Atış, *John Locke ve Immanuel Kant'ta Bilginin Sınırı Problemi*, s. 18.

⁸⁶ Essay, II, I, 25.

⁸⁷ A.g.e., IV, I, 4.

⁸⁸ A.g.e., IV, I, 5.

⁸⁹ A.g.e., IV, I, 6.

bir ide ile uyuşmasıdır, bir obje ile onu temsil eden ideler arasındaki bağlantıyı haber verir, mesela bizdeki altın idesine karşılık gelen bir maddenin gerçekten var olması gibi.⁹⁰

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere; Locke'da bilginin oluşumu, objelere ait idelerin duyularla elde edilmesi ve zihnin bu ideler arasındaki ilişkileri algılamasıyla gerçekleşmektedir. Bu iki işlemden birisi olmazsa bilgi elde edilmiş olmaz. Yani; ne idesine sahip olmadığımız bir şey hakkında zihnimiz bilgi edinebiliriz, ne de salt duyum bilgi oluşumu için yeterlidir. Böylece, hem insanın kendi zihninin ürettiği gerçek olmayan halüsinasyonlar ile bilgi birbirinden ayırt edilecek, hem de aklın denetimi dışında edinilen bir duyumun hakikat olarak kabul edilmesinin önüne geçilecektir.

I.2. Bilginin Kaynağı

Locke *Essay*'in I. Kitabını ideler / doğuştan ideler konusuna ayırmıştır. Locke'un doğuştan idelere karşı çıkışını anlayabilmek için, o günkü düşünürlerin eserlerinde doğuştan idelerin nasıl bir yer teşkil ettiğine bakmak gerekir. Doğuştancı düşünürlere göre, Tanrı'nın bilgisi ve ahlakî görevler ve daha pek çok şeye dair bilgi doğuştan bizim zihnimizde bulunmaktadır. John Yolton'un belirttiğine göre, 17. yüzyılda iki tür doğuştan ide fikri vardı. Birincisi; 1688 öncesi yaygın olan doğuştancılığın aşırı şekline göre, dinî inancın temelleri, matematiğin aksiyomları ve genel ahlakî önermeler gibi prensipler insan zihnine doğuştan kazınmıştır.⁹¹ Buna göre, ahlakî rehberlik için bizim doğuştan ideleri kabul etmemiz ve genel

⁹⁰ *A.g.e.*, IV, I, 7.

⁹¹ Patrica Sheridan, *Locke, A Guide for the Perplexed*, London, New York: Continuum International Publishing Group, 2010, ss. 9-10.

olarak onları kabule açık olmamız zorunludur.⁹² Doğuştan ideler fikrinin 1688 yılından sonra meşhur olan ılımlı şekline göre ise, önermelerin zihinde gerçekten bulunmayıp, zihin, geri-çağırışım yoluyla belli önermelerin doğruluğunu tanıyacak kapasitededir. Yani, bilginin prensipleri doğuştan zihnimize kazınmış olmayıp, bunun yerine bilgi bizde içkin olarak bulunur ve uyandırılmak için tecrübeye ihtiyaç duyar.⁹³ Mesela, Edward Stillingfleet, Tanrı'nın varlığına yönelik yaygın inancı (özellikle daha önce bu fikir ile karşılaşmamış olan insanların bu kabule hazır oluşları) "Tanrı'nın kendine dair evrensel bir özelliği insanın zihnine kazınması"⁹⁴ olarak açıklaması bu fikre bir örnektir. Aynı şekilde, Stillingfleet'e göre: (i) Eğer bir önerme bütün insanlar arasında aynı öneme sahipse ve (ii) tabiatı gereği başka bir şey ile karıştırılma durumu yoksa bu önermeler doğuştandır. Yani, bir önermenin evrenselliği ve ayırt edilebilirliği onun en başta insan zihni tarafından tanınıyor oluşunun işaretidir. O devrin önde gelen düşünce insanlarından olan Henry Moore ise zihnin önermeler ile karşılaştığında onları tanıyacak şekilde programlandığını ileri sürer, burada zihni tetikleyen şey ise, o konu ile ilgili elde ettiği tecrübedir. Devrin bir diğer önemli düşünürü Ralph Cudworth, deneysel gözlemin dünyadaki şeylerin özüne dair bilginin keşfedilmesinde işe yaramayacağını, bunun için içsel gözlemin, zihnin zaten bildiği şeyler üzerinde tefekkür etmesinin işe yarayacağını, eşyanın özünün zihinde yazılı karakterler olduğunu öne sürmüştür.⁹⁵

⁹² John Yolton, *Locke and Way of Ideas*, ss. 29-30.

⁹³ *A.g.e.*, ss. 39-40.

⁹⁴ Edward Stillingfleet, *Origines Sacrae*, Oxford: Clarendon Press, 1797: 438. (Sheridan, Patrica, *Locke, A Guide for the Perplexed*, s.10'dan naklen).

⁹⁵ Patrica Sheridan, *Locke, A Guide for the Perplexed*, s.10.

Locke'un yaşadığı devirde, doğuştancı fikrin az ya da çok herkeste var olduğu söylenebilir. Genel kanı olarak herkeste bulunan aklın, tecrübe ile ortaya çıkarılmayı bekleyen doğal ve ahlak felsefesinin pek çok temel prensibini içeren bir ışık veya kandil olduğuna inanılmaktaydı. Burada akıl bilginin deposu gibidir, kendisinden önce olan doğru önermeleri tanır ve bu tanıma tecrübe ile elde edilen bilgiden bağımsızdır. Tecrübe bu depodaki bilgiyi bilinç alanına çıkaran bir katalizör gibidir, ancak bu durumda da yine bilginin temeli bilinmiş olmaz.⁹⁶ Locke, çocukların bazı ideleri doğuştan bildiği ve yetişkinlerin de aslına sahip oldukları bu idelerin farkında olmadıkları, ama zamanla ortaya çıktığı yönündeki iddiaları reddetmiştir.⁹⁷

Acaba, bir teist olan Locke niçin doğuştan ide fikrine karşı çıkmıştır? Bunun bir nedeni, Locke'un yaşadığı zamanda bulunan büyük deneyci bilim adamlarının – Isac Newton, Robert Boyle, Robert Hooke, Christian Huygens gibi – geliştirdikleri sistematik gözlem ve deney metodu ile doğal dünyanın hakikatlerinin keşfi hakkında çok başarılı sonuçlara ulaşmalarıdır. Aynı şekilde *Royal Society* üyesi bilim adamları, Locke'un yaşadığı devirde, söz konusu deneysel inceleme yoluyla tabiatın sırlarını keşfetme yolunda önemli başarılarla imza atmışlardır. Locke, doğal dünyanın işleyişini ampirik yollarla açıklayacak ve natürel fenomeni matematiksel formüllerle daha anlaşılır hale getirecek Newton gibi bilim adamlarının yolunu açma görevini kendisine atfetmiştir. O, Descartes'in yaptığı gibi doğa bilimleri için *a priori* metafiziksel bir temel bulunabileceğine inanmıyordu. Locke'un doğuştan idelere karşı çıkışının diğer bir nedeni ise, onun bu fikri sadece bilimsel konularda değil, ahlak, din

⁹⁶ *A.g.e.*, s.11.

⁹⁷ *Essay*, I, II, 5, 12, 9.

ve politik konularda düşünce ve araştırma özgürlüğü açısından bir tehlike olarak görmesidir.⁹⁸

Bilgi için en kesin prensipleri arayan ve bunu doğuştan idelerde bulunduğunu düşünen Descartes'i eleştiren Locke, *Some Thoughts Concerning Education* adlı eserinde Descartes'in felsefesini "tamamen spekülatif" olarak niteler.⁹⁹ Descartes'in çalışması sadece bir hipotez olarak ele alınması gerekirken, Locke rasyonel deney ve gözleme kendilerini adayan Boyle ve Newton'un yazılarına işaret ederek,¹⁰⁰ zihni boş bir kâğıt olarak gören ampirist Pierre Gassendi'nin yolunu takip etmiştir.¹⁰¹

İnsan bilgisinin kaynağı konusunda çok kesin bir tutum takınan Locke'a göre *tecrübe* insanın bütün bilgisinin kaynağı ve elde ediliş biçimidir.¹⁰² Tecrübe edilmeden önce zihin bütün karakterlerden ve idelerden boş beyaz bir sayfa gibidir.¹⁰³ Sadece ideler ile düşünebilen zihnin bilgi için gerekli olan ideleri elde etme yolu olan tecrübe yani *duyum* ve *tefekküir*dür.¹⁰⁴ Locke, bilgilerin doğrudan tecrübeden gelmesi fikrine de karşı çıkmıştır. Biz tecrübe ile ideleri elde ederiz ancak idelerin bizzat kendisi bilgi oluşturmaz.¹⁰⁵

⁹⁸ E. J. Lowe, *Locke*, London: Routledge, 2005, ss. 23-24.

⁹⁹ John Locke, "Some Thought Concerning Education", *The Works of John Locke*, Cilt: 9, s. 84.

¹⁰⁰ John Locke, "Mr. Locke's Replay to Bishop of Worchester's Answer to His Letter", *The Works of John Locke*, Cilt: 4, ss. 148-149.

¹⁰¹ Wioleta. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 24. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, II. I. 2.

¹⁰² *Essay*, II, I, 2.

¹⁰³ *A.g.e.*, II, I, 2.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, II, I, 2

¹⁰⁵ R. S. Woolhouse, *Philosophers in Context Locke*, Sussex: The Harvester Press Limited, 1983, s. 46.

Tecrübeyi oluşturan bu iki faktörden ilki olan duyum ile dış objeleri temsil eden ideler elde edilir. “Duyum ile renkler, sıcak, soğuk, sert, yumuşak, acı tatlı gibi duyumlanabilir niteliklerin idesine ulaşırız.”¹⁰⁶ Locke burada idelerin duyular vasıtasıyla zihne transferini kastetmediğini, dış objelerin duyu organları vasıtasıyla algıları (*ideler*) üreten zihne aktarımını kastettiğini belirtir.¹⁰⁷ Tecrübenin anlama için ide ürettiği ikinci bilgi kaynağı ise Locke’un iç duyum ya da tefekkür olarak adlandırdığı, zihnin kendi içindeki faaliyetleridir. Bu işlemle dış dünyadan edinilemeyen ideler (algı, düşünme, şüphe, inanma, akletme, bilme, isteme gibi) üretilir. Zihnin bu faaliyetlerinin farkında olmak ve kendi içimizde onu gözlemlemekle, dış duyumdan elde edemediğimiz idelere bu şekilde ulaşmış oluruz.¹⁰⁸ Zihnimizin faaliyetlerini algıladığımız tefekkür etme, bütün malzemesini duyularla algıladığımız dış dünyanın gözlenmesinden ya da zihnimizin kendi içerisinde yürüttüğü içsel faaliyetlerden oluşur.¹⁰⁹ “Tefekkür, algı, şüphe, inanma, akletme, bilme, isteme ve zihnin diğer faaliyetleri ile anlayışımızı donatır.”¹¹⁰ Özetle; duyum, harici şeylerin nitelikleri hakkında zihne ide sağlarken; tefekkür, nesnelerin içsel ideleri yani zihnin kendi faaliyetlerinin idesi hakkında bilgi sağlar. Locke’a göre bütün idelerimiz bu iki kaynaktan birisinden gelir. Locke’un bu iddiasını desteklemek için getirdiği örnek ise, çocukların farkı derecelerde olmakla birlikte edindikleri idelerin tamamen onların duyu tecrübelerine dayandığı yönündeki gözlemdir.¹¹¹

¹⁰⁶ *Essay*, II, I, 3.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, II, I, 3.

¹⁰⁸ *A.g.e.*, II, I, 4.

¹⁰⁹ *A.g.e.*, II, I, 2.

¹¹⁰ *A.g.e.*, II, I, 4.

¹¹¹ *A.g.e.*, II, I, 6.

Rasyonalist epistemoloji taraftarlarına göre ise, insan doğuştan zihne kazınmış bazı prensipler ile dünyaya gelir. İnsanın herhangi bir çaba göstermeden doğuştan getirdiği bu bilgiler pratik ve teorik olarak iki kısma ayrılır. Mesela mantık ilkeleri bu bağlamda zikredilebilir. Bu fikirlerin doğuştan olduklarının kanıtı ise büyük küçük herkesin bu önermelerle karşılaşır karşılaşmaz anlayabilmeleridir. Ancak Locke’a göre sahip olduğumuz bilgilerin hiçbirisi doğuştan olamaz, çünkü bilgi kendisini oluşturan idelerin bulunmasını gerektirir. Locke’un meşhur bilgi tanımına göre ideler arasındaki ilişkileri ve bağlantıları algılamakla bizler bilgi sahibi olabiliriz. Buna göre bizler beş duyu ile algıladığımız zaman zihnimizde ideler oluşur. İdeler anlamamızın objesidir. Bu nedenle de bütün ideler duyum yoluyla elde edilir. İnsanlar geçmiş tecrübelerini hatırlayamadıkları için onların doğuştan olduğunu zannederler. Zihin doğal olarak bir takım yetilere sahip olmakla birlikte, ancak duyu tecrübesi aracılığı ile kavramlara sahip olabilir.¹¹²

Locke’a göre bütün insanların bildiği bir takım kesin doğrular olsa dahi bu durum doğuştan idelerin varlığını ispatlamaz. Ayrıca evrensel olarak herkesçe kabul edilen bu tür bir hüküm de yoktur. Herkesçe bilindiği öne sürülen mantık ilkeleri de insanların büyük çoğunluğu tarafından bilinmemektedir ve dolayısıyla doğuştan olamazlar. Çünkü çocuklar ve delilerde bahsedilen bu algılar bulunmamaktadır. Locke’un bu savunmasına çocuk ve delilerin bu algı ve düşüncelere sahip olmamalarının nedeninin onların bunları düşünmemeleri olduğu, eğer düşünebilselerdi onların da bu doğuştan prensipleri kabul edeceği şeklinde bir eleştiri gelmiştir. Locke’un bu eleştiriye cevabı dikkate değerdir. Buna göre; insanların (çocuklar ve deliler) akıllarını kullanmaya başlar başlamaz, aklın onların doğuştan olduğu iddia edilen

¹¹² Abbas Yazdani, *Evidentialism And The Rationality Of Religious Belief*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2010, s. 52. *Essay*, II, 1.

önergelerin bulunmasında onlara yardımcı olacağını söylemek aslında bizim akli kullanarak bazı bilgilere ulaşabileceğimizi söylemek anlamına gelir. Yani matematikçilerin kullandığı aksiyomlar ve onlardan çıkarımladıkları teoremler arasında bir fark yoktur. Bu noktada Locke'un şu sorusu haklı gözükmemektedir: "Eğer akıl bilinen prensiplerden veya önermelerden bilinmeyenleri çıkarma yetisi ise doğuştan ideleri nasıl bilebilecektir?"¹¹³ Ayrıca, "Keşfetmek için akla ihtiyaç duyacağımız şeyin doğuştan olduğu kesinlikle düşünülemez."¹¹⁴

Doğuştan bilginin varlığı yönündeki iddialar ve Locke'un bu iddialara karşı duruşu şu şekilde özetlenebilir:

(i) Spekülatif ilkeler hakkında genel kabul olması bunların doğuştanlığını gösterir. Mesela "bir şey ne ise odur" ilkesi evrensel olarak kabul edilen bir ilke ise bu durum insanların bu ilkeyi bilerek doğduğunu sonrandan öğrenmediğini gösterir. Bütün insanlar tarafından kabul edilen bir prensibin varlığını ve evrensel kabul gören bir prensip olsa bile bunun doğuştan gelebileceğini reddeden Locke, iki nedenden dolayı bu iddiayı geçersiz bulmuştur. Birincisi; bir şeyin evrensel olarak kabul edilmiş olması onun doğru olduğunu göstermez. Herkes hata yapıyor olabilir. İkincisi; bir önermeye evrensel olarak inanılması onun bilindiğini göstermediği gibi bu bilginin de doğuştan olduğunu göstermez.¹¹⁵ Locke bu ilkelerin çocuklar tarafından bilinmediğini¹¹⁶ insanların genelinin mantıkî prensipleri bilmediğini do-

¹¹³ *A.g.e.*, ss. 52-53.

¹¹⁴ *Essay*, I, I.

¹¹⁵ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 68.

¹¹⁶ *Essay*, I, II, 5.

layısıyla bu ilkelerin doğuştan olamayacağını söyler. İnsanların (bazen) bildikleri şeyleri kabul etmemeleri (farklı görüşte olmaları) da bu fikri destekler. Ama Locke'un bu iddiası şunu da gerektirir "hiçbir şeyin doğuştan bilinmeyeceği evrensel bir kabuldür."¹¹⁷

(ii) Farkında olunmayan bilgi. Eğer bir kimse farkında olmadan bir şeyi biliyorsa, bu takdirde o kimse o şeyi biliyordur, ama bildiğinin farkında değildir. Farkında olmadan bir şeyi bilmesi de o bilginin doğuştan olduğunu göstermez. Locke, doğuştan bilgi fikrini savunan birisinin; insanlar teyit etmeseler de bir takım evrensel bilgilere sahip olduğunu, farkında olmadıkları için bu bilgileri itiraf etmediklerini, bu bilgilere sahip olduklarını ama sahip olduklarının farkında olmadıkları için bu bilgiye sahip olduklarını kabul etmedikleri şeklinde bir argüman geliştirebileceğini söyler. Locke, farkında olunmadan zihinde herhangi bir bilginin bulunabileceği iddiasını reddeder.¹¹⁸ Bu durum kısmen Locke'cu ampirizmin sonucudur. Çünkü eğer bir kimse bir önermeyi düşünürse, bu düşünce bir olgu olarak ele alınır ve böylece de bu düşünce tecrübe vasıtasıyla elde edilmiş olur. Tecrübe zorunlu olarak bilinçli olduğu için, düşünce de bilinçli olmak zorundadır. Locke ayrıca zihinde bulunan ama zihnin farkında olmadığı ya da algılamadığı doğrular bulunduğu şeklindeki iddiayı çelişkili gören Kartezyen düşünceyi de kendisine destek yapar.¹¹⁹ Dolayısıyla hem Locke hem de Descartes'e göre düşüncenin bilinçli olması zorunludur. İnsan düşünüyorsa düşündüğünü ve ne düşündüğünü bilir. Dolayısıyla "farkında olunmayan inanç" tabiri çelişkili olduğu için, eğer farkında olunmayan inanç yoksa, farkında olunmayan doğuştan inanç da yoktur.¹²⁰

¹¹⁷ A.g.e., I, II, 3. Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 69.

¹¹⁸ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 69. *Essay*, I, II, 5.

¹¹⁹ *Essay*, I. II. 5.

¹²⁰ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 70.

(iii) İnsanda bilgi doğuştan değil, bilgiyi elde etme kapasitesi doğuştandır. Yani bilme yetisi doğuştandır. Locke’a göre, bir kimsenin bilgi elde etme kapasitesine sahip olduğu için bilginin de doğuştan olduğunu iddia etmek, hiçbir anlam ifade etmez.¹²¹ Locke’a göre herkes bilmediği bir şeyi bilme kapasitesine sahiptir. Eğer bu yeti bir bilgi türü olarak kabul edilirse, bunun sonucunda bazı doğuştan bilgilerin bilinmeyen hakikatlerden oluştuğu sonucu çıkar. Eğer doğuştan bilme, bir bilme kapasitesi ise, bilmediğim halde bazı şeyler benim doğuştan bilgimin bir parçası olur. Bu da benim bir şeyi hem bildiğim hem de bilmediğim sonucuna götürür ki bu da yanlışır.¹²²

(iv) Akıllı kullanma argümanı. Akıl kullanılması konusunda rasyonel olmayan varlıklar, çocuklar ve aptalların belli prensipleri bildiği ve kabul ettiği görülür. Bu durum da açıkça gösterir ki bu kurallar herkes tarafından bilinmektedir ve doğuştandır. Locke bu fikre itiraz eder. Ona göre, eğer akıl keşfedilen bir şey ise, bu onun doğuştan olmadığını gösterir.¹²³ Akıl keşfedilmesi ve söz konusu prensipleri bilmeye başlaması yanlış bir yargıdır.¹²⁴ Locke ‘doğuştan’ ve ‘*a priori*’ kavramları arasında bir ayrım yapmanın önemine dikkat çeker. Eğer bir önerme hakkında *a priori* olarak karar verilebiliyorsa, bu o önermenin doğruluk ya da yanlışlığının duyu algısından bağımsız olarak kurgulanabileceğini gösterir. Yani bazı prensiplerin aklen keşfedilebilir olması onların doğuştan olduğunu göstermez.¹²⁵ Bir kimsenin bir önermeyi kabul etmesi bu bilgisinin doğuştan olduğunu göstermez. Bilgi ancak gözlem,

¹²¹ A.g.e., s. 70. *Essay*, I, II, 5.

¹²² Stephen Priest, *The British Empiricists*, ss. 70-71.

¹²³ *Essay*, I, II, 8.

¹²⁴ A.g.e., I, II, 9.

¹²⁵ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 71

tanıma (*acquaintance*) ve tefekkür (*reflection*) ile elde edilebilir. İki veya daha fazla ide arasında bir bağlantı olduğunu doğuştan bir biçimde kavramak ise bilginin doğuştan olduğunu değil, daha önce bağlantısız olan ideleri birbiriyle bağlantılandırmayı kavramaktır.

Locke'a göre hiçbir durumda herhangi bir bilginin hem doğuştan hem de akılla keşfedilebilir olduğu söylenemez. Çünkü bunlar, biri diğerini önceleyen şeyler olup, akıl neyi bilip neyi bilmediğimizi birbirinden ayırır.¹²⁶ Eğer biz, bazı hakikatleri doğuştan bilebiliyorsak onları çıkarımlayamayız, aksi halde böyle bir durumda onları çıkarımlayacak kadar bilmediğimiz sonucu ortaya çıkar.¹²⁷ Eğer doğrular doğuştansa, onları bulundukları zihin köşesinden çıkarmak için akla ihtiyaç kalmamaktadır.

(v) Doğuştan bilgilerin hemen kabul edilebilir özellikte oluşu. Doğuştan bilgilerin karşılaşılabilecek karşılaşılmaz kabul edilir olması özelliğinden bahsedilmektedir.¹²⁸ Burada doğuştan bilgi savunucuları doğuştanlığı açık seçiklik ile birbirine karıştırmaktadır. Mesela $1+2=3$, $2+2=4$, beyaz siyah değildir gibi önermeler açık seçiktirler çünkü onlar anlaşılıyorsa biliniyorlardır. Onların doğru olduğunun algılanması, anlaşılmasının şartıdır. Fakat onların açık seçik olmaları doğuştan oldukları anlamına gelmez.¹²⁹ Bize bir şey gösterildiği zaman onu bilmemizden hareketle bilginin doğuştanlığının savunulmasını Locke anlamsız bulur. Ona göre, eğer bir kimseye bir fikre dair izlenimler, kelimeler ve tabirler verilirse geriye başka bir şey kalmamaktadır.

¹²⁶ *Essay*, I, II, 9.

¹²⁷ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 71

¹²⁸ *Essay*, I, II, 17.

¹²⁹ Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 72.

(vi) Genel ve evrensel prensipler kanıtı. Belli totolojik önermelerin doğuştan olmaması, onların gerektirdiği mantıksal aksiyomların doğuştan olmasını gerektirmez. Mesela $1+2=3$ önermesi özdeşlik (*identity*) aksiyomunu gerektirir ve dolayısıyla $1+2=3$ önermesi sonradan öğrenilmiş olsa bile, özdeşlik aksiyomu muhtemelen öğrenilmemiştir ve doğuştandır.¹³⁰ Locke’a göre mantık aksiyomlarının pek çok insan tarafından biliniyor olması hükmü ampirik olarak yanlıştır. Bazı hakikatlerin bir kimse için açık seçik olması, o hakikatlerin o kimse de doğuştan olduğunu göstermez.¹³¹ Bunlar analitik doğrular olup, ya açıklanışı bakımından ya da kendisini oluşturan terimlerin anlamı nedeniyle doğrudur.¹³² Aynı şekilde, doğuştan ahlakî prensipleri reddederek Cambridge Platonistleri’ne de karşı çıkan Locke’a göre, tüm insanlar ve zamanlar arasındaki ahlak anlayışının çeşitliliği, doğru ve yanlış konusunda insanın zaman zaman sorduğu “ne yapmalıyım” şeklindeki soru, ahlakî kodların zihnimizde doğuştan bulunmuş olamayacağını gösterir. Locke, sadece tıpkı bilme ve anlamada olduğu gibi, ahlakî anlayış konusunda sahip olduğumuz kapasitenin doğuştan geliyor olabileceği fikrine katılır. Vicdanın bizi yönlendirdiği iddiasını da reddeden Locke, ahlakî kuralları ihlal eden insanları engelleyecek içsel bir nedenin olmadığını iddia ederler. İşleyişinin büyük ölçüde izafî olması gerekçesiyle vicdanın genel oluşu Locke tarafından reddedilmiştir.¹³³

(vii) Gizli bilgi kanıtı. Mantıksal prensipler açık olarak bilinmemekle birlikte bunların zımnî (*implicitly*) olarak biliniyor olma ihtimali vardır. Eğer bir kimse gizli olarak bir bilgiye

¹³⁰ A.g.e., s. 72.

¹³¹ *Essay*, II, II. 1.

¹³² Stephen Priest, *The British Empiricists*, s. 73.

¹³³ Alexander Moseley, *John Locke, Continuum Library of Educational Thought*, London: Bloomsbury, 2007, ss. 60-63.

sahipse bu bilgi de doğuştandır.¹³⁴ Locke zımnî öğrenmeyi desteklemek için doğuştanlık kavramının kullanılmasına karşıdır. Kavramlar arasındaki bu atlamanın sadece semantik bir karıştırma olduğunu iddia eden Locke, zımnî bilginin sezgisel ya da bilinçaltı (*subliminal*) bilgi olarak da ifade edilebileceğini belirtir.

Kendi varlığımıza dair bilgi sezgisel olup, herhangi bir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde kesin ve açıktır.¹³⁵ Tanrı'nın bilgisi konusunda ise "Tanrı kendisi hakkında bize doğuştan bir ide vermemiştir. Zihnimize onun varlığını okuyabileceğimiz özel karakterler de kazınamıştır."¹³⁶ Dolayısıyla Locke'a göre Tanrı'nın varlığı bizim için kendiliğinden açık bir bilgi değildir. Tanrı'nın varlığının bilgisinin doğrulanması için delile ihtiyacımız vardır. Her ne kadar Locke bu ifadeleriyle doğuştan ideleri reddedip bilginin tek kaynağının duyum ve tecrübeler olduğunu söylüyorsa da bizim kendi varlığımız ve Tanrı'nın varlığına dair bilgilerimizin duyum ve tecrübe ile gelmediğini söyleyerek kendi koyduğu prensip ile çelişmiştir. Dolayısıyla bütün bilgilerimizin kaynağı duyum ve tecrübe değildir, bazı bilgilerimiz tecrübe ve duyumdan bağımsız olarak bize ulaşır.¹³⁷

Zihnin farkında olmadan birtakım fikirlere sahip olabileceğini iddia eden doğuştancılık fikri, insanın ruhunda bulunan ama haberi olmadığı bir bilginin varlığını kabule götürür ki,

¹³⁴ A.g.e., s. 73.

¹³⁵ *Essay*, IV, IX, 3.

¹³⁶ A.g.e., IV, X, 1.

¹³⁷ Abbas Yazdani, *Evidentialism and The Rationality of Religious Belief*, ss. 54-55.

ruhun bu bilginin farkında olmaması ile böyle bir bilginin yokluğu arasında hiçbir fark bırakmamaktadır.¹³⁸ Ayrıca böyle bir bilginin varlığı ve yokluğu konusunda da yine karar verici olarak akıl devreye girmektedir. Aklın bu konuda neye göre ve nasıl bir karar verebileceği konusu ise izaha muhtaçtır. Ayrıca, sahip olduğumuz bilgilerin bize daha önce Tanrı tarafından verilmiş bilgiler olup, unutulmuş ve daha sonra haricî ve bağımsız bir etken tarafından uyarılmış olup olmadığı sorusu halen cevapsızdır. Ampirist düşüncenin bir bilgiye geçerlilik atfetmesinde tecrübeyi esas alıyor olması, doğrulamaya konu olan bilginin doğuştan olup olmadığını ayırt etmede yetersiz gözükmemektedir.¹³⁹

I.3. Bilginin Türleri

Locke'un temsil ettiği anlamdaki ampirist anlayışa göre, bütün bilgilerimizin tecrübe ile geldiği söylene de aslında bütün bilgilerimize sadece tecrübe ile ulaştığımızı söylemek doğru değildir. Bilgiyi kesinlikle özdeş tutan Locke,¹⁴⁰ ideler arasındaki ilişkinin algılanma derecesi açısından bilginin üç derecesi olduğunu söylemiştir, bunlar; sezgisel (*intuitive*), kanıtlayıcı (*demonstrative*) ve duyumsal (*sensitive*) bilgilerdir.¹⁴¹

I.3.a. Sezgisel Bilgi

¹³⁸ Cengiz Kılıç, "John Locke: Bilginin Kaynağı Ve İdeler Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 58, (Kış-2014), s. 467.

¹³⁹ J. L. Mackie, *Problems from Locke*, New York: Clarendon Press, 1976, ss. 221-222.

¹⁴⁰ *Essay*, IV, II, 14.

¹⁴¹ *Essay*, IV, II.

En kesin bilgi türü olan sezgisel bilgide ideler arasındaki uyum ve uyumsuzluğun sezgi vasıtasıyla doğrudan algılanması söz konusudur.¹⁴² Çünkü burada zihin iki ide arasındaki uyum veya uyumsuzluğu gayet açık bir biçimde doğrudan ve hemen o anda kavrar. İdeler arasındaki bağlantının algılanması önermenin kendiliğinden apaçık olması dolayısıyladır. Mesela; siyah beyaz değildir, daire üçgen değildir gibi cümleler buna örnek verilebilir. Burada zihin, söz konusu önerme için ispat ihtiyacı hissetmez, eşyaya yönlendirilince onun doğru olduğunu tanıma hususunda karşı koyamaz ve kolayca tanır. Locke’a göre doğrudan ve o anda ortaya çıkan sezgisel bilgi diğer bilgilerimiz için delil vazifesi görür.¹⁴³ Gözün, ışığa yöneltildiğinde doğrudan algılaması gibi, zihnin herhangi bir başka aracı ideye gerek duymadan hakikati kolayca algılaması da böyledir. Bu bilgi türü, insanın ulaşabileceği en açık ve en kesin bilgidir ki iradenin herhangi bir eylemi söz konusu değildir. Parlak güneş ışığının kendisini algımıza zorlaması hadisesinde olduğu gibi, onu algılamama seçeneği bırakmaz.¹⁴⁴ Locke, öğretici olmadığı gerekçesiyle ‘bilginin geliştirilmesine yaramadığı’nı söylediği sezgisel bilgiyi bütün bilgilerimizin temeli olarak kabul eder.¹⁴⁵ Locke’da sezgisel bilginin durumu sorunludur, hem kendimizi algılamamızdan yani bir duyumdan bahsedilerek duyumsal bilgiyi andırmakta, hem de zihnin kendi kendisini algılayarak ulaştığı düşünme sürecinde, süje de obje de tamamen kendisi olmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴² A.g.e., IV, II, 1.

¹⁴³ A.g.e., IV, II, I.

¹⁴⁴ A.g.e., IV, II, 1.

¹⁴⁵ A.g.e., IV, VIII, 3.

¹⁴⁶ İsmail Çetin, *John Locke’da Tanrı Anlayışı*, s. 70.

I.3.b. Kanıtlayıcı Bilgi

Bu bilgi türünde zihin ideler arası ilişkileri doğrudan algılayamadığı için aracı idelere başvurmak zorunda kalır. Akıl yürütme (*reasoning*) olarak adlandırılan bu eylemde¹⁴⁷ aracı olan ideler “kanıt” olarak adlandırılır. Bu durumda algılamanın açık ve net bir şekilde gerçekleşmesi “kanıtlama (*demonstration*)” olarak adlandırılır.¹⁴⁸ İki ide arasındaki uyum ya da uyumsuzluğu ispatlayarak ortaya koymak için akıl vasıtasıyla ideler zinciri oluşturma eylemi, ispat edici rolü olması açısından bir delil olarak kabul edilir. Sezgisel bilgiyi kanıtlayıcı bilgiden ayıran husus bilgiye ulaşmanın doğrudan ve anında olup olmamasıdır. Sezgisel bilgi doğrudandır, yani zihin sadece ilgilendiği iki ideyi ele alarak, başka hiçbir aracı ideye başvurmadan aralarındaki bağlantıyı kavrar. Buradaki kavrama olayı bir kanıt vasıtasıyla değil idelerin doğrudan kavranmasıyla gerçekleşmektedir.¹⁴⁹ İspatlamayı sağlayacak deliller oluşturma ve bu suretle ispata ulaşma sezgisel bilgide yoktur. Dolayısıyla sezgisel bilgide şüphe söz konusu değildir, ispatlarla sonuca ulaşmadan önce kanıtlayıcı bilgide şüphe vardır.¹⁵⁰

Locke Tanrı’nın varoluşunun bilgisinin de bu tür bir bilgi olduğunu öne sürer.¹⁵¹ İnsan akıl ile Tanrı’nın var olduğu bilgisine aracı idelerin kullandığı kanıtlama yöntemiyle ulaşır. İnsan aklı Tanrı’nın varlığının bilgisine ulaşmada *sonsuzluk* idesini kullanır. Zihin bu ideyi iç ve dış duyumla doğrudan elde edemez. Sonsuzluk idesini elde ederken ard arda geliş

¹⁴⁷ *Essay*, IV, II, 2.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, IV, II, 3.

¹⁴⁹ *A.g.e.*, IV, II, 1-2.

¹⁵⁰ *A.g.e.*, IV, II, 5.

¹⁵¹ *A.g.e.*, IV, X, 1.

ve süre idelerini kullanır. Ayrıca insan iç duyumdan edindiği, kendi içinde olup biten olaylarla ilgili olan basit ideleri de kullanır.¹⁵²

I.3.c. *Duyumsal Bilgi*

Üçüncü bilgi türü olan duyumsal bilgi ise, ideler arasındaki ilişkilerin algılanmasından ziyade varlığın bilgisi ile ilgilidir. Burada söz konusu olan haricî, özel objelerin varlığının bilgisinin algılanmasıdır. Buradaki duyum, haricî gerçeklik ile temasa geçilerek bilişsel bir bağ kurması açısından hakikî (yanılsama içermeyen) bir duyumsamadır. Ayrıca duyum, ideler arasındaki bağlantının farkında olunmasını sağlayan bir yeti vazifesi de görür. Bir idenin hakiki bir duyum olması, bilinen o bağlantının duyumsal bilgi olması anlamına gelir.¹⁵³ Burada dikkat edilmesi gereken husus, zihnimize sahip olduğumuz idenin kaynağının dışsal bir objeden bir algılama olmasıdır. Aksi takdirde tamamen hayâlî olan bir ideye ait objenin varlığının bilgisi diye yanıltıcı bir bilgi ile karşı karşıya kalırız. Duyumlarımız bize ulaşan idenin nedeni veya haricî objenin nasıl olup da bizde o türden bir ide oluşturduğu hakkında bir fikir veremez ama dışarıda bir objenin varlığı hakkında bize teminat verir. Haricî objeye ait idenin zihnimize girmesi ile birlikte duyumsal bilgiye sahip olmamız, duyumsal bilgiyi duyularımızın o anda ulaştığı özel objelerle sınırlar.¹⁵⁴ Duyumsal bilgi, Locke'un en az kesinlik attettiği bilgi türüdür. Çünkü bu bilgi türünde ideler arasındaki bağlantının ne olduğu tam olarak kavranamamaktadır. Ayrıca burada bilgiye konu olan nesnenin özünün bilgisine

¹⁵² A.g.e., IV, XI, 3. Naciye Ertürk Atış, *John Locke ve Immanuel Kant'ta Bilginin Sınırı Problemi*, ss. 31-32.

¹⁵³ Lex Newman "Locke on Knowledge", ss. 323-324

¹⁵⁴ *Essay*, IV, XI, 9.

ulaşamamak da bilgi türünün kesinliğini azaltmaktadır. Duyumsal bilgi zihnın dış duyumla elde ettiği idelerden hareketle bu duyuma konu olan varlıkların var oldukları sonucunu çıkarmasıdır.¹⁵⁵

Locke, duyu bilgisini kabul etmekle aslında kendi ortaya koyduğu bilgi tanımının da dışına çıkmıştır. Çünkü daha önce de geçtiği üzere, zihnın ideler üzerindeki faaliyeti olarak tanımlanan bilgide, objeler doğrudan bilgiyi oluşturan unsurlar arasında zikredilmemişti. Locke’u duyumsal bilgiyi kabul etmeye zorlayan bir neden olarak, onun dış dünyanın varlığı konusunda realist bir tutuma sahip olması gösterilebilir. Çünkü zihin kendi başına bir ideyi meydana getiremez. Bu nedenle, duyu algılarımız üzerinde etki oluşturan dış objelerin gerçek varlıklarını kabul etmiştir. Ancak her zaman idelerin dış dünyada gerçek bir varlığa sahip olamayacağı olgusu duyumsal bilginin kesinliğini sorunlu hale getirmektedir.¹⁵⁶ Duyumsal bilgiye yöneltilecek en hayafı eleştiri olan, dış dünyada var olduğunu iddia ettiğimiz bir şeyin algılanmasıyla tamamen zihnimizin ürünü olan idelerin algılanmasının birbirinden nasıl ayırt edileceği sorusuna Locke’un cevabı, bu ikisi arasındaki zorlayıcılık özelliğidir. Dış duyumu meydana getiren objenin gerçek olma yönü ile duyularımız üzerinde bıraktığı etki ona göre şüphecililiği bertaraf edecek niteliktedir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ İsmail Çetin, *John Locke’da Tanrı Anlayışı*, s. 71.

¹⁵⁶ *A.g.e.*, s. 71-72.

¹⁵⁷ *Essay*, IV, II, 14.

I.4. Bilginin Sınırları

Locke *Essay*'in başında bu eseri yazma amacının insan bilgisinin sınırlarını belirlemek olduğunu söylemiş¹⁵⁸ve bu eserde, insan bilgisinin kesinliği, temelleri, kapsamı ve bilgimizi oluşturduğumuz idelerin kaynağı üzerine tartışmaların ele alındığını belirtmiştir.¹⁵⁹ Bilgiye konu olan geniş objeler âlemine nazaran bizim bu âlem hakkındaki bilgimiz her halükarda 'çok az ve yüzeysel'dir.¹⁶⁰

Locke, insan anlayışına bir sınır getirilmesinin faydalı olacağı kanaatindedir. Ona göre bu yönde getirilen bir sınır sayesinde insanlar şüphecilğe düşmekten kurtulabilirler.¹⁶¹ Öyle ki, insanlar genellikle anlayışlarının sınırları konusunda bilgisiz oldukları zaman şüpheli olurlar. Onların bu şüpheli tutumdan kurtulmalarının tek yolu da bu konudaki cehaletlerini gidermeleridir.¹⁶² Locke'a göre, insan bilgisinin sınırları doğal felsefenin alanı ile başlar. Gerçek bir öze sahip olan varlığın temeli kabul edilen töze dair bilgiye sahip olduğumuz zaman, gerçek bilgi ve kesinliğe ulaşabiliriz, ancak böyle bir bilgi insanın bilme sınırlarının ötesindedir.¹⁶³ Bilgimizin kesinliğinden emin olmadığımız durumlarda, ona dayanarak oluşturduğumuz inanç ve kabulleri de gözden geçirmemiz gerekir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ A.g.e., I, I, 7

¹⁵⁹ A.g.e., I, I, 5.

¹⁶⁰ A.g.e., IV, XIV, I.

¹⁶¹ A.g.e., I, I, 7.

¹⁶² William Uzgalis, *Locke's Essay Concerning Human Understanding A Reader's Guide*, London: Continuum International Publishing Group, 2007, s. 14.

¹⁶³ R. S. Woolhouse, *Philosophers in Context Locke*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, s. 136.

¹⁶⁴ A.g.e., s.10.

Felsefî düşüncenin yeterli bir cevap bulmakta zorlandığı o zor soru, Locke'da da cevapsız kalmış gözükmetedir. Yani biz kendi dışımızdaki nesnelerin varlığı ve zihnimizin işleyişi hakkında bilgiye nasıl sahip olacağız? Locke her ne kadar zihnimizin sadece idelerle düşündüğünü ve bilginin de bu ideler arasındaki ilişkileri kavramaktan ibaret olduğunu¹⁶⁵ söylese de, bu ifadeden dış dünyadaki nesnelerin varlığının sadece zihnimizdeki idelerden daha öteye gitmediği sonucuna ulaşırız.¹⁶⁶

Bu noktada hangi tür olguların insan tarafından doğrudan bilineceği ve insan bilgisinin muhtemel sınırlarının ne olacağı gibi sorular gündeme gelmektedir. Locke'un bu sorulara verdiği cevapları doğrudan ve dolaylı cevaplar olarak ikiye ayırmak gerekmektedir. Doğrudan cevabına göre, biz sadece kavramsal doğruların bilgisine sahip olabiliriz. Bu nedenle Locke, bilgiyi ideler arasındaki bağlantı, uyum, uyumsuzluk ve ayrılıkların algılanması olarak tarif etmiştir.¹⁶⁷ Dolaylı görüşe göre ise Locke, bilginin kesinlik olduğunu söyler ve devam eden bir süreç olan kesinlikte hep ihtimale kapı açan bir yan bulunur.

Bilginin alanını idelerin alanı ile sınırlı tutan Locke, ideler arasındaki ilişkileri algıladığımız ölçüde bir bilgiden bahsedilebileceğini, aksi halde sadece zannî bazı durumlardan söz edilebileceğini söyler. Locke'un tarifine göre, zihin objeleri doğrudan bilemez ancak onlara ait zihinde bulunan ideler aracılığı ile bilir.¹⁶⁸ İdeler arasındaki ilişkilerin algılanmasındaki hatalar bizim bilgilerimizi de sınırlandırır. Sözgelimi, sezgi ancak sahip olduğumuz ideler arasındaki özdeşlik ve ayrılık sınırına kadar ulaşabilir. İspat, arasında bağlantı kuracak

¹⁶⁵ *Essay*, IV, I, 2

¹⁶⁶ Bertrand Russell, *The History of Western Philosophy*, London: Simon and Schuster Inc., 1945, s. 611.

¹⁶⁷ *A.g.e.*, s. 176. *Essay*, IV, I, 2.

¹⁶⁸ Nicholas Wolterstorff, *The Ethics of Belief in John Locke*, s.13. *Essay*, IV, IV, 3.

bir aracı bulabildiğimiz idelere kadar uzanır, duyumsal bilgi duyuların algılamasına konu olacak harici bir etki olduğunda bize bilgi verir. İdelerin olmaması veya algı olayının gerçekleşmemesi halinde bilme eylemi ortaya çıkmaz. Bu nedenle sezgisel bilginin alanı özdeşlik ve ayrılık ilkesi ile sınırlanırken, kanıtlayıcı bilgi aracı bağlantıları keşfedebildiğimiz idelerle, duyumsal bilgi ise duyularımıza etki eden mevcut idelerle sınırlıdır.¹⁶⁹ Haklarında açık ve olumlayıcı idelerimiz olmadığı için sonsuzluk ve varlıkların özüne dair bilgiyi elde edemeyiz. Bir şey hakkında ideye sahip olmamız (karmaşık ve düzensiz olan insan eylemlerinde olduğu gibi), o konuda bilgi sahibi olmamızı garanti edici bir şey değildir. Hafızamızdaki eksik bilgiler nedeniyle iki idenin birbiriyle olan bağlantısını ispatlama konusunda akıl yürütme zincirini doğru olarak sürdüremeyebiliriz. Kısacası; bir şey hakkında ideye sahip olmadığımızda, sahip olduğumuz ideler bileşik ve mükemmel olmadığı için, iki ide arasında bağlantıyı kuran orta ideyi algılayamama durumunda, yanlış prensipler üzerinde zihnimizi çalıştırdığımızda ve şüpheli terimler kullandığımızda aklımız bilgi konusunda yanlış hükümler verir.¹⁷⁰

Locke'un aklın sınırı olarak belirlediği algı sınırından sonra imanın başladığı iddiasına dayanarak, nesnelerin özüne dair bilgiye duyularımızın ulaşamayacağı, dolayısıyla da aklın bu konuda bilgi sahibi olamayacağı, nesnelerin özüne dair bilginin vahyin alanı olduğu iddiası¹⁷¹ ile, vahyin insan bilgisini genişletme konusunda asıl önemli rolü oynadığı “akıl

¹⁶⁹ *Essay*, IV, III, 3-5.

¹⁷⁰ *A.g.e.*, IV, XVII, 9-13.

¹⁷¹ İbrahim Bor, “John Locke Epistemolojisiinde Bilgi ve İman”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 24, s. 45.

üstü” konularda bilgi verdiğiine dair ifadeleri¹⁷² arasında bir tutarsızlık olduğundan söz edilebilir. Çünkü maddenî yapısı ve atomlara dair insan tecrübesine konu olmayan pek çok husus günümüzde deney vasıtasıyla insan tecrübesine konu olabilir hale gelmiştir. Ancak aklın üzerinde olarak zikredilen mesela ölümden sonra dirilme gibi bir bilgi insan için sonsuza kadar “gaybî” bilgi olarak kalmaya devam edecektir.

Özetle, Locke’a göre; idelerin her zaman bulunmayışı, sahip olduğumuz ideler arasında fark edilebilir bir bağlantının olmayışı ve idelerimizin izinden gitme ve değerlendirme konusunda yaşadığımız hatalar nedeniyle bilgimiz sınırlıdır.¹⁷³

I.5. İhtimal

Çizdiği sınırla bilgiyi daralttığıının farkında olan Locke, hayatın her alanında kesin bilgi istemenin çok makul ve pratik olmadığını söyler. “Sınırlı bilgiye sahip insanın, varlıklardaki farklı açıklık ve olasılıkları görüp davranışlarını ayarlaması için kendisine akıl da verilmişken, mümkün olmayan yerlerde kanıtlama ve kesinlik aramasının faydasız ve boş bir iş olduğunu söyleyebiliriz. Hayatın sıradan olaylarında doğrudan ve açık kanıtlamalardan başka bir şey kabul etmeyecek kimse, bu dünyada yalnızca hızla yok olmakta olduğundan emin olacaktır.”¹⁷⁴ İnsanın, kesin bilginin dışında kendisine yol gösterecek bir alternatif

¹⁷² *Essay*, IV, XVIII, 7-9.

¹⁷³ *A.g.e.*, IV, III, 22.

¹⁷⁴ *Essay*, IV, XIV, 1.

ihtiyaç duymasının nedeni, bilginin ihtiyaca cevap vermeyecek kadar sınırlı oluşunun yanında, insan hayatının kesin bilgiyi arayıp bulmaya imkân vermeyecek ölçüde kısa ve meşgaleler ile dolu olmasıdır.¹⁷⁵

Locke'un bu amaçla gündeme getirdiği ve bilgiden doğan eksikliği kapatacağını düşündüğü çözüm *ihtimal*dir. Bilginin bir derecesi olarak sunulan ihtimal “ideler arasındaki geçici ve her an değişebilir ilişkilerin görünüşünden ibaret”¹⁷⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Bilgi ile ihtimalin farkına gelince; bilgide ideler arasında sürekli ve değişmeyen ilişkilerin kesin bir şekilde kavranması söz konusu iken, ihtimalde ideler arasında her an değişebilecek ilişkilerin yalnızca bir görüntüsü vardır. Bilgide zihin kesinliğe ulaşırken, ihtimalde sadece ikna olma durumu söz konusudur. “Bu nedenle ‘gerçeğe benzerlik’ şeklinde tanımlanabilecek ihtimal durumunda zihin, inanç (*belief*), tasdik (*assent*) veya kanaat (*opinion*) tutumlarından birisini benimseyebilir.”¹⁷⁷

İhtimalin dayanağı konusuna gelince, Locke sadece dış-duyum ve iç-duyum ile bilgi sahibi olabileceğimizi, ideler arasında kavranabilir ilişkinin olmaması veya zihnin uyguladığı bazı yanlış yöntemlerle ideler arasındaki ilişkileri kavrayamaması gibi nedenlerden dolayı bu iki kaynağın içerdiği alanların bilgisine tamamen sahip olamayacağımızı ifade etmektedir. Hakkında bilgi sahibi olamadığımız konularda zihin ihtimale başvurduğuna göre inanç ve kanaat de, aynı zamanda ihtimalin alanı olacaktır. İhtimalin bu iki alanda dayandığı temeller farklılık göstermektedir.¹⁷⁸ Tecrübemizin ulaşabildiği konularla ilgili ihtimal ifade

¹⁷⁵ A.g.e., IV, XIV, 1.

¹⁷⁶ A.g.e., IV, XV, 1.

¹⁷⁷ A.g.e., IV, XV, 3.

¹⁷⁸ *Essay*, IV, XV, 4.

eden yargıların kabulünü sağlayan iki temel vardır: (i) ihtimal ifade eden yargının bizim daha önceden edinmiş olduğumuz bilgi, gözlem ve tecrübeler ile uyumlu olması, (ii) bu tür bir yargının doğruluğuna dair diğer insanların tanıklıklarının (*testimony*) olması.¹⁷⁹ Kendi bilgi, gözlem ve tecrübemize uygun olan ihtimal, sadece başkalarının şahitliğine dayanan ihtimale bağlı olarak kesinliğe daha yakındır.¹⁸⁰

İhtimalin söz konusu olduğu ikinci alan ise tecrübe ötesi olan, duyu organlarımızın hakkında bilgi vermesi mümkün olmayan melek, şeytan, ruh vs. gibi alandır. Aynı şekilde maddi objeleri oluşturan parçaların duyu organlarımızın algılayabileceğinden küçük olması veya yine maddi olan varlıkların duyu organlarımızın algılayabilme kapasitelerinden çok uzakta olması gibi durumlarda hiçbir duyum sahibi olamayız. Bu gibi durumlarda analogi devreye girer ve ihtimal bu temele dayandırılır.¹⁸¹

İhtimal içeren bilgi, delile dayalı olarak akıl ile elde edilen kanıtlayıcı bilgidен farklı olarak, yargıda bulunma ile elde edilir. Kanıtlayıcı bilgi, iki ide arasında açık ve değişmeyen bağlantıya dayalı olarak mükemmel bir kesinliğe ulaşırken, ihtimalli bilgi ideler arasında var gibi gözüken bağlantı yargısı ile bize rehberlik eder. Bu nedenle kanıtlayıcı bilgi doğru bilgi iken, yargı bizim görüş, kabul ve inançlarımızda bir dereceye kadar güven sağlar.¹⁸²

İhtimalde akıl yürütme sayesinde ideler arasında olası bağlantılar görülür. Aklın burada ulaştığı ihtimalli sonuç nedeniyle ulaştığımız şey bilgi değil kabuldür.¹⁸³ İhtimalli bir

¹⁷⁹ *A.g.e.*, IV, XV, 4.

¹⁸⁰ *A.g.e.*, IV, XV, 5.

¹⁸¹ *A.g.e.*, IV, XVI, 12.

¹⁸² *A.g.e.*, IV, XV, 1-3.

¹⁸³ *Essay*, IV, XVI, 1.

önermeyi kabul etmenin derecesi, lehindeki delillerle orantılı olmalıdır. Locke’a göre, genellikle yargılarımızı geçmiş tecrübelerimizden edindiğimiz eksik hafızamıza dayandırırız. Geçmiş tecrübelerimize dayanmamız gayet normaldir, çünkü yargı yetimize dayanarak elde ettiğimiz tecrübelerimiz kesin olmamaya devam edeceği için her seferinde inançlarımızı yeniden kurmak tehlikelidir de. Mevcut delillere bağlı olarak şimdiki değerlendirmelerimize dayanarak ideler arasında var kabul ettiğimiz ilişkilerle bağlantılı olan önermeler, ileride elde edebileceğimiz yeni bilgilerle değişebilir ve hatta eski yargılarımızı terk edebiliriz. Bu durum, kanıtlayıcı bilgide söz konusu değildir. Locke’a göre yargı yetisini başarılı bir biçimde işletmemizdeki en büyük zorluk, yargının bizi sabırlı ve iddiamızın karşısını iddia edenlere karşı toleranslı olmaya zorlamasıdır, çünkü bu durumda iki taraf da ihtimalli bilgilerden fazlasını iddia edemeyecektir.¹⁸⁴

I.6. Bilginin Hakikati

Zihnin düşünme objesinin sadece “*ideler*” olabileceğini söyleyen Locke, zihnin sadece kendi idelerini algılayabildiğini iddia eder.¹⁸⁵ Böyle bir düşünce, bilginin gerçeklikle bağlantısı sorununu gündeme getirmektedir. Eğer bilgi sadece idelerin bilgisi ise, gerçekliğe tekabül eden şeyler ile etmeyen halüsinasyonlar aynı epistemik değere sahip olmayacak mıdır? Locke bu eleştiriye şöyle cevap verir: genel bilgi açısından idelerin dışındaki şeyler bilgi

¹⁸⁴ A.g.e., IV, XVI, 1-4.

¹⁸⁵ A.g.e., IV, IV, 3.

kapsamına girmez ve tikellerin durumu ise salt imgelemden biraz öteye giden bilişsel bir durumla sınırlıdır.¹⁸⁶

Locke’a göre yegâne hakiki bilgi, haricî varlığa tekabül eden bilgidir. “İdelerimiz arasındaki uygunluk veya uygun olmayışı algılamakla kesin bilgi gerçekleşir; idelerin eşyanın gerçekliğine uygunluğundan emin olmamız oranında da kesin, gerçek bilgidен söz edilebilir.”¹⁸⁷ Locke bu iddiasını desteklemek için, daha önce de belirttiğimiz gibi, zihnin kendi başına basit ideleri oluşturamadığını sadece bizim dahlimiz olmadan nesneleri yansıttığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, bütün basit ideler zihin üzerinde eylemde bulunan objelerin ürünüdür ki böylece zihinde algılar üretilir. Bu algılar yaratıcının rahmeti ve iradesi ile orada takdir edilip yerleştirilmiştir.¹⁸⁸ Tanrı’nın iradesi sayesinde, bizim idelerimizin hayal olmadığından, onların dış objelerden geldiğinden emin oluruz.¹⁸⁹ Locke’un perspektifine göre duyular ve bütün harici dünya Tanrı tarafından yaratılmıştır. Epistemolojide duyu organlarının güvenilirliği Tanrı’nın bizim duyu organlarımız ile haricî objeler arasında bir koordinasyon yarattığı yönündeki güvenden doğar.¹⁹⁰ Rorty’nin, Locke’un bilgi anlayışını ‘psikolojik bir olgu’ veya basitçe ‘idelere sahip olmak’¹⁹¹ şeklindeki yorumunun aksine, Locke’da zihin tabiatın pasif aynası olmaktan ziyade, duyu verilerini aktif olarak değerlendiren bir

¹⁸⁶ *Essay*, IV, IV, 1-2.

¹⁸⁷ *A.g.e.*, IV, IV, 18.

¹⁸⁸ *A.g.e.*, IV, IV, 4.

¹⁸⁹ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 31.

¹⁹⁰ *A.g.e.*, s. 31.

¹⁹¹ Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979, s. 146.

aktördür. Ayrıca Locke'un ontoloji anlayışına göre de hem duyular hem de bütün zahiri âlem ilahî yaratılışın eseridir. Epistemolojide duyu organlarına duyulan güven, Tanrı'nın bizim bilgiye ulaşmamızı sağlamak için duyu organlarımız ile zahiri âlem arasında bir koordinasyon oluşturduğuna duyulan güvene dayanır. Bu iddia Descartes'in iddiasını andırır. Descartes'e göre, Tanrı bizi aldatmaz, dolayısıyla dış dünyaya ait objeler ile bu objeler ile ilgili olarak zihnimizde oluşan ideler arasında bir mütakabiliyet olduğuna inanırız. Hem Locke hem de Descartes, duyu organlarının bizi yanıltabileceğinin farkındaydılar ve bilgilerinin elementlerini farklı şeylere dayandırdılar. Descartes'a göre duyular bilgimizi artırır ama bu genellikle bileşik ve muğlak olduğu için bize kesinlik veremez. Dolayısıyla bilginin temelini matematiğin kesinliği gibi bir kesinliğe dayandırmalıyız.¹⁹² Duyu organlarının bizi aldatabileceği konusunda Locke, Descartes ile aynı düşünür. Ama duyu organlarımız düzgün çalıştığı sürece bizim anlayışımız ve yargımızın (doğru kullanıldığında) yanlış anlamaları düzelteceğini de öne sürmüştür.¹⁹³

Bilginin yegâne kaynağı olarak duyuları belirleyen Locke'un bu fikrinin bir tür solipsizme veya idealizme götüreceği eleştirisine karşı, algılamanın nesnelerin varlığını gösterdiği ve algılamaya bağlı olarak oluşan duyumlamaların da nesnelerden kaynaklanan etkilere doğduğu cevabı verilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹² René Descartes, *Meditations on First Philosophy*, (ed.) John Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 5. Meditation, s. 26.

¹⁹³ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke* s. 32. Essay, II. XI. 2.

¹⁹⁴ Ülker Öktem, "John Locke ve George Berkeley'in Kesin Bilgi Anlayışı" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, No: 2, 2003, s. 142

Zihin nesneleri doğrudan algılamaz, onların ideleriyle bilgi elde eder. Dolayısıyla bilgimiz, nesnelerin hakikatine uyduğu oranda hakikidir. Fakat zihnin sadece kendi idelerini algılaması durumunda bunun objenin kendisi ile örtüştüğünü nasıl bilebiliriz? Bunu tespit etmek zordur ama nesnelerle uygunluğundan emin olabileceğimiz iki tür ide vardır.¹⁹⁵ Birincisi basit idelerdir. Zihin bunları kendisi üretemez, bunlar zihin üzerinde doğal bir şekilde işleyen nesnelerden zorunlu olarak çıkartılır. Söz konusu bu algıların üretilmesinde hikmet ve irade, algıları uyum sıralarına göre dizer. Buna göre, basit ideler hayal gücümüzün ürünü uydurma şeyler değil, harici nesnelerin doğal ve düzenli bir şekilde bizim üzerimizdeki etkilerinden doğan neticelerdir.¹⁹⁶ İkinci olarak bileşik ideler gelir ki bunlar zihnin kendi yapımı arketipler olup ne bir şeyden kaynaklanırlar ne de bir şeyin kopyasıdırlar ve bu nedenle de gerçek bilgi için gerekli olan uyumdan yoksun olmaları mümkün değildir. Herhangi bir şeyi temsil etmek için dizayn edilmemiş bir şey ne başka bir şeyi yanlış olarak yansıtır, ne de o şeye benzememek suretiyle bizi yanlışla götüremez. Cevher hariç bütün bileşik idelerde durum bu şekildedir.

Matematik bilgimiz sadece kesin değil, aynı zamanda da gerçektir, beynin (*brain*) ürettiği anlamsız boş bir hayal ürünü yaratık değildir. Biraz düşünersek, matematik bilgimizin idelerimizle ilgili olduğunu buluruz. Bir matematikçi üçgen ya da dairenin özelliklerini sadece kendi zihninde birer ide olarak düşünür. Çünkü o hayatında tam (*precise*) bir daire ya da üçgen bulamaz. Onun daire ya da herhangi bir matematiksel şeklin niteliğine dair sahip olduğu bilgi hiçbir şekilde doğru ve kesin değildir. Hatta gerçek varlığa dair bilgi de böyledir, çünkü bu önermelerin işaret ettiği gerçek varlıklar o matematikçinin zihnindeki arketiplerle uyuşmaktadır. ... kişi zihnindeki idelerle uyduğu oranda nesnelere dair sahip olduğu bilginin hakiki bilgi olduğunu düşünür,

¹⁹⁵ *Essay*, IV, IV, 3.

¹⁹⁶ *A.g.e.*, IV, IV, 4.

zihninde ideleri bulunan şeylere dair bilgisinin doğru olduğundan ve o şeylerin maddi dünyada bulunduğundan emindir.¹⁹⁷

Bilginin gerçekçi olabilmesi için idelerin temsil ettikleri gerçeklikle örtüşmesi şartını koşan¹⁹⁸ Locke'un bu noktadaki cevabı iki yönlüdür. Birincisi; basit idelerle hakikî bilgiye ulaşabiliriz, çünkü basit ideler temsil ettikleri arketipleriyle örtüşürler ve basit idelerle eşyanın varlığı arasındaki bu örtüşme hakikî bilginin oluşması için yeterlidir.¹⁹⁹ Hakikî bilginin bu ilk çeşidi duyuya dayalı bilgide ortaya çıkar ve haricî dünya ile gerçekten bir bağlantı kurulmasını ifade eder. İkincisi ise, töz hariç bütün bileşik idelerimizdir. Bileşik ideler arketiplerinin statüsü nedeniyle bize gerçek bilgi verirler. Bileşik idelerin arketipleri herhangi bir şeyin kopyası veya başka bir şeyin varlığına işaret eden değil, zihnin bizzat kendisinin üretmesi ile oluşurlar. Buradan hareketle Locke "ideler aracılığı ile ürettiğimiz bütün bilgilerin gerçek olduğunu,²⁰⁰ matematik idelere dayanan matematik bilgisinin gerçek bilgi olduğunu²⁰¹ ve aynı şekilde kendi arketiplerine sahip olan ahlakî bilginin de gerçek bilgi olduğunu öne sürer.²⁰²

Ayrıca idelere ait bilginin kendisinden daha öte bir yere işaret etmesi, onu hayalden ayıran niteliklidir.²⁰³ Yukarıda bahsedilen "Daha öteye işaret etmesi" ile kastedilen şey, idelerimiz ile eşyanın gerçekliği arasındaki uyumun göz önüne alınmasının bilginizi gerçek

¹⁹⁷ *Essay*, IV, IV, 6.

¹⁹⁸ *A.g.e.*, IV, IV, 3.

¹⁹⁹ *A.g.e.*, IV, IV, 4.

²⁰⁰ *A.g.e.*, IV, IV, 5.

²⁰¹ *A.g.e.*, IV, IV, 6.

²⁰² Lex Newman, "Locke on Knowledge", s. 349. *Essay*, IV, IV, 7.

²⁰³ *Essay*, IV, IV, 2.

bilgi haline getireceği hususudur.²⁰⁴ Locke'un bilgi ile hayâli birbirinden ayırmak için ortaya attığı bir diğer argüman ise bilginin temel malzemeleri olan basit ideleri zihnin kendi başına meydana getiremeyeceğidir: "Bu ideler hayallerimizin uydurmaları değil, üzerimizde gerçek etkiler oluşturan dışımızdaki varlıkların tabii ve düzenli sonuçlarıdır; bu nedenle onlarla varlık arasında, varlığın bilgisine ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz uygunluk mevcuttur."²⁰⁵

Böylece zihnin dış dünyadan edindiği izlenimlerin, objelerin kendileriyle aynı olduğundan nasıl emin olabileceğimiz sorusuna Locke, objelerin kendi sahip oldukları güç ile izlenim yarattıkları ve bu etki ile zihnin algıladığı izlenimlerin tamamen objenin aslı ile aynı olduğu şeklindedir. Maddi âlem ile ideler arasındaki boşluk objelerin zihni etkileyecek güçlerini harekete geçirmeleri ile kapatılmıştır. İdeleri salt ampirik veriler ile sınırlayan Locke, eşyanın aslı veya cevherinin bilinebileceğini reddetmiştir. Biz eşyanın kendisini bilemeyiz, sadece tecrübe ettiğimiz veriyi açıklayarak yani hipotetik olarak biliriz. Nitelikleri algıladığımız zaman o niteliklerin üzerinde toplanacağı bir objenin varlığı sonucuna ulaşırız ki bu da realizme götürür.²⁰⁶

Matematik ile ilgili idelerin de gerçek olduğunu öne süren Locke,²⁰⁷ matematik ideleri ahlaka dair idelerle benzer görerek arketipleri ile aynı olduklarını ileri sürerek ahlakî idelerin de tıpkı matematik ideler gibi gerçek bilgi ürettiğini öne sürmüştür²⁰⁸ Çünkü kesinliğin şartı

²⁰⁴ *Essay*, IV, IV, 3.

²⁰⁵ *A.g.e.*, IV, IV, 4.

²⁰⁶ Nathan D. Shannon, "Christianity and Evidentialism: Van Til and Locke on Facts and Evidence", *Westminster Theological Journal*, Sayı: 74, 2012, ss. 327-328.

²⁰⁷ *Essay*, XXXI, 3.

²⁰⁸ *Essay*, IV, IV, 7.

idelerimiz arasındaki bağlantı ya da bağlantısızlığın algılanması ile oluşuyor olmasıdır. Bir şeyi ispatlamak diğer aracı idelerin buluşması vasıtasıyla söz konusu bağlantıyı algılamaktır. Aynı şekilde ahlâka dair idelerimiz; kendilerinin arketip olmaları dolayısıyla yeterli ve tamam olmaları ve onlar arasında bulunabilecek bağlantı ya da bağlantısızlıklardan gelmeleri nedeniyle gerçek bilgi olmaları yönüyle matematik bilgiye benzer.²⁰⁹

I.7. Sonuç

Yaşadığı dönemde hâkim olan bazı bilgilerin “doğuştan insan zihninde bulunduğu” fikrine kesin bir biçimde karşı çıkarak bilgiyi, zihnin duyu algıları ile edinilen ideler üzerindeki tefekkürüne bağlayan Locke, epistemolojide duyuma dayalı akli ve dolayısıyla da kişisel tecrübeyi öne çıkarmıştır.

Bilginin materyallerini oluşturan ideleri basit ve bileşik olarak ikiye ayıran Locke; basit idelerin duyum ve tefekkür ile elde edilebileceğini, duyumun haricî objelere ait olan ve onları temsil eden idelerin algılanması olduğunu, tefekkürün ise zihnin eylemlerine ait olan ve onları temsil eden idelerin algılanması olduğunu söylemiştir. Duyum ve tefekkür vasıtasıyla basit ideler algılandıkça, bunlardan bileşik ideler oluşturulur ve basit ideler birleştirilerek yeni bir bileşik ideye ulaşılır.

Kesinliği açısından bilgiyi üç dereceye ayıran Locke’un sıralaması şöyledir: (i) Zihnin ideler arasındaki ilişkiyi doğrudan algıladığı *sezgisel bilgi*, (ii) bir kanıtın oluşturduğu aracı ide vasıtasıyla iki ide arasındaki ilişkinin kavranmasına dayanan *kanıtlayıcı bilgi*, (iii) duyumu-

²⁰⁹ A.g.e., IV, IV, 7.

larımız vasıtasıyla elde ettiğimiz bilgiyi ifade eden *duyumsal bilgidir*. Locke'un bilgide olmazsa olmaz olarak gördüğü 'kesinlik' şartı yukarıdaki üç bilgi türünde de değişik oranda bulunmaktadır. Bu kesinliğin olmadığı durumlarda, ihtimal derecesi ne kadar büyük olursa olsun, Locke o durumu bilgi olarak isimlendirmemekte, 'kanaat' kategorisi altında ele almaktadır.

Epistemolojisini ideler üzerinden kurgulayan ve ideyi zihnin düşünme objesi olarak tanımlayan Locke, bilgimizi idelerle sınırlayarak idesine sahip olmadığımız obje hakkında bilgi sahibi olamayacağımızı öne sürmüştür. İdeleri doğrudan algıladığımızı ifade eden Locke, bu idelerin de haricî objeleri tam olarak temsil ettiğini öne sürerek *temsilci algı teorisini* savunmuştur. Kendisine yöneltilen, 'dolaylı' veya 'temsilci' realist olma eleştirilerine Locke, idelerin hakikate ulaşmayı engellemekten ziyade, hakikatin bilgisine ulaşmamızı sağlayan vasıtalar olduğu yanıtını vermiştir. Objelerin kendisini değil, onların idesini algıladığımızı söyleyen Locke, şüpheciliğe kapıları tamamen kapatarak ideler ile temsil ettikleri haricî objeler arasında tam bir tutarlılık olduğunu iddia etmiştir.

Bilginin hakikati konusu Locke'un en fazla eleştirilen yönlerinden birisi olmuştur. Locke'un temsilci realizmi dört bölümden oluşmaktadır. Birincisi '*nedensel bileşen*'dir, yani nesnelerin birincil nitelikleri insan zihninde idelerin oluşmasına *neden olurlar*. Sıradan objeler duyularımız üzerinde etkide bulunur ve bu etki de zihnimizde idelerin oluşmasına neden olur. İkincisi '*benzerlik yönü*'dür. Yani eşyanın birincil niteliklerine dair sahip olduğumuz ideler, zihnimizden bağımsız olarak var olan nesnelerin nitelikleri ile örtüşmektedir. İspatlanması zor gözükse de bu iddia nedeniyle, Locke'tan sonra gelen düşünürler Locke'un teorisinin en zayıf yeri olarak tanım bu noktayı göstermişlerdir. Üçüncüsü, eşyaların zihinde

algılanmalarının *doğrudan olmaması*dır. Yani zihin, dış dünyayı doğrudan algılayamaz, sadece ideleri doğrudan algılayabilir. Dördüncüsü ise *realizmdir*. Buna göre dış objeler bizim onları algılamamızdan bağımsız olarak vardır. Objelerin varlığı algılanmaya bağlı veya illüzyon değildir.

Locke'un bilgi tarifinden ortaya çıkan bazı problemler de bulunmaktadır. Bilgi tarihinde geçen 'iki ide arasındaki ilişkilerin algılanması' ifadesindeki 'iki ide arası'nın zihnimizin sahip olduğu herhangi 'iki ide' olarak anlaşılması bazı farklı yorumlara neden olmuştur. Bu anlayış (bilginin *iki ide arasındaki* ilişkinin algılanması olarak ele alınışı) öncelikle bilgilerimizin ideler alanı içerisine sıkışması sonucuna götürmüştür ki bu da doğal olarak haricî dünyanın bilgisi hakkında bir şüpheciliğe kapı aralamaktadır. Çünkü ideler arasındaki bağlantılar ile elde edilen bir bilginin idelerden bağımsız bir dünyanın hakîkî bilgisini ne ölçüde yansıtacağı sorusu geçerliliğini korumaktadır. İkinci olarak, idelerden bağımsız bir gerçeklikle bağlantı kurulmadan, ikinci bölümde ele alınacağı üzere, coşkucuların hararetli iddialarına nasıl karşı konulacaktır? Çünkü bu durumdaki bir kişi kendi ideleri arasındaki bir bağlantıyı algılamakta ve diğerleriyle aynı geçerlikte bir bilgi iddiasında bulunmaktadır. Üçüncü olarak, duyu algılarımızın tekil varlıkların bilgisini bize verdiği duyumsal bilgi söz konusu olduğunda Locke'un genel bilgi tanımı iyice açmaza girmektedir. Çünkü duyumsal bilgide birbiriyle bağlantılı olması gereken iki idenin ne olacağı belli değildir. Bir x objesinin varlığından söz edebilmek için o x objesinin idesini, varlık idesini ve bu iki ide arasındaki bağlantıyı algılamamız gerekmektedir. Ancak, hem bu bağlantının algılanmasının nasıl bir şey olduğu açık olmayan müphem bir durumdur; hem de duyum ile bilgi elde etmemiz hakkında düşündüğümüz zaman ortaya çıkacak bileşik algılamayı ayırt etmemiz imkânsız hale

gelmektedir. Bu nedenle Locke yorumcularının çoğu bilgi tanımında geçen ‘idelerimiz arasındaki’ ilişkinin literal olarak anlaşılamayacağını söylemişler ve duyumsal bilginin, duyum idesi ile ideden bağımsız gerçekliğin kendisi arasındaki ilişkinin algılanması ile gerçekleşebileceğini söylemişlerdir.

Sonuç olarak Locke, insanın duyumlarını oluşturan zihninden-bağımsız nedenlerin bilgisine ulaşabileceği konusunda şüphelidir. Bilgide kesinlik şartını bir kenara bırakarak, haricî dünyanın varlığına inanmamızın rasyonel gerekçeleri olduğu ve böyle bir dünyanın var olmasının büyük ihtimal dâhilinde olduğu düşüncesiyle bu sorunu aşmıştır. Yüksek ihtimal derecesine göre hareket etmek bilgiye göre hareket etmekten daha az rasyonel değildir. Locke, bir yandan harici dünyaya dair şüpheciliğin felsefî gücünü kabul ederken, öte yandan bunun rasyonel alandaki pratik etkisizliğine işaret etmektedir. Zihnimizin dışında bir dünyanın var olduğunu bilmesek dahi, nasıl hareket edeceğimiz konusunda bir belirsizlik yaşamayız, çünkü rasyonel bir biçimde ve kendimizden emin olarak dış dünyanın var olduğunu farz ederiz ve şüphe tarafından engellenmeden gündelik hayatımızı devam ettiririz.

İKİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA DİNÎ İNANCIN EPİSTEMOLOJİSİ

II.1. Bilgi, İnanç ve İman

Locke'un epistemolojisinde en göze çarpan hususlardan birisi de; bilgi ile inanç arasını kesin bir biçimde ayırarak, bilgiyi kesinlik, inancı da farklı derecelerde olmakla birlikte ihtimale bağlamak ve bu bağlamda da Tanrı inancının bilgisel kesinliğe en yakın bir kesinlik arz ettiğini vurgulaması olmuştur. Bu tartışmaların ele alınmasına giriş için bilgi, inanç ve iman kavramlarını nasıl kullandığı ve aralarındaki farka işaret etmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.¹

Locke'un epistemolojisinde bilgi ve inancın en kısa tanımı ve ikisini birbirinden ayıran özelliğin; bilgide eşyadaki nitelikler arasındaki ilişkinin farkında olunması, inançta (tasdik, yargılama, kanaat vb.) ise karşılaştığımız bazı önermelerin doğru olarak kabul edilmesi olduğu görülür. Yani bilmek demek bir olguyu doğrudan müşahade etmek, onun farkında olmak ve onu algılamak demektir.² 'Bilgi' ve 'inancı' birbirin-

¹ Locke'un eserlerinde; 'inanç', 'iman', 'tasdik', 'kanaat' kavramlarını birbirlerinin yerine kullandığı, bu kavramları sistematik olarak özel anlamlar ifade edecek şekilde kullanmadığı görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. John W. Yolton, *A Locke Dictionary*, Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*.

² Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.13.

den ayıran temel faktör ‘kesinlik’ tir. “Bilgi, idelerimiz arasındaki bağlantının kavranmasıdır. Bu nedenle de bilgi her zaman kesinlik içerir. İnanç ise, ideler arasındaki bağlantıyı doğrudan algılamak yerine bir takım varsayımlarda bulunmayı içerir.”³

Genel anlamda Locke’un bilgi ile inanç / yargı arasındaki ayrımının temeli, yeterli bilginin olmadığı yerde bir şeyi doğru farz etme yani yargıda bulunma anlayışına dayanır.

Zihin, doğruluk ve yanlışlık hususunda iki yetiye sahiptir. Birincisi bilgidir, bilgi fikirler arasındaki kesinlik ve şüphesizliği bildirir. Yargı (*judgement*) ise, arada kesin ve net bir ayırım ve algılama olmadığı ama sadece öyle olduğu farz edildiğinde zihindeki fikirleri birleştirip ayırır.⁴

Locke’un önceki fikirleriyle çelişir gibi görünse de onun, bir şeyi doğru olarak kabul etmeyi de bilgi olarak kabul ettiği söylenebilir.⁵ Locke’un düşüncesinde inanç ya da tasdik (*assent*) bilgi ile paraleldir, inancın bir tür olması ve bilginin de bunun özel bir türü olması gibi bir durumdan söz edilmez.⁶

Bilginin de bir öznesi ve nesnesi vardır, inancın da, ama inanç ile bilgi aynı şey değildir. Her inanç bilgi değildir, ancak her bilginin bir inanç boyutu vardır. İnanç bilgi için gerekli ama yeterli değildir.⁷ Locke’un, bilginin geleneksel tanımı olan *haklılaştırılmış doğru inanç* şeklindeki tanımı pek dikkate almadığı görülmektedir. Stillingfleet’e yazdığı ikinci cevapta bu husus açıkça görülmektedir: “bilme ve inanma zihninin iki

³ Greg Forster, *Starting with Locke*, Indiana: Continuum International Publishing Group, 2011, s. 58.

⁴ *Essay*, IV, XIV, 4.

⁵ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.13.

⁶ *A.g.e.*, s.13.

⁷ Mehmet Sait Reçber, *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Ankara: Kitabiyat, 2004, ss. 14-15.

farklı eylemidir.”⁸ Buna göre bilme ve inanma bizim iki farklı anlama fonksiyonumuzdur, dolayısıyla biri diğerrinin tanım alanına girmez. Locke’un düşüncesinde bilgi ve tasdik birbirinden temelde farklı iki fenomendir. Locke’a göre inanç her zaman bilgiye eşlik eder, ancak o günümüz epistemolojisinin temeli haline gelmiş olan bilginin inancın bir türü olduğu şeklindeki varsayımı reddeder. Çünkü inançta bir önermeyi doğru kabul etme varken, bilgide onun doğru olduğunu görme söz konusudur. Bilmek bir olguyu doğrudan tanımak, doğrudan ondan haberdar olmak demektir. Bir başka tabirle, her hangi bir olgu doğrudan zihne sunulduğu zaman bilgi ortaya çıkar. Bilgi bir olgunun farkında olmak iken, inanma ya da tasdik, bir şeyi olgu olarak kabul etmek anlamına gelmektedir.⁹

Kesinlik sadece bilginin bir özelliği olduğundan, bilgi ve inanç zihninin iki farklı eyleminden türediğı için Locke’a göre inanç ve dinî konulara müteallik iman hususunda kesinlikten bahsedilemez. İmanda güven sahibi olabiliriz ancak, iman kutsal kitaba dayandığı ve kutsal kitaptaki vahyin Tanrı’nın gerçek sözleri olup olmadığını bilemediğimiz için güvenimiz sınırlı dahi olsa, imanın kesinliğini iddia edemeyiz.¹⁰

⁸ John Locke, “Mr. Locke’s Second Reply to the Bishop of Worcester”, *The Works of John Locke*, Cilt. 4, s. 272.

⁹ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion”, s. 175.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 205.

Essay'in IV. Kitabının "İman ve Akıl" bölümünde Locke'un öncelikli hedefi Tertullian'ın 'imkânsız olduğu için inanıyorum' (*Credo, quia impossibile est*) fikri olmuştur.¹¹ Bu bölümde, rasyonel bilgiye zıt olan hiçbir önermeye inanmamamız gerektiğini belirtir.¹² Locke'un akıl ve iman tariflerine bakınca bu iki kavramın birbirinden ayrıldığı noktanın ne olduğunu daha açık şekilde anlamak mümkündür. Buna göre;

Akıl, imandan farklı olarak, zihnin duyum ve düşünme gibi sahip olduğu doğal yetileri vasıtasıyla idelerden çıkarım yaparak ulaştığı, önerme ya da hakikatlerin kesin veya ihtimalli oluşlarının keşfedilmesidir. İman ise, aklın çıkarımları neticesinde değil de bazı olağanüstü iletişim yolları ile Tanrı'dan mesaj alan iddia sahibinin güvenilirliğine binaen bir önermeyi kabul etmektir. Hakikatlerin insana bu şekilde ulaştırılmasını Vahiy olarak adlandırıyoruz.¹³

İman-akıl ilişkisi konusunda Locke'un, bazı yerlerde iman alanını genişletme amacıyla iken, bazı yerlerde ise iman karşısında aklın alanını genişletme amacıyla olduğu görülür. *Essay*'in genelinde bilginin alanının zayıflığı ve yetersizliği nedeniyle iman – geniş anlamda inancın- alanının genişletilmeye çalışıldığı görülürken, yine *Essay*'in bazı bölümlerinde (IV, XVIII – IV, XIX) akıl ile ilişkisinde iman alanının daraltıldığı görülür. Dinî inançta aklın rolünü azaltmaya dair girişimlere karşı çıkan Locke, iman konusu olduğu ve aklın üzerinde

¹¹ *Essay*, IV, XVIII, 11.

¹² *Essay*, IV, XVIII, 5-6.

¹³ *Essay*, IV, XVIII, 2.

olduğu gerekçesiyle aklın dışlandığı bazı konularda aklın yetkinliğini ispat etmeye girişmiş¹⁴ ve Ayers'in tabiri ile vahyin kanatlarını kırpmıştır.¹⁵

Locke'a göre bizi Tanrı'nın bilgisine ulaştıracak iki yol olan akıl ve vahiy kendi temelleri üzerinde durmaktadır. Yani akıl, "zihnin duyum ve düşünme gibi doğal yetilerini kullanarak vardığı idelerden çıkarımda bulunarak ulaştığı doğruluk hakkında elde ettiği kesinlik veya ihtimalin keşfidir"¹⁶ şeklinde tarif edilirken; iman ise akıldan farkı vurgulanarak "herhangi bir önermeyi, aklın çıkarımına binaen değil de önerme sahibinin güvenilirliğine binaen olağanüstü yollarla Tanrı'dan geldiğini kabul etmektir"¹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Locke'a göre de Tanrı'nın bilgisi bize bu iki yolla gelir. Birincisi, aklın doğayı gözlemlemesi ile Ezeli bir gücün varlığının ispat edilebilir bilgisine doğrudan ulaşabilir. Ayrıca akıl pratiğe dönük konularda doğadan aldığı ışık "ezeli ve ebedi doğru ve yanlış standardı" ile yolunu bulur. İkincisinde ise mucizelerle desteklenmiş ve akıl ile de doğruluğu teyit edilmiş vahiy gelir ki, bu vahiy bilgilerimiz ile çelişmeyip onları geliştirir ve ilerletir.¹⁸ Locke'a göre iman ve akıl tam anlamıyla

¹⁴ Nicholas Jolley, "Locke on Faith and Reason", *The Cambridge Companion to Locke's Essay Concerning Human Understanding*, (ed.) Lex Newman, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 441.

¹⁵ Michael Ayers, *Locke: Epistemology and Ontology*, s. 121.

¹⁶ *Essay*, IV, XVIII, 2.

¹⁷ *A.g.e.*, IV, XVIII, 2.

¹⁸ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, Basım yeri belirtilmemiş, Bibliolife, 1889, s. 35.

birbirini tamamlayan şeylerdir. Akıl, imanın üzerine bina edildiği temeldir. İman, yarımsız aklın ulaşabileceği yerden daha fazlasına ulaşabilir. Çünkü vahiy bize aklın kendi başına çıkarım yoluyla bildiremeyeceği hakikatleri bildirebilir.¹⁹

Paul Helm, Locke'un iman ve akıl arasındaki ilişkiye yaklaşımının birbirinden bağımsız dışsal (*extrinsic*) ve içsel (*intrinsic*) olarak adlandırılan iki yönü olduğunu söyler. Dışsal yaklaşıma göre iman, Locke'un epistemolojisinde (inancın sezgisel veya kanıtlayıcı bir şekilde bir önermeyi bilmeme şeklinde anlaşılmasıyla) bir inanç türüdür, bir bilgi türü değildir.²⁰

Kendi idelerimizin tefekkürü ve bilgisi ile ulaştığımız her türlü hakikat, geleneksel vahiyle bize ulaşan hakikatten her zaman daha kesindir. Tanrı'dan vahiy yoluyla elde ettiğimiz bilgi hiçbir zaman idelerimiz arasındaki uyum ya da uyumsuzlukları algılamamız ile ulaştığımız bilgi kadar kesin olamaz.²¹

Locke'a göre bütün hakiki bilgilerimiz –zorunlu olarak kesinlik gerektirmekle birlikte kesindir. Locke, ihtimalin en yüksek seviyesinin dahi kesinlik seviyesine çıkamayacağını, kesinlik olmadan da hakiki bilginin olamayacağını söyler.²² Bir başka yerde de şöyle söyler: “Sezgi ve ispat bilginin dereceleridir. Bunlardan herhangi birisi eksik olduğu zaman burada inanç ya da kanaatten bahsedilebilir, ama bilgidir değil.”²³

¹⁹ A.g.e., s. 117.

²⁰ Paul Helm, “Locke on Faith and Knowledge” *The Philosophical Quarterly*, Sayı: 23, No: 90, Ocak, 1973, s. 54.

²¹ *Essay*, IV, XVIII, 4.

²² A.g.e., IV, III, 14.

²³ A.g.e., IV, II, 14.

Locke’a göre sezgi ve ispat kesin bilgiye ulaşmanın araçlarıdır.²⁴ Locke’un bilgi hakkındaki genel kanaatine göre, bilgi sadece bizdeki doğal yetilerin bir ürünüdür.²⁵ Bütün doğru önermeler doğal yollardan bilinmez, bazı önermelere sadece inanırız. Locke’un meşhur ifadesinde olduğu gibi iman “aklın çıkarımları neticesinde ulaşılmış olmayan bir önermeyi kabul etmektir”²⁶ Locke bir başka yerde ise imanın aklın yetmediği yerde bir belirlenme sağladığından bahsederek “zihnimizin doğal yetilerle doğruluğu hakkında herhangi bir yargıda bulunamadığı önermelerin salt olarak iman konusu olduğu ve aklın üzerinde olduğunu”²⁷ söyler. Yani doğrulukları sadece doğal yetilerle keşfedilebilecek olan önermeler olduğu gibi, sadece iman ile anlaşılabilir olan önermeler de vardır ki bunlar Tanrı tarafından vahyedilmiş olan önermelerdir.²⁸ “İman akli tamamlar. Ölüm sonrası hayat ve kurtuluş gibi konularda akıl yetersiz kalır ve bu gibi konularda iman zorunludur. Sonuç olarak iman “hakikat hakkında yeni keşiflerde bulunarak” akli destekler ve geliştirir.”²⁹ Locke burada Aquinas’ın “Lütuf doğayı bozmaz, onu daha mükemmel hale getirir” fikrine katılmaktadır.

Sadece akıl ile ilgili konularda bilgidен söz edilebileceğini, dinî inanç ile ilgili konularda imandan söz edilebileceğini söyleyen Locke, dolayısıyla – kendisi hakikatinden şüphe etmemekle birlikte- vahyin gerçekten Tanrı’dan geldiği konusu ihtimalli olarak doğru olduğu için, imanın kesin olmadığını iddia etmiştir.

²⁴ David C. Snyder, “Faith and Reason in Locke’s Essay”, s. 201.

²⁵ *A.g.e.*, s. 202.

²⁶ *Essay*, IV, XVIII, 2.

²⁷ *A.g.e.*, IV, XVIII, 9.

²⁸ David C. Snyder, “Faith and Reason in Locke’s Essay”, s. 203.

²⁹ *Essay*, IV, XVIII, 10.

Locke kendisinden önce gelenek haline gelmiş olan, imanı vahye dayalı bir inanç türü olarak ele alan Hıristiyan anlayışı ile karşı karşıyadır. İman, Tanrı'nın vahyine binaen bir şeye inanmaktır. Ancak bu anlayış Locke'un bilgi ile tarif ettiği algıdan farklı bir anlayıştır.³⁰ Buna göre; "zihnin bir eylemi olan bilginin tarifi, zihnin çok daha farklı bir eylemi olan imandan tamamen farklıdır."³¹ Çünkü "iman, Tanrı'dan olağanüstü bir iletişim vasıtasıyla kendisine ulaşan önerme sahibinin güvenilirliğine binaen kabul etmektir".³²

Locke, dinî inancı genel anlamda iman konusu içerisinde ele almaz. Kişinin Tanrı hakkında sahip olduğu inancı nasıl elde ettiği noktasında Locke üç tür yoldan bahseder. Buna göre; insanlar bazen imanı gelenek veya başka bir şeye dayalı olarak salt bir kanaat meselesi olarak ele alırlar. İkinci olarak, kanaatin özel bir şekli olarak iman ele alınır. Üçüncü olarak ise, katî bir biçimde (*demonstratively*) – ama sezgisel olmayan bir şekilde- ele alınır.³³ Üçüncü maddede zikredilen açıkça bilme konusu ile ilgili olarak Locke kozmolojik delili örnek verir. Buna göre;

Kendimizi gözden geçirdiğimiz zaman mevcut yapımızda bulacağımız nitelikler nede- niyle aklımız her şeyi bilen, kudreti sonsuz ve ezeli bir varlığın kesin ve kaçınılmaz bil- gisine bizi ulaştıracaktır. Bu varlık ister Tanrı isterse başka bir şey olarak adlandırıl- sın fark etmez. Varlık (var oluşu) apaçıktır. Bu ide yeterince ele alınınca, bu varlığa atfetti- ğimiz diğer sıfatların kolayca çıkarılabileceğini görürüz.³⁴

³⁰ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 124.

³¹ John Locke, "Mr. Locke's Second Reply to the Bishop of Worcester", *The Works of John Locke*, London, 1823, Cilt. 4, s. 282.

³² *Essay*, IV, XVIII, 2.

³³ *A.g.e.*, IV, III, 21. IV, X.

³⁴ *A.g.e.*, IV, X, 6.

İman önermeleri doğal yollardan ele edilmediği için kesin değildir, bu önermeler kendi asıllarında tam bir güven içermez. Sınırlı bilgilerimize kıyasla imanımız aslında tamamen güvenilir değildir. Locke, iman ile ilgili ifadelerinde kasıtlı olarak “tasdik”den bahseder, çünkü ona göre iman belirli dinî doktrinlere zihni bir bağlılıktır.³⁵

İlahi vahye doğrudan şahit olmak en yüksek derecede bir kesinli(ğe sahip olma)ktır. Çünkü burada aldanmayan ve aldatmayan bir Tanrı’nın varlığına şahitlik söz konusudur. Bu(radaki) emin olma durumu bütün şüphelerin ötesindedir. Tanrı’nın bu vahyi ve bizim ona inancımız zihnimizi tamamen belirler ve tıpkı bilgide olduğu gibi bütün tereddütleri/dalgalanmaları ortadan kaldırır... Buna göre iman tasdik ve emin olmanın yegâne prensibidir, şüphe ve tereddüde yer bırakmaz. [Ancak] tek şartla ki o da bizim imana konu olan o şeyin vahiy olduğundan emin olmamız ve onu doğru anlamamız gereklidir. Aksi takdirde [vahiy olmayan bir şeye inanır onu tasdik edersek] coşkuculuğun keyfiliğine kapılır ve yanlışla düşmeye açık hale geliriz.”³⁶

Locke imana kesinlik imkânı verse de, imanın kesinlik seviyesinin her zaman bilginin kesinliğinden daha aşağı olacağını düşündüğü aşikârdır.³⁷ Locke, bilginin sınırlarını birkaç bilim dalı ile sınırlamıştır, bunlar: Mantık, Matematik, Ahlak ve tikel varlıklara dair bilgi şeklindedir.³⁸ Buna göre kesinlik sadece belli başlı birkaç alanla sınırlı kalmıştır ve geri kalan alanlar için ancak ihtimal söz konusudur.³⁹

³⁵ David C. Snyder, “Faith and Reason in Locke’s Essay”, s. 207.

³⁶ *Essay*, IV, XVI, 14.

³⁷ *A.g.e.*, IV, XVIII, 4, 5, 10.

³⁸ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 141.

³⁹ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to his Second Letter”, *The Works of John Locke*, Cilt: 4, s. 145.

Bu durumda Locke'un epistemolojisine göre, iman sadece ihtimal taşınalıdır, onun emin olma durumu ne olursa olsun kesinlik durumuna ulaşamaz.⁴⁰

İman kendi başına ve kendi temeli üzerinde durur, buradan ayrılıp bilginin temeli üzerine oturtulamaz. Bunların ikisinin temelleri farklıdır, ortak bir yönleri de yoktur. Kesinlik söz konusu olunca, iman ortadan kalkar geriye bilgi kalır, o şey artık iman değildir.⁴¹

Locke burada, iman ve aklın kendilerine has şeyler olduğunu vurgulamıştır. Buna göre imanın, bilginin standartlarına sahip olmasını istemek aslında imanın biricikliğini yok etmektir. İman kendi “ayrılmayan temeli”ne sahiptir ve bilgiden ayrı olarak kendi güvenilirliğine sahiptir. Locke bu “ayrılmayan temel”in ne olduğunu açıklamasa da yazılarından bunun *ilahî tanıklık (divine testimony)* olduğunu söyleyebiliriz. Locke, “ortak tecrübemize” ve “eşyanın olağan tabiatına” aykırı olsa da, ilahî kanıtı güvenmemiz gerektiğini söyler, çünkü Tanrı bizi aldatmaz.⁴² Hatta Locke, imanın bilgide bulunan kanıtsal veya sezgisel kesinlik gibi bir amacı olmadığını, çünkü bunun doğruluğu yönünde en büyük kanıtı sahip kimselerin, yani havariler ve Hz. İsa zamanındaki diğer mühtedilerden sadece inanmaları istenmiştir.⁴³ Locke'un bu fikirleri kendi zamanında İngiltere'de yaygın olan fikirdir. Tipik olarak sadece matematiğin bilgi olabileceği ve insanoğlunun ulaşabileceği en yüksek kesinliğe sahip olduğu kabul edilerek *matematiksels kesinlik* diye ifade edilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ John Locke, “A Third Letter for Toleration”, *The Works of John Locke*, Cilt: 6, ss. 144-145.

⁴¹ John Locke, “Mr. Locke's Reply to the Bishop of Worcester's Answer to his Second Letter”, *The Works of John Locke*, Cilt: 4, s. 146.

⁴² *Essay*, IV, XVI, 14.

⁴³ John Locke, “A Third Letter for Toleration”, *The Works of John Locke*, Cilt: 6, s. 145.

⁴⁴ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s.143.

Locke'un genel epistemik yaklaşımına göre bir konunun ne oranda kesinlik ve ne oranda da ihtimale sahip olabileceğini özellikle de inanç konusunda bilmeliyiz. Locke, *Hoşgörü Üzerine Üçüncü Mektup* adlı eserinde imanın, kanıtlayıcı veya sezgisel bilgideki gibi bir kesinlik talebinde olmadığını; çünkü mesela Hz. İsa zamanındaki havarîlerin en yüksek ispat derecesine sahip olan iman önermelerine inanmaktan başka seçeneklerinin olmadığını söylemiştir.⁴⁵ Öyle ki, burada zihnimizin tatmin olması ve bilginin eksikliği bizi bu konularda belirleyen son neticedir.⁴⁶ Ancak Locke'a göre kesinlik üretememesi imanın bir kusuru değildir çünkü kesinlik iman gerektirdiği bir husus değildir. İnanmadan beklenebilecek en mantıklı şey güven, yani emin olma durumudur. Çünkü güven böyle bir süje için doğru seviyede bir ihtimal derecesidir. Peki, Locke güven ile neyi kastetmektedir? O, ihtimaliyet ile ilgili tartışmalarında eminliğin en yüksek ihtimaliyet ile alakalı olduğunu hatta kesinliğe yakın olduğunu, emin olmanın "düşüncelerimizi tamamen yönettiğini, en açık deliller gibi bütün fiillerimizi etkilediğini, bizim bunlar ile kesin bilgi arasında çok az fark bulabileceğimizi ya da hiç fark bulamayacağımızı"⁴⁷ belirtir. Ama ihtimaller konusundaki herhangi bir yargının vereceği güven ile inanç konularında duyulan güven arasında bir fark vardır. Çünkü Locke'a göre ihtimaliyet, bağlantıları her zaman açık olmayan ideleri bir delil ile birbirine bağlama esasına dayanır. Öte yandan iman ise delil istemez, sadece ilahî kanıt

⁴⁵ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 144.

⁴⁶ John Locke, *A Third Letter for Toleration*, s. 144. John Locke, "Mr. Locke's Reply to the Bishop of Worcester's Answer to his Second Letter", s. 275.

⁴⁷ *Essay*, IV, XVI, 6.

ve kabule dayanır.⁴⁸ İman hiçbir zaman akla karşı değilken, ihtimal yargılarında olduğu gibi aracı kanıtlara da dayanmaz.⁴⁹

Locke’a göre iman, yüksek ihtimalli diğer önermeler gibi kabul etmeyi emreder.⁵⁰ Salt inançta her zaman kesin olmayan bir yön vardır (ispatlanamadığı için), ama bu inanma herhangi bir “tereddüt” de içermez, çünkü açık olarak güçlü olan bir ihtimal, insanı doğruyu kabul etme yönüne sevk eder ya da onun önermeyi doğru kabul etmesini ve ona göre hareket etmesini sağlar, tıpkı bilginin insana bir şeyin doğru olduğunu göstermesi ve insanın ondan emin olmasını sağlaması gibi.⁵¹

Vahyi tasdikimiz yani iman, bilgide olduğu gibi zihnimizi kesin bir biçimde belirler (*de-termines*) ve bütün dalgalanmaları mükemmel bir biçimde dışarıda bırakır. Kendi varlığımızdan şüphe edebileceğimiz gibi bir vahyin gerçekten Tanrı’dan gelip gelmediği hususunda da şüphe duyabiliriz. Tam bir tasdik ve emin olma anlamına gelen iman, hiçbir şüphe ve tereddüde mahal bırakmaz...⁵²

Locke’un imanın kesinliğini bizim kendi varlığımızın kesinliği ile karşılaştırması, kendi varlığımızın bilgisinin, sahip olduğumuz en kesin sezgisel bilgi olduğunu düşünmesinden dolayıdır.⁵³ Locke başka yerde ise William Chillingworth’un “iman

⁴⁸ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to his Second Letter”, s. 299.

⁴⁹ *Essay*, IV, XVII, 24. W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss.145-146.

⁵⁰ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke* ss. 56-57.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 146. John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to His Second Letter”, *The Works of John Locke*, Cilt: 4, s. 299.

⁵² *Essay*, IV, XVI, 14.

⁵³ *A.g.e.*, IV, XI, 1.

önergelerinin kendi başlarına doğru olmaları ve geometri ve matematiğin ortak prensiplerinin kesin ve yanlıgsız olduğuna inanıyorum”⁵⁴ şeklindeki görüşünü takip etmiştir. Bu fikirler, Locke’un inancın hiçbir zaman bilgidaki kesinliğe ulaşamayacağını öne süren görüşleri ile bağdaşır gözükmemektedir.⁵⁵

Locke’un Chillingworth’dan alıntısı ileriki cümlelerinde de devam eder “iman önergelerini, bilimin önergeleri gibi kesin olarak bilmemiz gerekmez.”⁵⁶ Burada Locke da Chillingworth gibi, inancın “kesinliği”nden ilgili önergeleri bilmemiz gerektiğini anlamaz. Burada ikisi de çözüm olarak farklı konular için farklı “kesinlik” ölçütleri olduğunu öne sürerler ve bir konu için gereğinden fazla kesinlik istemenin saatte beş mil gidebilen bir attan on mil gitmesini istemek gibi irrasyonel bir tutum olacağını savunurlar.⁵⁷ Bu durumda Locke ve Chillingworth’a göre iman, matematik veya sezgisel bilgidaki gibi bir kesinliğe sahiptir. Ancak burada sözü edilmek istenen şey, imandaki kesinliğin matematik ve sezgisel bilginin kesinliğine nispetle eşit olması değil, her ikisinin de ortaya koyabilecekleri en yüksek oranda kesinliğe sahip olmalarıdır. Yani sözü edilen her süje, ortaya koyabileceği en yüksek derecede kesinliği sergilemekte ve bu açıdan da aralarında bir paralellik bulunmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to His Second Letter”, s. 275.

⁵⁵ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s.146.

⁵⁶ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to His Second Letter”, s. 275.

⁵⁷ Henry G. Van Leeuwen, *The Problem of Certainty in English Thought 1630-1690*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1970, ss. 24-25.

⁵⁸ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s.147.

İnanmanın bilmeden daha az kesin olduğunu iddia etmekle Locke, imanı daha az önemli hale getirmemiş, imanın duyu algısına dayanan bir şey olmadığı için ispatlanamayacağını öne sürerek, onun kesinliğinin bilgiden daha az olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹ Çünkü o, bütün ihtimal ifade eden önermelerin “başka türlü de olabileceğini”⁶⁰ vurgulayarak, imanın da iddia sahibinin güvenilirliğine binaen ilahî önermeyi kabul etmek olması nedeniyle, matematikteki gibi bir kesinlik durumu arz etmeyeceğini bildirmiştir. Ama Locke bir yandan bunu söylerken diğer yandan da imanın kesin ve belirlenmiş bir kabul ve itimat olduğunu ve hiçbir şüphe ve tereddüde yer bırakmadığını iddia etmiştir.⁶¹

Locke’un tasdike verdiği rol bazen karışıklığa sebep olabilmektedir. Şöyle ki, Locke tasdiki ikiye ayırır. Birinci tür tasdikte ihtimal söz konusudur. Doğa bilimlerine atıfta bulunulan doğa olaylarına dair önermeler bu tür ihtimal içeren önermelerdir. Buradaki tasdikin temeli doğrudan insan tecrübesi ve şahitliğine dayanır. Diğer tasdik türü ise dinî içerikli tasdiktir ki, ‘iman’ olarak da adlandırılan bu durumda tasdik kendine has özel objesi tarafından belirlenmektedir. Bu tür tasdikin söz konusu edildiği vahiy hadisesinde şahit olmak kendi başına hakikatin inşası için yeterli olmaktadır. Çünkü buradaki şahitliğin konusu Tanrı’dır ve Tanrı’nın ‘hiçbir şekilde hata yapmaz ve (bizi) aldatmaz oluşu’ nedeniyle. Bu yüzden, vahiy konusunda şüpheyne hiçbir

⁵⁹ A.g.e., s. 148.

⁶⁰ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worcester’s Answer to His Second Letter”, s. 299.

⁶¹ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke* s. 149. *Essay*, IV, XVI, 14.

mahal yoktur. Dolayısıyla Locke, imanın şüphe ve tereddüde mahal vermeyecek şekilde kesin ve sağlam bir ikna edicilik prensibine sahip olduğunu belirtir.⁶² Locke, bir iman ögesine inanabilmek için aklın reddedilmesinin de tutarsız olacağını belirtir. Çünkü akıl olmadan iman olmaz. Akıl, vahiy önermeleri dâhil herhangi bir önermenin kabul edilmesi için zorunludur.⁶³ Bilgi ve imanın bir birini dışlayıcı olduğu iddiası geçerli görünmemektedir. Çünkü bilgi, imanın güçlenmesine sebep olabilir.⁶⁴

Sonuç olarak; Locke, *The Reasonableness of Christianity* adlı eserinde ‘iman konularında kesin bilgiye sahip olabileceğimiz’ yönündeki iddiasını *Essay*’de de savunmaktadır. Locke’un imanı eşleştirdiği ihtimal kavramı kesinliğe çok yakındır ve düşüncelerimizi tamamen yönetir ve bütün eylemlerimiz üzerinde etkisi vardır ve kendiliğinden apaçık bir şekilde de ispatlanabilir. Ancak, imanının oluşturduğu veya taşıdığı kesinlik bilginin sahip olduğundan farklıdır.⁶⁵ İlk bakışta, iman ile kesin bilgi arasında hemen hemen hiçbir fark yok gibidir. Bu nedenle kesinliğe yakın bir temele oturan inancımız ‘emin olma’ seviyesine yükselir.⁶⁶ Locke’un burada bahsettiği imanından emin olma (*assurance*), daha çok inancın sabit oluşu ve bilgi gibi sarsılmaz/değişmez oluşu ile alakalıdır. Locke, inancın bilgiye ait bir nitelik olan sağlamlıkla ilişkilendirilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü sabit oluş aynı zamanda sağlamlığı gerektirmez.⁶⁷

⁶² *Essay*, IV, XVIII, 8; IV, XVI, 14; IV, XVII, 24. J. T. Moore, “Locke’s Concept of Religious Assent”, *Southwestern Journal of Philosophy*, Sayı: 8, No: 2, 1977, s. 26.

⁶³ Greg Forster, *John Locke’s Politics of Moral Consensus*, 2005, s. 121.

⁶⁴ Mehmet Sait Reçber, *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Kitabiyat, Ankara, 2004, s. 35.

⁶⁵ John Locke, “Mr. Locke’s Reply to the Bishop of Worchester’s Answer to His Second Letter”, s. 272

⁶⁶ *Essay*, III, IX, 22.

⁶⁷ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.123.

Locke *Essay*'de genellikle inanç, kanaat ve iman kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır.⁶⁸ Bilgi alanının dışında kalan ve tasdiki gerektiren bu kavramlar ihtimal kategorisinde değerlendirilmiştir. Mesela Locke'un eserlerinde 'iman'ın hem se- küler hem de teolojik alanda epistemik kullanımı görülür.⁶⁹ İnançlarımızın yönlendi- rilmesinden bahsederken, hem bilgi seviyesine ulaşamamış kanaat ve yargılarımız, hem de vahye dayanması istenen dini inançların aklın kontrolünde olması ifade edil- miştir. *Essay*'in girişinde, iman veya kanaatin tabiatı ve temellerini araştırmaktan bahsederken⁷⁰ doğruluğu hakkında kesin bilgi sahibi olmadığımız önermeleri doğru olarak tasdik etmek kastedilmiştir. Aynı şekilde 'tasdik veya iman'⁷¹ 'zihnin tam tas- dik etmesi'⁷² gibi ifadelerinden Locke'un imanı herhangi bir önermenin kabulü anla- mında kullandığı anlaşılmaktadır. İman kavramının dini bağlamda kullanımında⁷³ ise vahiy önermesinin tasdik edilmesi kastedilmiştir.

II.2. Akıl

İnsanlar arasındaki karmaşayı ve fikir ayrılığını kaldıracak ve herkesin istisna- sız olarak kabul edeceği tek otorite olarak Locke'un önerdiği çözüm *akıl* olmuştur. Tanrı tarafından insana bahşedilen kutsal bir ışık olduğu iddia edilen akıl ve tecrübe, dinî inanç dâhil bütün bilgilerimizin yanılmaz kaynağıdır. Tanrı'nın insana büyük bir

⁶⁸ *Essay*, IV, II, 14 – IV, XV, 3.

⁶⁹ John W. Yolton, *A Locke Dictionary*, Cambridge: Blackwell, 1993, s. 77.

⁷⁰ *Essay*, I, I, 3.

⁷¹ *A.g.e.*, IV, XV, 2.

⁷² *A.g.e.*, IV, XVII, 24.

⁷³ *A.g.e.*, IV, XVI, 14.

hediyesi olduğunu söylediği akıllı merkeze koyan ve onun tek ve en güvenilir yol gösterici olarak kabul eden Locke, *Essay*'de akıl konusunda şunları dile getirir:

Genel anlamda bilgi, idelerimiz arasındaki bağlantı ve bağlantısızlıkların algılanması ile oluşur ve bizim dışımızdaki bütün nesnelerin varlığının bilgisine ise (Tanrı hariç, çünkü onun varlığını her insan kendi varlığından hareketle ispatlar) duyularımızla ulaşıyoruz. Peki, bu durumda içsel algılamamız ve dışsal duyulamamıza ek olarak başka bir yetiyi kullanmaya neden ihtiyacımız olsun? Bilgimizi genişletmek ve tasdikimizi düzenlemek için akla ihtiyacımız vardır. Bilgi ve kanaatte var olan akıl, diğer tüm entelektüel yetilerimizin zorunlu bir yardımcısı olarak da bulunur. Sağduyu (*sagacity*) ve çıkarım (*illation*) diye adlandırılan yetiler akla dâhildirler... Çıkarım, tündengelim her safhasındaki ideler arasındaki bağlantının algılanması ile oluşur, zihin bu sayede ideler arasında kesin uyumluluk ya da uyumsuzluğu kavrar ve böylece bilgi elde eder ya da onların mümkün bağlantısını görerek, kanaatte olduğu gibi, zihni tasdik etmekten alıkor.⁷⁴

Locke'a göre akıl insan çabasının ürünü olan bir şey değildir. "Akıl '*doğal bir vahiydir*' ki onunla ışığın ezeli sahibi ve bütün bilgilerin kaynağı olan ilahî güç insanoğlu ile iletişime geçer ve hakikatin bir kısmını insanın doğal yetisinin ulaşabileceği yere koyar."⁷⁵ Diğer bir tabirle akıl ilâhî amaçtan bağımsız bir yeti değildir. O, insanın Tanrı tarafından dizayn edilmiş derûnî bir parçasıdır. İnsanın akıllı vasıtasıyla öğrendiği her şey zihnî çabasıyla elde ettiği şey değildir. Bilakis, bunlar Tanrı'nın insanın kapasitesine dâhil olarak koyduğu doğrulardır ve bu doğrular o varlığın akıbeti için zorunlu olan doğrulardır.⁷⁶

⁷⁴ *Essay*, VI, XVII, 2.

⁷⁵ *A.g.e.*, IV, XIX, 4. İtalik vurgu bana aittir.

⁷⁶ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 6.

Locke'un akla yüklediği anlam genel olarak anlaşılandan biraz farklıdır. Ona göre; "akıl insanı hayvanlardan ayıran, hatta onlardan üstün olmasını sağlayan bir yetidir".⁷⁷ Geleneksel olarak anlaşıldığı şekliyle aklın *kıyasla* ilgili ya da *çıkarımsal* bir yeti olarak anlaşılmasını eleştiren Locke, zihnin bir yetisi olan aklın kıyas ve öncüllerden sonuç çıkarma kurallarına dayanmadığı fikrindedir. Bunlar yüzeysel olarak akla destek olurlar. Locke'un burada asıl dikkat çekmek istediği nokta, akıl yetisinin doğal oluşu ve herkesin Tanrı tarafından kendisine verilen akli kullanma sorumluluğudur. Aklın doğal bir yeti olduğu vurgusu Locke'un coşkuculara karşı yönelttiği eleştiride açık bir şekilde görülmektedir. Coşkucular, vahyin lehine akli terk etme taraftarıydılar. Locke buna karşı, aklın doğal bir vahiy olduğunu, bütün bilgilerin ebedi kaynağı olan Tanrı'nın insanın doğal yetileri içerisinde ulaşılabilir olarak ihsan ettiği bu (akıl) yeti(si) ile insanla iletişim kurduğu fikrini savunur. Öte yandan vahiy ise Tanrı ile doğrudan iletişime geçilmek suretiyle yeni bilgilerin elde edilmesiyle genişleyen doğal bir akıldır. Öyle ki akıl yaptığı buluşlar ile doğrudan Tanrı ile irtibat kurar, burada akıl Tanrı'dan gelen kanıt ve deliller ile doğruyu bulur.⁷⁸ Locke 'akıl'ı birbirinden farklı ve geniş anlamda kullanmıştır:

Aklın dört mertebesi olduğunu söyleyebiliriz; birincisi ve en yüksek delilleri araştırıp bulmak, ikincisi [bu delilleri] aralarındaki bağlantının açık ve kolayca algılanacak biçimde metodolojik olarak açık ve net bir biçimde sıralamak, üçüncüsü deliller arasındaki bağlantıyı kavramak, dördüncüsü doğru bir çıkarım yapmaktır.⁷⁹

⁷⁷ *Essay*, IV, XVII, 1.

⁷⁸ John W. Yolton, *Locke: An Introduction*, Oxford: Basil Blackwell, 1985, s. 45.

⁷⁹ *A.g.e.*, IV, XVII, 3.

Locke değişik yerlerde, insanı aydınlatacak ışığın, algılamaları yani aklın bilgisinden geldiğini belirtir.⁸⁰ Aynı şekilde, *içimizde yakılmış olan kandil* ve *her konuda bizi aydınlatmaya yetecek olan parlak ışık* şeklinde akla atıfta bulunmuş, akılı ifade ederken de *aklın ışığı*⁸¹ ve *Tanrı'nın kandili* olarak zikretmiştir.⁸² Aklın bilinen tanımını genişleten Locke, akılı sadece ispat edici delilleri bulmaya çalışan bir yeti olarak sınırlandırmayıp, tümevarımsal metotta olduğu gibi, önermelerin ihtimal ve kesinliklerinin ortaya konmasında da kullanılan bir yeti olduğunu öne sürmüştür.⁸³

Özel vahyin (Locke'un akıl iman / vahiy tartışmasında vahyi özel vahiy ve geleneksel vahiy olarak ikiye ayırması göz önünde bulundurarak) ışığına kıyasla akıl yetisini, ışığı kısık bir kandile benzeten coşkucuların bu iddialarının ilginç bir benzerlikle Locke tarafından *Essay*'de de işlendiği görülür. Çünkü *Essay*'de aklın alanının darlığına sürekli vurgu yapılarak, akıl geleneksel tabiriyle kandil olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada Locke'un hem akılı ışığı az bir kandile benzetip hem de her şey hakkında nihaî karar verici olması fikrini tutarlı olarak nasıl savunduğu sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabında 'akıl' tabirinin ele alınışındaki iki farklı yaklaşıma dikkat etmek gerekmektedir. Kesin veya ihtimalli oluşları, tümevarım veya tümdengelim ile bilinebilen önermeler bağlamında akıl, dar anlamda ışığı az bir kandile benzetilmiştir. Ancak geniş anlamıyla ele alındığında ise akıl, her konuda bize rehberlik yapacak kadar parlak bir ışıktır.⁸⁴

⁸⁰ A.g.e., IV, XIX, 13.

⁸¹ A.g.e., I, IV, 9.

⁸² A.g.e., IV, III, 20.

⁸³ Nicholas Jolley, "Locke on Faith and Reason", s. 442.

⁸⁴ A.g.e., s. 453.

Locke bir yandan coşkucuların iddialarının önüne geçebilmek için aklın rehberliğini yegâne ve en güvenilir metot olarak kabul ederken, öte yandan Kartezyen düşüncenin içine düştüğü çıkmazı tekrarlar. İnsana Tanrı tarafından verilen en mükemmel ışık olan aklın bize rehberlik edebilecek en iyi kaynak olduğunu öne süren Locke, bizim bunu nasıl bilebildiğimiz sorusu karşısında ikna edici bir cevap verememektedir. Çünkü aklın en iyi rehber olduğunu da yine bize akıl söylemektedir. Ayrıca aklın neden en güvenilir yeti olduğu ve bize sistematik olarak doğruları bildiriyor olmasının tek nedeni, diğer doğal yetilerimiz gibi aklın da bizi aldatmayacak bir Tanrı'nın ihsanı olması ve Tanrı'nın sistematik olarak güvenilemeyecek olan bir şeyi bize bahşetmeyeceği yönündeki inancımızdır.⁸⁵ Sahip olduğumuz yetiler vasıtasıyla Tanrı'nın varlığının ispatlanabileceğini, bu konuda yetilerimizin bizi yanıltacak sonuçlara götürmeyeceğini, çünkü o yetilerin bizi aldatmayacak bir Tanrı tarafından bize verilmiş olduğu için güvenilir olduğu iddiasıyla Tanrı'nın varlığından dolayı yetilerimizin yanılmayacağı, dolayısıyla da yetilerin Tanrı'nın varlığı yönünde bizi ulaştırdığı sonuca güvenmenin rasyonel olacağını savunan Kartezyen düşüncedeki argümanın bir benzerini Locke'un akli savunmasında görmek mümkündür. Locke'a göre de, aklın güvenilir bir yeti oluşunu yine bize akıl haber vermektedir.⁸⁶

Locke'un ortaya koymaya çalıştığı akılcı anlayışı anlamak için zıddına müracaat edilebilir. Locke'cu akılcılığının karşıtları gelenekselcilik ve coşkuculuktur. Aklın işlevi, belirli durum ve eğilimlerle kayıtlı olmayan güvenilir bilgi ve inanç üretmektir. Locke'un gelenek ve coşkuculuğa bu kadar karşı çıkmasının nedeni muhtemelen kendi zamanında bu iki etkenin toplumda çatışma ve bölünmelere yol açmasıdır. Locke'un

⁸⁵ Nicholas Jolley, "Locke on Faith and Reason", s. 455.

⁸⁶ Michael Ayers, *Locke*, s. 123.

epistemolojisinde aklı tercih etmesinin sebebi aklın evrensel olması ve bu çerçevedeki argümanların kim tarafından ortaya atılırsa atılsın sadece kendi marifetiyle ayakta durması veya yıkılmasıdır. Locke'un *Treatise*'de dile getirdiği de bu husustur, yani "tabiat kanunu herkesi zorlar" derken bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır; "kanun akıldır ve bütün insanlığa danışılacak şeyin ne olduğunu öğretir"⁸⁷

Locke'un epistemolojisinin temellerinin bu noktada şekillenmeye başladığı söylenebilir. Bazı önermeleri doğru olarak görürüz, olgular ise kendisini bize doğrudan ifşa ederler. Doğru olduğunu göremediğimiz diğer önermeler ise, doğru olarak gördüklerimize nispeten muhtemel olan önermelerdir. İşte buradaki iç görüşümüz (*insight*), ihtimal durumlarına göre önermelere güven derecemizi belirlemek için göstereceğimiz çabanın esasını oluşturur. Bunların pratikteki rolü, bir yandan temelselciliğe zemin hazırlarken öte yandan akla verilen yerin nedenini ortaya koymaktır. Akıl bir tür iç görüdür. Locke'a göre doğrudan olmayan inançlarımız için iyi bir nedenimiz yani delilimiz olmalıdır. Burada bize hangi nedenin iyi bir neden olduğunu akıl söyler, yani akıl iç görüşü elde eder.⁸⁸ Ancak Locke hiçbir zaman aklın, elde etmek için elimizden gelen çabayı göstermemizin delilsel temeli olan inançların tek kaynağı olduğunu iddia etmemiştir. Elimizden gelen bütün çabayı gösterirken delilsel temelimiz bilgi olarak kabul edilen doğrudan inançlardır. Doğrudan inançlarımızın çoğu aklın iç görüşü tarafından elde edilmez.⁸⁹

⁸⁷ John Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, (ed.) Ian Shapiro, New Haven: Yale University Press, 2003, s. 63.

⁸⁸ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 90.

⁸⁹ *A.g.e.*, ss. 90-91.

Burada aklın sesinin dinlenmesi önerisi, Locke'un zihninde olan şey anlaşılma-
dan eksik kalacaktır. Locke burada her türlü önerme ile ilgili olarak zihne gelen aklın
söylediği bütün delillerin dinlenmesi gerektiğini kastetmemiştir. Bu husus (aklın sesi-
nin dinlenmesi meselesi) öncülleri yeterli delil oluşturan belli bazı iddialar ve belli
şartları taşıyan önermeler konusunda aklın önerme hakkında söylediğinin dinlenmesi
gerektiğini kastetmiştir.⁹⁰ Locke'un söz konusu önermelerin kanıtları hakkında aklın
söylediği şeyi dinledikten sonra ne yapılacağı konusundaki fikri, aklın verilerine oran-
tılık prensibinin uygulanması olmuştur.⁹¹

Aklın kendi başına hata yapmayacağından emin olan Locke, belli bir delil grubu
karşısında aklın yanlış bir inanç üretmeyeceğini, ancak delillerin durumuna istinaden
ihtimal içeren bir önerme üretebileceğini belirtir. Bununla birlikte diğer bazı yetiler bu
konu hakkında yanlış inançlar üretebilir. Öğretilmiş prensiplerin etkisi neticesinde,
doğrudan elde ettiğimiz bilgiler dâhil, delil hakkında yanlış inançlara sahip oluruz.⁹²

Locke'un felsefesinin her tarafında aklın merkezde olduğu görülür ve aslında
ona göre sahip olduğumuz tek rehber de akıldır.⁹³ Locke, aklın sesini dinlemeyenlerin
körü körüne bir şeylere inanmaya devam edeceklerini belirtir. Dinî inançta bir takım
içsel temayüllerin yer alması gerektiğini iddia edenlere karşı Locke'un cevabı şöyle
olmuştur: "Eğer akıl o içsel temayüllerin doğruluğunu dışsal başka bazı şeylerle test

⁹⁰ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 91.

⁹¹ *A.g.e.*, s. 91

⁹² *A.g.e.*, s. 106.

⁹³ *A.g.e.*, s. 86. *Essay*, IV, XVI, 4.

etmezse, ilhamlar ve yanılgılar, doğru ve yanlışlarla aynı ölçüte sahip olmuş olurlar ve bunları birbirinden ayırt etmek imkânsız hale gelir.”⁹⁴

Locke’a göre akıl, her şeyde son karar verici ve rehber olmalıdır. Ama buradan aklın tüm inançların kaynağı ya da temeli olması gerektiği yargısı çıkartılmamalıdır. Mesela, bazı fikirler ve sezgisel bilgi akıl yetisinin bir ürünü değildir. Tanrı bize akılı bahşetmiştir ve akıl insan olmanın şartlarından biridir. Akıl (hatta akılı dinleme) bizi ‘cahillerden’ ayırır ve bizim rasyonel olmamızı sağlar. Akılı bir tarafa bırakmak, insanın değerini düşürür.⁹⁵ Sorumluluk sahibi inananların kulak vermeleri gereken aklın sesi, her zaman doğruyu bulmayı da garanti etmez. Ama yine de akıl bilginin parlak aydınlığını geride bırakıp inancın alacakaranlığına girdiğimizde bizim en iyi rehberimizdir.⁹⁶

Biz akıl sayesinde delilleri bulur ve onların mantıkî gücünü algılarız. Ayrıca delillerden yaptığımız çıkarımların tutarlılığı oranında inançlar oluştururuz. Locke akılı tarif ederken ‘algılama’ya da değinir. Çünkü ona göre akıl, fikir değil bilgi elde etme yetisidir. Dolayısıyla biz belirli öncüllerin bir önermeyi *gerektirdiğini* algılarken aynı yetiye başvururuz. Çünkü burada da öncüllerin doğruluk ihtimalleri hakkında bir algılama söz konusudur.⁹⁷ Locke akılı şöyle tarif eder:

(Akıl) tündengelimin her aşamasında fikirler arasındaki bağı algılama ile zihnin fikirler arasındaki uygunluk ya da uygun olmayışı görerek bilgiye ulaşması ya da aradaki muhtemel bağlantıyı görerek kabul ya da kanaat sahibi olmasıdır... Akıl fikirler arasındaki zorunlu bağlantıyı algılar ya da bir fikri diğerine ispatlayarak bilgiyi ortaya çıkarır. İşte

⁹⁴ *Essay*, IV, XIX, 14.

⁹⁵ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 87.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 87.

⁹⁷ *A.g.e.*, s. 88.

bu algılama ve ispatlama ameliyesi neticesinde tasdike ulaşılır ki akıl diye adlandırılan şeyin en alt derecesi budur.⁹⁸

Locke akıllı, delillerin geçerlilik ya da geçersizliğini algılama ile eş tutarken, bir noktada geleneğe bağlı kalır. Ama ihtimal ve gerekliliklerin belirlenmesinde aklın etkin olduğu fikri ile de gelenekten ayrılır. Locke ayrıca akletmenin (çıkarım) sürekli değişen bir durumda olması nedeniyle akıldan aşağı ve ayrı bir yerde olduğunu savunur.⁹⁹ Akletme her ne kadar hafızaya dayanması ve diskursif olması hasebiyle sezgisel algılamaya göre daha aşağı bir mevkide olsa bile; Locke’a göre akıl, sezgiyle elde edildiği biçimiyle doğrudan gerçeğin bilgisine ulaşabilir. Aslında akılla elde edilen bilgi de bir tür sezgisel bilgidir. Biz akıl sayesinde, aralarında ihtimaliyet ve tümdengelimsel ilişki bulunan önermelerin bilgisine doğrudan ulaşırız. Olguları fark eder, algılar ve görürüz. Sahip olduğumuz engelsiz iç gözü ve görme ile gerçeklik doğrudan bize arz olunur.¹⁰⁰ Akıl, bir çeşit iç görüdür, Locke’a göre dolaylı inançlarımız için iyi nedenlerimiz ve delillerimiz olmalıdır. Akıl bize hangi nedenin iyi bir neden olduğunu söyler, yani akıl iç görüşü elde eder.¹⁰¹

Bununla birlikte Locke, iç gözü/inanç için aklın tek kaynak olduğunu iddia etmez. İnançlarımızı sağlam temele dayandırmak için üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirme bağlamında, inançlarımızı delilsel temele dayandırma hususunda bilgi olarak da kabul edilen doğrudan inançlar karşımıza çıkmaktadır. Fakat birçok doğru-

⁹⁸ *A.g.e.*, s. 88. *Essay*, IV, XII, 2

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 89.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 90.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 90.

dan inanç aklın iç görüşüyle harekete geçmez. Dolayısıyla biz epistemik sorumluluğumuzu tam olarak yerine getirmek için aklımızın dışındaki diğer yetilerimize de kulak vermek zorundayız.¹⁰² Locke, “aklın sözünü dinle” derken, her türlü önerme için akla gelen her delilin kabul edilmesi gerektiğini iddia etmemiştir. Bilakis o, öncülleri yeteri kadar delille doğrulanmış önermeler¹⁰³ ile ilgili aklın dinlenmesini önermiştir.

Aklı bu kadar öne çıkarmasına karşılık Locke, aklın hata yapabileceğini de itiraf etmiştir. Çünkü bazen ihtimallerde yanlışlık olmaktadır ki burada Locke’un ‘*zihin yarısı*’ denen arızı durum ortaya çıkarak, mevcut delillerin akıl fonksiyonu düzgün çalışan bir insanı bir P önermesine inanmaya sevk etmesi gerekirken, zihindeki yaralılık hali kişiyi bu P önermesine inanmamaya sevk edebilir.¹⁰⁴

II.3. İnançta Aklın Rehberliği

Kişinin inanç sahibi olurken, amaç olarak doğruya ulaşma ve gerçekliğe nüfuz etme gibi bir yükümlülüğü vardır. Bilginin hayatımızın her alanını kuşatmada yetersiz olduğunun farkında olan Locke,¹⁰⁵ bu durumda çözüm olarak Tanrı’nın insana bahsettiği yargı (*judgement*) yetisinden bahseder. Buna göre zihin, ortada ispat edici kanıtlar olmaksızın ideleri birleştirip ayırarak herhangi bir önerme hakkında doğru ya da yanlış olduğu hükmüne varır.¹⁰⁶ Bir diğer ifade ile yargı, uyum ve uyumsuzlukların kesin olarak algılanmadığı durumlarda, öyle olduğu farz edilerek idelerin zihinde bir

¹⁰² A.g.e., ss. 90-91.

¹⁰³ A.g.e., s. 91.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 94.

¹⁰⁵ *Essay*, IV, XIV, 1.

¹⁰⁶ A.g.e., IV, XIV, 3.

araya getirilmesi ve birbirinden ayrılması işlemidir.¹⁰⁷ Bu konuda dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da, kişinin inanç ve tasdik oluşturma yetilerinin irade tarafından kontrol edilemiyor oluşudur. “Neyin doğru olduğuna inanmak irademize dayanmaz.”¹⁰⁸ Yani biz bir şeye inanma veya onu tasdik etmeye karar veremeyiz. Öte yandan bize verilen inanç ve tasdik oluşturma yetilerimizi yönetmekle yükümlüyüz.¹⁰⁹ Locke’un bu yükümlülüğün kastı, inanma veya inanmama hallerinin dereceleri ile önermelere olan güvenimizin seviyesinin ne olacağı konusudur. Dolayısıyla kişi kendisi için önem arz eden önermelerin doğru veya yanlış olduğunu öğrenmek için elinden gelenin en iyisini yapmalı ve bütün araştırmaları tamamlanınca da ortaya çıkan sonuca göre ilgili önermeye karşı güveninin seviyesinin ne olacağını belirlemelidir.¹¹⁰

Locke’un dinî inanç edinme konusunda ortaya attığı yükümlülüğün bilimsel bilgi konusundaki yükümlülükle benzer olduğu görülür. Buna göre:

...eğer zihin rasyonel olarak işlemeye devam ederse, kabul ya da reddetmeden önce, eldeki önermenin artı ve eksi muhtemel yönleri, başka herhangi bir önermeye karşı olumlu ya da olumsuz olma durumuna dair bütün ihtimaller değerlendirmelidir. Ve bütünü hesap ederek, ihtimalin daha ağır basmasına göre, daha fazla ya da az bir şekilde önerme kabul ya da reddedilmelidir.¹¹¹

Locke’un burada sunduğu çözüm evrensel bir doğrulama iddiası değildir. Buradaki sorun, inanç ve bilginin doğrulanması için kullanılacak dayanağın doğruluğunun

¹⁰⁷ *A.g.e.*, IV, XIV, 4.

¹⁰⁸ John Locke, “Letter Concerning Toleration”, *The Works of John Locke*, Cilt: 5, s. 40

¹⁰⁹ John Locke, “Of the Conduct of the Understanding” *The Works of John Locke*, Cilt: 2, s. 379.

¹¹⁰ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, ss. 62-63.

¹¹¹ *Essay*, IV, XV, 5.

nasıl test edileceği yani *temelselcilik* meselesidir.¹¹² Yargıda doğal olarak kesinlik sunan sezgi olmadığı için, Locke’a göre ihtimaller karşısında takınılabilecek en rasyonel yol, ihtimalin temellerini incelemek ve önermeyi kabul veya reddetme derecesini ona göre değerlendirmektir. Bu değerlendirmeden sonra bir kimse söz konusu o önermeye inanç veya inançsızlığının güçlü veya zayıf oluşunu, önerme ile ilgili ihtimal temeline göre düzenlemelidir.¹¹³

Ona göre, bir önermeye güvenimizin derecesini, ilgili deliller itibarıyla ihtimal içeren önermelerle değil, gerçek ihtimale göre orantılandırmamız gerekir. Burada sözü edilen gerçek ihtimal ise, gerçekten bilinen ve gerçekten yeterli bir delil oluşturan önermeler silsilesine dayanılarak elde edilebilir.¹¹⁴ Locke, bilgi ve inancı birbirinden kesin olarak ayırdıktan sonra inançlarımızı yönetebilmemiz için genel bir etik kural ortaya koymaya çalışır. Ona göre “Akıl her şeyde bizim nihai karar vericimiz olmalıdır”¹¹⁵ Aklın merkezi rolde olduğu bu inanç etiğinde aslında akla verilen rol klasik bir roldür, yani: sezgisel veya açık seçik olarak doğruluğu bilinmeyen herhangi bir önermede akıl yeterli delile binaen ilgili önermenin doğruluk ihtimalini belirler. Biz de aklın bize bildirdiği ihtimal oranına göre ilgili önermeye yönelik inancımızı orantılandırmalıyız.¹¹⁶

¹¹² A.g.e., s. 69. Dini inançta temelselcilik konusunun kapsamlı bir şekilde ele alındığı çalışma için bakınız: Mehmet Sait Reçber, “Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 39, No:1, 2004, ss. 20-41.

¹¹³ A.g.e., IV, XV, 5.

¹¹⁴ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 107.

¹¹⁵ *Essay*, IV, XIX, 14.

¹¹⁶ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.180.

Locke’a göre Tanrı’nın varlığı o kadar açık ve ortadadır ki, akli başında hiçbir varlığın bunu fark etmemesi imkânsızdır. “Bir Tanrı’nın var olduğu, iki düz çizginin kesişimi ile meydana gelen zıt açıların birbirine eşit olması kadar kesin ve apaçıktır.”¹¹⁷ “Hiçbir akıllı varlık yoktur ki, bu önermeleri samimi bir şekilde incelesin ve onlara inanma hususunda hata yapsın.”¹¹⁸ Çünkü Tanrı bize inanç oluşturacak pek çok yeti bahşetmiştir. Ancak, Tanrı bizi şu anki olduğumuz halimizde meydana getirirken sadece inanç sahibi olmamızı değil, inançlarımızın doğru olmasını da gözetmiştir. Locke, Tanrı’nın bizim inanç oluşturma yetilerimizle oluşturduğumuz inançların doğru olması gerekliliğini dikkate almış olması ihtimalinin çok yüksek olduğunu söyler. Bununla birlikte, inanç-oluşturma yetilerimiz önceden-belirlenmiş değildir, ama yönetilebilir yapıdadırlar. Eğer yönetilmezse daha yüksek oranda hatalı inançlar üretebilirler. Dolayısıyla bizim doğru inanç sahibi olmamızı isteyen bir Tanrı, o inançları yönetebilmemizi de hesaba katmıştır. Buradan hareketle Tanrı’nın doğru inancı bulmak için inançlarımızı yönlendirmemiz gerektiği fikri, bizi o yönlendiricinin de “akıl” olacağı sonucuna götürür. Buradaki yönetmede olabilecek en iyi ölçü Tanrı tarafından bize bahşedilen “akıl ışığı”dır.¹¹⁹ İnancı, “zihnin bir şeyi sıkıca kabul emesi”¹²⁰ olarak tanımlayan Locke, inancın yönlendirilmesinin bizim sorumluluğumuz altında olduğunu, bu işin de ancak sağlam bir akılla yürütülebileceğini söyler.¹²¹ Locke’un

¹¹⁷ *Essay*, I, IV, 16.

¹¹⁸ *A.g.e.*, I, IV, 16.

¹¹⁹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.11.

¹²⁰ *Essay*, IV, XVII, 2.

¹²¹ Nicholas Wolterstorff, “The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics”, s. 51.

geleneğe yönelttiği eleştiriler haklı görünmekle birlikte, güveneceğimiz tek sağlam kaynak diye söylediği “akıl”ın mahiyetinin ne olduğu ve gelenekten bağımsız olarak şekillenmesinin mümkün olup olmayacağı konusu tartışmalıdır.

Peki, inançlarımızı aklın direktifine göre yönlendirmek ne demektir? Locke’un delilci rasyonalitesinin temel taşlarını burada bulmak mümkündür. İnançlarımızı akla göre yönlendirmek demek iyi bir nedene dayandırmak anlamına gelir. İyi bir neden ise apaçık deliller ve kuvvetli ihtimali takip etmek demektir.¹²² İnancı gözden geçirdiğimiz zaman, akıl kadar hiçbir şeye dayandırılmasının uygun olmayacağı anlamına gelir.¹²³ Locke, aklın imanda oynadığı rolden bahsederken önce bilgidен bahseder. Ona göre akıl, bilgi elde etme yetisidir ve bilgiye dayanan konularda, inancı gerektiği şekilde yönetebilir.¹²⁴

Locke’a göre kişi ihtimal seviyesinde olan kanaatini kesin olan bilgiye göre düzenlemelidir. Kesin bilgi söz konusu olduğunda kişinin tasdiki üzerinde herhangi bir kontrolü yoktur. Ama kesin olmayan kanaat söz konusu olduğunda tasdikimiz üzerinde kontrolümüz vardır. Bu durumda kural şudur; bana göre kesin olan bir şeye nispetle, ihtimal dairesinde olmadıkça herhangi bir önermeyi kabul etmemeliyim. Kabul etmenin de dereceleri vardır. Daha açık ifadesiyle, aklın kabulü yönetmesinin kuralı şu şekildedir: *Kabulümün derecesini söz konusu önermenin ihtimali ile orantılı tutmalıyım.*¹²⁵ İlgi alanımıza giren bir önerme için, kabul derecem o önermenin bana göre kesin olan şeye nazaran ihtimal durumuna göre orantılandırmalıyım. Hiçbir önermeyi,

¹²² Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 11.

¹²³ *A.g.e.*, s.11.

¹²⁴ *A.g.e.*, s.12.

¹²⁵ *Essay*, IV, XVI, 1.

o önermenin üzerine bina edildiği ve geçerliliğini aldığı delillerin (tümdengelim, tümevarım) gerektirdiğinden daha fazla bir oranda kabul etmemeliyim.¹²⁶ Locke'un, kanaati akla göre düzenlemekten kastettiği şey budur.

II.4. Delilcilik

İnanç için delil isteme veya arama yükümlülüğü, hem ateistler hem de teistler tarafından gündeme getirilmiştir. Temelselcilik düşüncesinin kökenlerini Aristoteles'e kadar geri götüren düşünürler olmakla birlikte,¹²⁷ düşünce tarihinde Tanrı'nın varlığı konusunda delil isteyen teist düşünürlerin başında Descartes ve Locke gelmektedir. Bu iki düşünürle birlikte aydınlanma dönemi klasik temelselciliği şekillenerek, delilci düşüncenin temelleri ortaya konmuştur. Plantinga'nın tabiriyle, "aydınlanma döneminden bu yana klasik temelselcilik batı epistemolojisinde hâkim olmuştur."¹²⁸ Skolastik dönemde de temelselcilik fikri ana konular arasında yer almaktadır. Aristoteles'ten en fazla etkilenmiş düşünürlerden birisi olan Thomas Aquinas, klasik temelselciliğin en öne çıkan temsilcilerinden birisi olmuştur. Delilciliğin Locke'dan önceki geçmişine bakıldığı zaman Aquinas'ın "Doğal Teoloji"sinde bunun izlerini görmek

¹²⁶ A.g.e., IV, XIX, 1.

¹²⁷ Wolterstorff, "Introduction" *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, Notre Dame: University Of Notre Dame Press, 1983, s. 30.

¹²⁸ Alvin Plantinga, "Preface", *Warrant: The Current Debate*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. V.

mümkündür.¹²⁹ Mesela, Aristotelesteles'in kendiliğinden apaçık (*self-evident*) bilimsel bilgi anlayışı Aquinas'ta bilimsel bilginin kendiliğinden apaçık olan ilk prensiplerden tümdengelim yoluyla çıkarılması gerektiğini söylediği bir bilgi çeşidi olarak tezahür etmiştir.¹³⁰ Aquinas'a göre doğrudan bilebileceğimiz iki tür önerme vardır. Birincisi kendiliğinden apaçık olan önermeler, ikincisi ise duyularımızla bilebileceğimiz önermelerdir. Kendiliğinden apaçık olan önermeler için $1+2=3$ önermesi örnek olarak verilebilir. Duyularımız ile bilebileceğimiz önermeler ise sahip olduğumuz beş duyu vasıtasıyla tanıyabileceğimiz önermelerdir.¹³¹ Yani doğrudan olmayan bir şekilde inanılan bir önerme, kendiliğinden apaçık ve duyularla bilinir olan temel inançlarımızla ilişkili ise bu inanç da rasyoneldir.¹³²

Delilcilik tartışmalarının temelinde *klasik temelselcilik* fikri vardır. Buna göre bir kimse; ya temelsel olarak (doğrudan, çıkarımsal olmayarak ve kesin bir şekilde) veya temelsel olan başka bir inançtan çıkarımla ulaşılan doğrulanmış bir inancı kabul etme hususunda haklıdır.¹³³ Bir diğer ifade ile bir kimsenin epistemik anlamda zihninin şekillenmesi, o kimsenin geometrik bir şekil oluşturması gibidir. Yani önce diğer inançlara temel teşkil edecek şüphe edilmeyen kesin hatlar (*axiom*) belirlenir, daha sonra inanç buna bina edilir. Ama eğer inancımız temelsel değil de başka bir inanca

¹²⁹ Nicholas Wolterstorff "The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics", s. 60.

¹³⁰ A. Plantinga "Reason and Belief in God", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983, s. 41.

¹³¹ *A.g.e.*, s. 43.

¹³² *A.g.e.*, s. 47.

¹³³ Nicholas Wolterstorff, *Reason Within the Bounds of Religion*, Second Edition, Michigan, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1984, ss. 28-29.

binaen ve doğrudan olmayan bir biçimde elde edilmişse bu durumda kişi bu inancını haklılaştıracak delilleri bulmakla yükümlüdür.¹³⁴

Temel anlayışı ise inançların kesin bir temele dayalı olarak doğrulanmasını isteyen temelselci bakışaışıdır.¹³⁵ Buna göre; kesin olan bazı inançlarımız vardır ve iki tür kesin inanç vardır, bunlar, (i) kendiliğinden apaçık olan inançlar (2+1=3 gibi) ve (ii) kişinin kendi zihinsel dünyasına ait bilgilerdir (hissettiğimiz duygular ve duyumlamlar gibi). Locke’a göre biz, bu tür inançların kesin olduğunu kabul etmekte haklıyızdır. Bize göre kesin olmayan inançları kabul etme konusunda ise, bize göre kesin olan inançlara nispetle muhtemel olduğunu düşündüğümüz için onu kabul etmekte haklı oluruz. Buradaki ‘haklı olma / doğrulanma’ kavramının öne çıkarılmasının nedeni, Locke’un rasyonel canlılar olarak tanımladığı insanın ancak kesin bilgisine nispetle muhtemel olan önermelere inanma konusunda entelektüel bir sorumluluk altında olduğunu kabul etmesidir. Buradan hareketle, Locke’un düşüncesinde Tanrı’nın varlığına yönelik delil ve kanıtlamalara niçin fazlaca yer verildiği anlaşılabilir. Tanrı’nın varlığı ne kendiliğinden apaçık ne de doğrudan zihnimizle algıladığımız bir inanç değildir. Dolayısıyla Tanrı’nın var olduğu inancını kabul eden bir kimse için bu inancı, onun kesin olan diğer inançlarına göre muhtemel olmalıdır. Delil ve ispatlamalar herhangi bir inancın kesin olan başka inançlara nispetle muhtemel olduğunu ortaya koymak için kullanılan araçlardır.¹³⁶

¹³⁴ Nicholas Wolterstorff, “Introduction” *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, s. 2.

¹³⁵ Nicholas Wolterstorff, “The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics” s. 55.

¹³⁶ Alvin Plantinga, 'Religion and Epistemology', *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.rep.routledge.com/articles/religion-and-epistemology/v-2/>, (05.07.2015)

İnanç ahlakî tartışmalarının başlangıcı kabul edilen W. K. Clifford'un "Yetersiz delil ile bir şeye inanmak her zaman, her yerde ve herkes için yanlıştır"¹³⁷ ifadesi ile başlayan inançta delillerin rolünü konu alan tartışmalarda Locke da, *delilci* bir tutum sergilemektedir. Clifford ve Locke'a göre bir kimsenin inançsal (*doxastic*) vazifelerini yerine getirmesi sadece epistemik değil aynı zamanda ahlakî bir görevdir.¹³⁸ Locke'un delilciliği, klasik temelselcilik ve bilgi ahlakını (*deontology*) da içermektedir. Locke'un bu karmaşık düşüncesi, akıl ve inanç arasındaki ilişkinin ele alınması ve rasyonel olarak doğrulanmış dinî inanç konusunda Aydınlanma döneminden bu yana etkisi en fazla olan düşünce akımı olmuştur. Delilcilik akımı konusunda kaynak kabul edilen Locke, klasik temelselcilik ve klasik *deontoloji* konusunda da temel kabul edilmiştir.¹³⁹

Delilcilik, dinî inancın rasyonalitesi bağlamında, dinî inancın aleyhine olarak ortaya atılmış bir iddiadır. Delilciliğin temel argümanı kısaca şöyle özetlenebilir: 'Tanrı hakkındaki önermelere, eldeki delillerin gücünün gerektirdiğinden daha fazla derecede inanmak rasyonel bir tutum değildir'. Locke, teistik inanca karşı delilci metodu ilk formüle edenlerdendir. Çünkü ona göre;

Tanrı, bize ne kendisine dair doğuştan ide vermiş ne de O'nun varlığını okuyabileceğimiz orijinal karakterleri zihnimize basmıştır. Varlığına şahitsiz bırakmamak için zihnimize bağışladığı yetilerle bizi donatmıştır. Duyu, algı ve akla sahip olduğumuz ve bunları işlettiğimiz sürece O'nun hakkında [daha başka] açık delil isteyemeyiz. Bu konuda cahil oluşumuzdan da şikâyetçi olamayız. Çünkü O, kendisini bulabilmemiz için sayısız yolları

¹³⁷ W. K. Clifford, *The Ethics of Belief and Other Essays*, New York: Prometheus Books, 1999, s. 77.

¹³⁸ Andrew Dole, Andrew Chingnell, *God and The Ethics of Belief: New Essays in Philosophy of Religion*, (ed.) Andrew Dole, Andrew Chingnell Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 4.

¹³⁹ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 82.

bize sunmuştur ki bu husus akıbetimiz ve saadetimiz açısından [bilinmesi] zorunlu olan konulardır. Bu, aklın keşfedebileceği en mutlak hakikat ve matematiksel kesinliğe denk olacak şekilde açık olsa dahi [yine de] dikkat etmeyi gerektirir. Zihin sezgisel bilgimizden düzenli çıkarım yapmaya kendisini alıştırmalıdır, aksi takdirde açık olarak kanıtlanabilen başka önermeler konusunda bilgisiz kalmamız gibi [bu konuda da] bilgisiz oluruz.¹⁴⁰

İyi bir neden veya delil olmadan bir şeye inanmak, sadece bir kimsenin sahip olduğu yetileri yanlış kullanma ve hata yapma ihtimalinin artmasıyla değil, Tanrı tarafından insana verilen aklın verilerini takip etme görevinin de ihlal edilmesi neticesini doğurur. Locke’a göre delile tabi olma görevi, ahlakî olduğu kadar epistemik bir zorunluluktur.¹⁴¹

Dinî inanca karşı delilci itirazı en açık biçimde formüle edenler arasında olan Locke’un bu çıkışını, onun akıl tarifinde bulmamız mümkündür. Locke *Essay*’da akılı tarif ederken:

Akıl inançtan farklı olarak, zihnin duyum ve düşünme gibi doğal yetilerini kullanarak elde ettiği idelerden çıkarım yoluyla ulaştığı önerme veya hakikatlerin kesin veya ihtimali oluşlarının keşfedilmesidir. Öte yandan iman ise, bir önermeyi aklın çıkarımı neticesinde değil de, bazı olağanüstü iletişim yolları vasıtasıyla Tanrı’dan geldiği ifade edilen önermenin önerme sahibinin kredisine binaen kabul edilmesidir. Hakikatlerin bu şekilde insana bildirilmesine *vahiy* denir.¹⁴²

Locke’da delilcilik tartışmalarına girebilmek için önce onun din felsefesi konusundaki fikirlerinin önemli yönlerinden birisi olan coşkuculuk eleştirisine değinmekte fayda vardır. Locke’un burada en fazla eleştirerek üzerinde durduğu düşünce, coşkucu düşünce olmuştur. Coşkuculuk, bazıları tarafından kabulün meşru sebebi olarak ele

¹⁴⁰ *Essay*, IV, X, 1.

¹⁴¹ Andrew Dole, Andrew Chingnell, *God and The Ethics of Belief*, s. 3.

¹⁴² *Essay*, IV, XVIII, 2.

alınsa da, Locke’a göre coşkucu düşüncenin temel hatası akla ve delillerin zorlayıcı gücüne yer vermemesidir. Coşkucular “aklı kullanmadan (kendilerince bir) vahiy inşa etmişlerdir.”¹⁴³ Tanımlamak gerekirse coşkuculuk kısaca; Tanrı’nın belirli bir kimseye veya topluluğa doğrudan ilhamda bulunduğunu ve bu nedenle de kendisine ilahi bilgi gönderilen kimsenin özel bir güç ve otoriteye sahip kılındığını kabul eden görüştür.¹⁴⁴ Temelsiz düşünceler coşkucu insanlarca Tanrı’nın bir aydınlatması zannedilmiştir. “Coşkuculuk ne akla ne de ilahî vahye dayanmaktadır, sadece ısınmış ya da kendisine aşırı güvenen bir beynin kibridir.”¹⁴⁵ Bu kibir insanlar üzerinde bir etkiye sahiptir, onların inançlarını ve fiillerini etkiler.¹⁴⁶ Locke, duygularını vahiy ve aklın önüne koyan bu bağnazları eleştirmiştir. Çünkü coşkuculuk akli ve vahiy göz ardı eder ve insan zihninin temelsiz fantezilerini onların yerine geçirir. Neticede bu tür kişiler, kendi fantezilerinin, kanaat ve yöntemin temeli olduğunu zannetmeye başlar.¹⁴⁷ Bu insanlar, Tanrı’nın kudret elinin kendi içlerinde dolaştığını hissettiklerini iddia ederek akli dinlemeye gerek duymazlar. Çünkü dinî duygusallık, bu tür insanları akıl ve vahiyden daha çok motive eder.¹⁴⁸

Bu sayılan riskleri göz önünde bulunduran Locke’un dinî inanç konusunu sağlam bir temele oturtabilmek için başlattığı rasyonalite arayışı neticesinde ulaştığı for-

¹⁴³ *Essay*, IV, XIX, 3.

¹⁴⁴ Victor Nuovo, “Enthusiasm”, *The Continuum Companion to Locke*, s. 141.

¹⁴⁵ *Essay*, IV, XIX, 3-6-7.

¹⁴⁶ John W. Yolton, *Locke, An Introduction*, s. 88.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, IV, XIX, 3.

¹⁴⁸ Alexander Moseley, *John Locke Continuum Library of Educational Thought*, ss. 97-98.

müllendirme olan delilcilik tezi, hem bir rasyonalite kriteri sunmakta, hem de bir kimsenin bir şey hakkındaki bilme iddiasının doğrulanmasının ahlakî bir iddia olmasını sağlamaktadır.¹⁴⁹ Delilcilik tezinin dinî inancın rasyonelliğine yönelik iddiasının geçerliliğini inceleyebilmek için, Locke'un epistemolojisine tekrar dönerek, bütün rasyonel inançlar için bir kıstas olma iddiası taşıyan bu düşüncenin Locke'daki gelişimini ele almak istiyoruz.

Deliller konusunda Locke'un stratejisi Tanrı'nın delilin kurallarına müdahale edebileceği, Tanrı'nın bizim bir şeye inanmamızı istemesi halinde bunun için yeterli delili bize sunacağına inanmak şeklindedir.¹⁵⁰ Tanrı'nın vahyinin otantikliğinin yine Tanrı tarafından onaylanması yönündeki talebimiz aslında Tanrı'nın bizden istediği bir şeydir. Locke'a göre aklın hükümlerine göre oluşan orantılılık prensibi çerçevesinde inancımızı yönlendirmek Tanrı'nın bizden isteğidir. Doğal olarak Tanrı bize, herhangi bir delil sunmakla o konuda vahiy göndermiş olduğu konusuna bizi yönlendirmektedir. Tanrı'nın beraberinde hiçbir delil sunmaksızın gönderdiği herhangi bir vahiy, Tanrı açısından önemsiz bir şey demektir ve bizim ona önem atfetmemiz için de hiçbir neden yoktur.¹⁵¹

Plantinga'ya göre, Descartes ve Locke her ikisi de epistemolojik doğrulama açısından içselci (*internalist*) tutum taraftarıdır.¹⁵² Bu şu anlama gelmektedir: bir kimsenin sahip olduğu inancın rasyonel olarak doğrulanmış olduğunu gösteren neden ve durumlar o kimsenin içsel bir durumudur, doğrulamayı gösteren niteliklere sadece

¹⁴⁹ A.g.e., s. 144.

¹⁵⁰ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 121.

¹⁵¹ A.g.e., s. 121.

¹⁵² Alvin Plantinga, *Warrant: The Current Debate*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 11.

inanç sahibi ulaşabilir.¹⁵³ Her iki düşünüre göre de, inanca müteallik eylemlerin temelinde yükümlülük ve sorumluluk esastır. Descartes bir önermenin açık seçik olarak algılanmadan onun hakkında bir hüküm verilmemesi gerektiğini, Locke ise bir kimsenin ancak yeterli bir nedeni olunca bir önermeye inanmasının doğrulanmış olacağını ifade etmiştir. Burada bu iki düşünürün *içselci* olarak vasıflandırılmasının nedenlerini Plantinga şöyle izah etmektedir. Birincisi, epistemik doğrulamanın tamamen kişisel bir mesele olması söz konusudur. Yani, bir kimsenin bilme eylemini nasıl gerçekleştirdiğine bakılarak, onun epistemik açıdan kınanıp kınanmayacağı belirlenir. Bu durumda o şahsın içinde bulunabileceği farklı şartlar pek dikkate alınmaz. İkincisi ise, objektif ve sübjektif sorumluluk iç içedir, yani objektif olarak bir şeyi yapmakla sorumlu olan kişi ile yapması gereken bir şeyi yapmayan kimsenin sonuçta karşılaşacağı suçluluk ve kınanma birbiriyle benzeşmektedir. Son olarak bir kimse sadece kendine has olacak şekilde bir inancın kendisi için doğrulanmış olup olmayacağını bilme şansına sahiptir.¹⁵⁴

Locke, ispata dayalı olduğunu iddia ettiği Tanrı'nın varlığının ortaya konması için delilci anlayışı kullanmaktadır. Buna göre, Tanrı kendisinin varlığına dair bize herhangi bir doğuştan ide vermemiş, zihnimize de onun varlığını okuyabileceğimiz şekilleri yerleştirmemiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı bizim için kendiliğinden açık değildir. Tanrı insana akıl yetisini vermekle yalnız bırakmamış, doğal yetilerimizin bize kesin olmayan bilgi sunabildiği konularda vahiy ile desteklemiştir. Çünkü aklın kesinliğinden emin olmadığı ve açık seçik bilemediği konularda, hata yapmayacak ve

¹⁵³ A.g.e., s. 5.

¹⁵⁴ A.g.e., ss. 22-23.

aldatmayacak olan yüce kaynaktan gelen bilgi ile insan, ihtimaliyet derecesini aşır tasdik ve şahitliğe ulaşır.

Locke buradan hareketle, Tanrı'nın varlığının ispatını şu şekilde ortaya koymaya çalışır. Herkes kendi varlığını sezgisel olarak bilir. Hiçlik herhangi bir şey üretemez, dolayısıyla her şeyi var eden ezelî bir varlığın olması zorunludur. Locke, insanların Tanrı'nın varlığına bu delile binaen inandıklarını savunur ve kendisinin sadece bilinen bu fikri formüle ettiğini ve delil olması açısından da güçlü olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵

Locke'un *Essay*'de vurguladığı nokta inanç (*belief*) tabirinin Yunancadaki karşılığı olan *doxa* kelimesinin aynı zamanda bir yükümlülüğü ifade ediyor olması dolayısıyla; bir şeye inanan kimsenin en başta Yaratıcıya karşı kendisine verilen inanç oluşturma yetilerini kullanarak doğruya ulaşma ve hatadan sakınma sorumluluğu altında oluşudur.¹⁵⁶ Aklın bizi yönlendirdiği istikamette inanma veya inanmama eylemini gerçekleştirdiğimiz ölçüde sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz. Yeterli bir neden olmadan herhangi bir şeye inanmama konusunda kendimizi disipline etmeliyiz.

Locke'un gerçekliğin bilgisine ulaşabilmemiz için bize önerdiği iki yol *akıl* ve *derunî / içsel* tecrübedir. Bu iki yeti aynı zamanda bizim inanç oluşturma yetimizdir. Bir kimsenin rasyonel sezgisi ve derunî tecrübesi o kimsenin sahip olduğu önermesel içerik ile uygun düşerek bir inanç oluşturabilir. Dolayısıyla bu iki yeti hem bilişsel anlamda bize yardımcı olur, hem de inanç oluşturma konusunda faaliyet gösterir. Akıl

¹⁵⁵ Nicholas Wolterstorff, "Can Belief in God be Rational?", s. 140.

¹⁵⁶ *Essay*, IV, XVII, 24.

ve tecrübe diğer inançlarımıza istinaden oluşturduğumuz inançlarımızdan farklı olarak, doğrudan veya temel sayılabilecek inançlar oluştururlar.¹⁵⁷

İnançlar konusunda Locke'un neden delilci bir tutum takındığı sorusunun cevabı, onun dinî inancı, öteden beri benimsediği ideal (*doxastic ideal*)- çünkü ancak ihtimal ile açıklanan bir dinî inanç böyle bir ideali gerçekleştirebilir- ile bağlantılandırılan en uygun yöntem olduğunu düşünmesidir.¹⁵⁸

Coşkuculuğa yatkın olan insanlar, melankolik duyguları ile Tanrı'ya yönelik duyguları birbirine karışmış olan insanlardır. Bu kimselerin kendilerine aşırı güvenleri onları kendilerinin Tanrı'ya daha yakın olduğu ve diğer insanlara kıyasla kendilerinin Tanrı'nın rızasını kazanmaya daha çok muvaffak olduklarını düşünmeye götürür. Coşkucuların zihinleri kendi fantezilerinin üzerine yerleşen her türlü temelsiz düşünceyi Tanrı'dan gelen bir aydınlanma ve tecelli olarak kabule etmeye meyillidir. Kendi içlerinde buldukları her türlü tuhaf durum ve eylemi gerçekleştirme arzusunu da Tanrı'dan gelen ve itaat edilmesi gereken bir çağrı olarak yorumlarlar.¹⁵⁹

Locke Coşkucuları sorumsuzlukla suçlamıştır. Ona göre, eğer bir kimse Tanrı'nın herhangi bir nedenle bir vahiy gönderdiğine inanmak istiyorsa buna rasyonel olarak inanmalıdır. Coşkucuların durumunda irrasyonellik her şeyin önüne geçmiştir. İnançtaki hiçbir fazilet ya da faziletler – inanan kişiye güven vermesi vs. - o inancın rasyonellikten uzak oluşunun kefaletini ödeyemez. Bu durumda herkes Tanrı'nın bir konuda vahiy gönderdiğine iyi bir nedene dayanarak inanmalı ve bu inancı elde ettiği delillerin gerektirdiğinden daha fazla olmamalıdır. Yani delilsiz rasyonalite yoktur,

¹⁵⁷ Nicholas Wolterstorff, "Religious Epistemology" *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion*, (ed.) William J. Wainwright, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 251.

¹⁵⁸ Nicholas Wolterstorff, "Epistemology of Religion", (ed.) John Greco, Ernest Sosa, *The Blackwell Guide to Epistemology*, Oxford: Blackwell, 1999, s. 312.

¹⁵⁹ *A.g.e.*, VI, XIX, 5-6.

çoşkucuların ise iyi bir delili yoktur, onlar inançlarında sorumsuzca davranmaktadırlar.¹⁶⁰

Peki, acaba çoşkucular kendilerine vahiy geldiği konusunda yeterli delile sahip olmasalar da, yaşadıkları dinî tecrübeler kendileri için yeterli delili sağlayamaz mı? Locke’a göre sağlayamaz, çünkü biz onların iddialarını incelediğimiz zaman, Tanrı’nın onlarla niçin konuşmuş olacağı sorusuna verebilecekleri tek cevabın, kendilerinin buna çok güçlü bir şekilde inanmış olmaları şeklindeki çıkarım olduğu görülmektedir.¹⁶¹ Bu noktada, kişinin yaşamış olduğu derûnî bir dinî tecrübenin içsel olmasının, her zaman süjeden kaynaklanan bir yanılgı olduğunu iddia etmek için pek yeterli sebep olduğu düşünülmemektedir. İçsel bir tecrübenin doğrulamasının her zaman dışsal başka bir kanıt ile doğrulanması zorunluluğu dar bir ampirist yaklaşım olarak anlaşılmaktadır.

Onlar algılarına nüfuz eden bir ışık gördüklerini ve bu konuda hataya düşmüş olamayacaklarını iddia ederler....Tanrı’nın elinin üzerlerinde dolaştığını ve Kutsal Ruh’un etkisini hissettiklerini ve bu hislerinde yanılmalarının söz konusu olamayacağını söylerler, çünkü onların bu hisleri çok güçlüdür. Onların söyledikleri, görme ve hissetme metaforundan ayrılmıştır.”¹⁶²

Ama,

Eğer onlar, vahiy olduğu için [inandıkları şeyin] doğru olduğuna inanıyorlarsa, o şeyin vahiy olduğu konusunda tek sebep olarak kendilerinin onun doğruluğuna tamamen ikna olmalarını gösteriyorlarsa ve o şeyin vahiy olduğuna güçlü bir şekilde inandıkları için

¹⁶⁰ Nicholas Wolterstorff, “The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics”, s. 41.

¹⁶¹ *A.g.e.*, s. 41.

¹⁶² *Essay*, IV, XIX, 8-9.

onun vahiy olduğunu söylüyorlarsa, bu durum inançlarımız ve eylemlerimiz açısından ilerleyebilmek için çok güvensiz bir noktadır.¹⁶³

Locke'un bu analizi yüzeysel olarak inanan birisi için bile bir sıkıntı oluşturmaktadır. Locke, Tanrı'nın insanla konuşabileceğini kabul eder. Peki, ama Tanrı'nın kendisi ile konuştuğu kişinin bu yönde bir delili yoksa ne yapacaktır? Bu durum bazen da delil olmadığı için Tanrı ile yapılan konuşmanın gerçekleşmediğine inanmaya götürür. Bizimle konuştuğuna inanmamızı istememesi durumunda Tanrı'nın böyle bir eylemi gerçekleştirmesi abes gözükmeyle birlikte, O'nun böyle bir eyleme inanmamızı murad etmiş olması durumunda, bizim böyle bir inanca sahip olmamız gayet doğal bir haktır.¹⁶⁴

Tanrı'nın boşluğa konuşmayacağını öne süren Locke şu iddiaları dile getirir:

Tanrı peygamberler gönderirken insanın mevcut yapısını da bozmamıştır. Kendisine gelen ilhamların kaynağının ilahî olup olmadığını sorgulayabilmesi için Tanrı insanın bütün yetilerini kendi doğal hallerinde bırakmıştır. Tanrı kendi aşkın ışığı ile bir zihni aydınlattığı zaman, insanın doğal ışığını söndürmemiştir. Eğer Tanrı bizim herhangi bir önermenin doğruluğuna inanmamızı isterse, ya doğal aklın metotları ile bu önermenin doğruluğunu delillendirir, ya da aklın yanılmayacağı bazı işaretlerle o önermenin kendi otoritesi tarafından gönderildiğine ve ona güvenmemizi istediğini bilmemizi sağlamalıdır. Akıl, her konuda bizim son yargıcımız olmalı ve her konuda bize rehberlik etmelidir.¹⁶⁵

Tanrı, varlık boyutunu aşarak insanla konuşmak suretiyle delillerin kuralına müdahale edebileceğini göstermektedir. Bu durumda bizim de bunu yapanın yani

¹⁶³ *A.g.e.*, IV, XIX, 11.

¹⁶⁴ Nicholas Wolterstorff, "The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics", s. 42.

¹⁶⁵ *Essay*, IV, XIX, 14.

konusanın gerçekten o olduğunu doğrulamasını isteme hakkımız vardır. Locke’a göre Tanrı’nın bizimle konuşmasını doğrulamasını istememiz aslında Tanrı’nın bizden yapmamızı istediği bir şeydir. Kendi varlığımızın dışındaki bir sesin doğrulanmasını istememiz, varlığımızın dışındaki o şey tarafından bizden istenen bir şeydir. Varlığımızın temeli olan Tanrı, toplum içinde yaşarken bizden bu doğrulamayı yapmamızı istemektedir.¹⁶⁶ Bu noktada belki de tartışılması gereken konu delilin ne olduğu veya olması gerektiğidir. Bir şey için delil istemek ne demektir? Bu konuda delil isteyen ile o delile sahip olan kimsenin sahip olduğu gereklilikler aynı şeyler midir?

Kesin ispatlanmamış ve ihtimal durumu da olan inanç öğeleri konusunda onların doğruluğunu destekleyecek delil arama yükümlülüğünü vurgulayan Locke¹⁶⁷ hatadan koruyacağını garanti edememekle birlikte kişiyi nispeten güvenilir sonuca ulaştıracağını düşündüğü prensipleri ise şöyle sıralamaktadır:

(i) *Delil Prensibi*: “Bir kimse her parçasının bilgisine sahip olduğu ve toplamda tatmin edici miktara ulaşan delili elde edinceye kadar, dolaylı olarak bir şeye inanmamalıdır.”¹⁶⁸ Buna göre, bir kimse bir önermeye dair lehte ve aleyhteki delilleri toplar. Kişinin daha önceden bildiği şeylerden oluşan delillerin toplamının sağladığı yeterlilik, inancın oluşmasını sağlar.¹⁶⁹

Buna göre *delil*, insanın bildiği şeylerden oluşmalı ve yeterli olmalıdır. Kanaatlerimiz bilgiye, kesinliğe hatta mümkünse iç görüye dayanmalıdır. Locke, delilin

¹⁶⁶ Nicholas Wolterstorff, “The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics”, s. 43.

¹⁶⁷ John Locke, “Of the Conduct of Understanding”, *The Works of John Locke*, Cilt: 3, ss. 339-340.

¹⁶⁸ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion”, s.183.

¹⁶⁹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s. 67.

bilgi olması gerektiğini açıkça iddia etmemiştir. Ancak Locke bunu yaparken, Hans Albert'in yeterli delil konusunda yönelttiği eleştiriye hedef olmaktan da kaçınmıştır. Albert eleştirisinde klasik epistemolojideki rasyonel düşünce fikrini ele alır. Buradaki prensip: her türlü inancımız için yeterli bir doğrulama ve temel arama fikridir. Burada bahsedilen “temel” ise pozitif, kesin ve sarsılmaz/değiştirilemez bir doğrulamadır. Albert, evrensel bir doğrulama isteğinde ister istemez karşımıza çıkacak şu soruna dikkat çeker:

...eğer bir kimse her şey için bir doğrulama isterse, bununla aynı zamanda fikirlerini dayandırdığı bilgiler için de bir doğrulama istemiş olacaktır. Bu ise bizi, *Münchhausen Çıkmazı* adı verilen bir üçlü çıkmaza sevk edecektir. Bu üçlemede kişi şu üç şıktan birisini seçmek zorunda kalacaktır: 1- Sonsuza doğru bir geri gidiş: temel aramak için geriye doğru ne kadar gidilirse gidilsin istenen sonuca ulaşamayacağı için bu sonuç verici bir yöntem değildir. 2- Tümdengelimsel mantıki çıkmaz: doğrulamada temel teşkil edeceği düşünülen ifadeler zihinde önceden tasarlandığı için bu da güvenilir bir yol olamaz. 3- Prensipte devam edebilecek iken doğrulamanın belli bir noktada bırakılması ki burada yeterli seviyeye çıkarılması gereken doğrulama ameliyesinin keyfi olarak durdurulması söz konusudur.¹⁷⁰

Albert buradan hareketle, bir inancın kabul edilebilir olması için inanç sahibinin o inanç için yeterli bir neden ya da doğrulamaya sahip olmasının şart koşulamayacağını belirtir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Hans Albert, *Treatise on Critical Reason*, (İng. Çev.) M. V. Rorty, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1985, s. 18.

¹⁷¹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, ss. 68-69.

Locke'un sürekli olarak vurgu yaptığı *aletik sorumluluğun* nedeni, insanın aslında doğru bir şekilde işletildiği zaman inanca ulaşacağı bir takım *doğuştan temayüllere* (*innate dispositions*) sahip olduğunu öngörmesidir.¹⁷² Eğitilip düzenlenebilir olan bu yetiler, aslında içimizdeki *doksastik* esaslar tarafından yönlendirilip düzenlenmektedir.¹⁷³

Toplanan delillerin yeterliliğinin tespiti için ikinci prensip devreye girmektedir. “Değerlendirme Prensibi” olarak adlandırılan bu prensip gereğince, eldeki yeterli delile göre önermenin ihtimaliyeti belirlenir.

(ii) *Değerlendirme Prensibi*: Delillerin bizim için yeterli olup olmayacaklarının değerlendirilebilmesi için öne sürülen bu ilkeye göre; elde bulunan delil (yeterli) kanıt oluşturma yönünün anlaşılabilmesi için değerlendirilir. Yani eldeki delile göre önermenin ihtimalinin derecesi “anlaşılan” kadar delil değerlendirilmeye devam edilir.¹⁷⁴ Değerlendirmede; sayı, uyum, şahitlerin yeterliliği, parçaların uyumu ve karşıt deliller gibi durumlar göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁷⁵ *Şansa bağlı olma* (*aleatory*) ve *epistemik* olmak üzere iki yönü olan ihtimaliyet ile ilgili olarak Locke, *delilin durumuna göre daha az ya da çok muhtemel olan* şeklinde tarif edilen epistemik ihtimal üzerinde durmuştur. Locke'un ihtimaliyet tartışmalarında daha çok “ihtimalin temelleri” üze-

¹⁷² A.g.e., s.73.

¹⁷³ A.g.e., s.73.

¹⁷⁴ A.g.e., s.73.

¹⁷⁵ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion”, s. 184.

rinde durulur. Bunun için önce önermeler; gözleme dayanan, test edilebilir olgu önermeleri ve algı alanımızın dışında olup test etmemizin imkânsız olduğu önermeler olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁷⁶ Daha sonra orantılı olma prensibi gelir, buna göre;

(iii) *Orantılı Olma Prensibi*: Elde bulunan delilin yeterli oluşu ile orantılı olarak bir önermeye inanma, onu tasdik etme prensibidir.¹⁷⁷ “Söz konusu bir önerme hakkında yeterli delile binaen ortaya çıkan ihtimalin durumuna göre kişi, o önermeye olan güvenini mevcut delilin ortaya koyduğu ihtimal ile orantılı tutmalıdır”.¹⁷⁸

Locke’a göre inançlarımızı kontrol etme zorunluluğumuz vardır. Bu zorunluluk rasyonel bir varlık olmamızın gereğidir. Aynı zamanda bu Tanrı’ya karşı da görevimizdir. Çünkü “yeterli nedeni olmadan inanan kimse belki de kendi fantazilerine aşıktır, o ne doğruyu aramakta, ne de kendi yaratıcısına karşı bir saygısı vardır. O kimse sadece daha iyi delil ve daha büyük ihtimal araması için kendisine verilmiş olan yetilerini yanlış yerde kullanmıştır.”¹⁷⁹ Locke, rasyonaliteyi insanın onuru ve özgürlüğü ile ilişkilendirdiği için, rasyonalitenin gereklerini yerine getirme görevi olan duygu ve arzular yerine akli kullanma yolunu, insan onurunu kurtarma ve özgür olma yolu olarak yorumlamıştır. İnanç –inançsızlığın aksine- bizim onur ve özgürlüğümüz açısından bir tehlikedir. Bu tehlike ancak bir delile binaen inanma ile bertaraf edilebilir. Teistlerin daha önce kendi faziletlerini ifade etmek için

¹⁷⁶ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, ss. 74-75.

¹⁷⁷ *A.g.e.*, s.79.

¹⁷⁸ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion”, s. 184.

¹⁷⁹ *Essay*, IV, XVII, 24.

kullandıkları deliller, şimdi kendilerinin onurlarını ihlal etmeleri suçlamaları karşısında kullanılmaktadır.¹⁸⁰

II.5. Tanrı'nın Varlığı: Dinî İncanın Temellendirilmesi

Dinlerdeki tartışmaların çoğunun temelinde Tanrı ve onun dünya ve insan ile ilişkisinin mahiyetinin ne olduğu sorusu vardır. Tanrı'yı bilebilir miyiz, bilebilirsek bu nasıl mümkün olur, Tanrı hakkında ne bilebiliriz gibi sorulara verilecek cevaplar bir dinin teolojik sisteminin belirlenmesinde anahtar rolü oynayacaktır. Tanrı'nın bilinebileceği üç yol olduğu söylenebilir: Birincisi; Descartes'ın öne sürdüğü doğuştanlık iddiasıdır. Yani Tanrı kavramı doğuştan zihnimize kazanmıştır. İkincisi; Tanrı'nın kendisini vahiy yoluyla bize bildirmesidir. Tanrı, kendi varlığına dair delilleri bize sunar, kendi tabiatı ve sıfatlarına dair aklımızın kendi başına ulaşamayacağı bilgileri verir. Üçüncüsü; Tanrı'nın akılla bilinebileceğini öne süren görüştür. Locke'un ifadesiyle Tanrı'nın bilgisi "çıkarımlanabilir" bir bilgidir. Yani, akıl sahibi varlıklar olarak tabiat ve kendi varlığımız hakkında tefekkürde bulunarak Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşabiliriz.¹⁸¹ Bunu söylemekle birlikte aklın ve tecrübenin bilgisini birbirinden ayırmamızın zor olduğu da aşikârdır.¹⁸² Locke'un tecrübî yöntemi takip edilerek, Tanrı hakkında çıkarımsal bilgiye ulaşılmaya çalışıldığında, doğal olarak tecrübeye konu olan evrenin varlığı ile evrendeki varlıkların durumlarını esas alan değişik akıl yürütmelere

¹⁸⁰ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.79.

¹⁸¹ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 21.

¹⁸² Mehmet Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, s. 140.

dayanan kozmolojik ve teleolojik kanıtlar gibi bir takım teistik kanıtları öngörölmektedir.¹⁸³

Locke *Essay*'de doğal din konusunda doğrudan pek bir şey söylemez. Eserin genelinde dağınık olarak bu hususa değinilir. Ancak *Essay*'de ortaya koymaya çalıştığı bilgi teorisinin doğal din varsayımı üzerinden oluşturulduğu görölür. Locke'un felsefi ve teolojisi arasındaki karşılıklı bağlantı dikkat çekmektedir. Ona göre felsefi ve teolojik bilgilerimiz Tanrı sayesinde mümkün olmaktadır çünkü duyu algılarımızın da, ilahî vahyin de doğru olmasının garantörü Tanrı'dır. Tanrı'nın varlığının dışındaki bilgiler ile ahlaka dair kesin hükümlerin dışındaki bütün bilgiler ihtimalli bilgilerdir.¹⁸⁴

Locke'a göre akıl, Tanrı'nın bizim doğal yetilerimiz dâhilinde olan hakikatleri bize bildirdiğı bir alettir. Vahiy ise Tanrı ile doğrudan iletişime geçilmek suretiyle ulaşılan yeni keşiflerle genişlemiş doğal akıldır. Burada akıl, vahyin Tanrı'dan geldiğini doğrulamak için ispat ve delil sunar.¹⁸⁵ Locke, vahyin doğal aklın verilerini tamamlayıcı olduğunu söylerken skolastik geleneğe bağılı olmaktan çok, doğal teolojinin hakikatlerinin doğaüstü teolojiden çıkarılmış olduğunu değil, bu doğruların doğal teolojinin de içinde olduğunu savunan Reformcu teologlar tarafından. Bu nedenle doğaüstü vahiy, doğal vahyi söndürmemiş, Tanrı vahiyle bize başka türlü ulaşamayacak hakikatleri bildirmiştir.¹⁸⁶

Locke'un eserlerinde Tanrı'nın varlığı ve O'nun ahlaka dair iradesinin bilgisinin merkezî konumda olduğu görölür. Locke'un argümanlarını dayandırdığı doğal teoloji,

¹⁸³ A.g.e., s. 166.

¹⁸⁴ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 228.

¹⁸⁵ *Essay*, IV, XIV, 4.

¹⁸⁶ Alan P. F. Sell, *John Locke and the Eighteenth Century Divines*, ss. 62-74

onun meşhur tabiat yasası tezinin de dayanağıdır. Locke, tabiat yasasının mahiyetini, insanın bu yasaya dair bilgisini ve buradan hareketle Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Locke, *Essays on the law of Nature* adlı eserinde soru cevap şeklinde bir tabiat yasasının varlığını ispatlamaya çalışmış ve bu yolla da doğal dine dair fikirlerini ortaya koymuştur. Tabiat kanununun varlığını Tanrı'nın varlığına bağlayan Locke'a göre, tabiat kanununun varlığı için Tanrı'nın varlığı zorunludur. "Locke'a göre tabiat kanunlarının kaynağı olan Tanrı'nın insan aklınca hiçbir yerden destek almadan ulaşılabilir olması gerekir, tabiat kanunu doğal teolojiye dayanır. Bu nedenle Locke'un esas argümanı; Tanrı'nın varlığını rasyonel olarak kanıtlayarak, tabiat yasasının varlık ve mahiyetini kanıtlamak olmuştur".¹⁸⁷

Locke tabiat 'yasası'nın her insanın kendi tabiatında yerleştirilmiş bir ışık sayesinde bulunabildiğini söyler. Bu tabiat kanunu "ilahi iradenin emridir, tabiat ışığı ile bilinebilir, rasyonel tabiat ile uyumlu olan ve olmayan şeyleri ve bunlara bağlı emir ve yasakları gösterir."¹⁸⁸ Tabiat yasalarının varlığını ortaya koyan Locke bunun nasıl bilineceği konusunda *Essay*'da ortaya koyduğu bilgi teorisini devreye koyar. Üç türlü doğal bilgi edinme yolu (*Doğuştan ruhta bulunma, gelenek, duyu algısı*) olduğunu

¹⁸⁷ Michale P. Zuckert, *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton: Princeton University Press, 1994, s. 189. (Donald Thomas Smith, *John Locke's Concept of a Reasonable Christianity*, s. 112'den naklen).

¹⁸⁸ John Locke, *Questions concerning the Law of Nature*, (ed., İng. çev.) Robert Horwitz, Jenny Strauss Clay, Diskin Clay, Ithaca: Cornell University Press, 1992, s.101.

söyleyen Locke tabiat yasasının tabiatın ışığı (*light of nature*) ile bilinebileceğini söyler.¹⁸⁹ Tabiatın ışığı olarak adlandırılan şeyin ne olduğunun izahı konusunda ise “...insanın kendisine doğal olarak verilen yetileri doğru bir şekilde kullanarak, hiç kimseden yardım almaksızın kendi başına ulaşabileceği hakikatin bilgisi”¹⁹⁰ olduğunu söyler. Locke, tabiatın ışığının iki tür bilgiye izin verdiğini söyler, bunlar doğuştan getirilen bilgi ve duyu tecrübesiyle elde edilen bilgidir. Burada farklı gelenekler arasında hangisinin hakiki tabiat yasası olduğunun belirlenmesinde ortaya çıkacak zorluk göz önünde bulundurularak gelenek, tabiat yasasının bilgisini elde etme yöntemleri arasından elenmiştir.¹⁹¹ Çünkü Locke’cu epistemolojiye göre tabiat yasasının bilinmesinde gelenek uygun bir bilgi yöntemi olamaz, bir kimse gelenek vasıtasıyla ancak inanabilir, bilemez.¹⁹² Ayrıca Locke’a göre tabiat yasasının gelenek vasıtasıyla bilinebilmesi tutarsız bir iddiadır. Çünkü gelenek yoluyla bize gelen bilgi ilk kaynağına kadar incelendiği zaman, onun aslında ya bir kimsenin doğuştan bilgisine veya duyu tecrübesine dayanmakta olduğu görülür.¹⁹³

Locke’a göre Tanrı, dinin temel esaslarını belirlerken bütün insanların durumunu gözetmiştir. Öyle ki ‘çalışan ve okuma-yazma bilmeyen insanlar da dinin esasları olan Hz. İsa’nın kurtarıcı, yeniden dirilmiş, Lord, Hâkim ve Kral olarak inanma gibi temellerini kavrayabilsinler diye böyle bir metot takip ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁴ Öyle ki:

¹⁸⁹ *A.g.e.*, s. 121.

¹⁹⁰ *A.g.e.*, s. 119.

¹⁹¹ *A.g.e.*, ss. 127-129.

¹⁹² *A.g.e.*, ss. 123-125.

¹⁹³ *A.g.e.*, s. 131.

¹⁹⁴ John Locke, *Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scriptures*, s. 157. *A Vindication of Reasonableness of Christianity*, ss.175-177.

Çiftçi adam okuyamaz, ama o kadar da cahil değildir. O, kendi fiillerine dair neyin yanlış neyin doğru olduğu konusunda bazı şeyleri bilecek bilince sahiptir. Eğer o, tabiatın bu ışığına samimi bir şekilde inanırsa, bu yolla İncil’de onun bilmesi zorunlu olan bütün hakikatlerin bilgisine ulaşmış olur. Hz. İsa’yı Rab (*Lord*) ve Efendi (*Master*) olarak kabul etmek ve samimi bir şekilde iyi olarak yaşamaya çalışmak ‘o kimse için yeterli olan bilgi ve ortodoksidir ki onu kurtuluşa erdirecek yol da budur’. Bu yol aynı zamanda ‘hiç kimsenin şaşırmayacağı orta yoldur ki, bu yolda samimi olan iyi bir hayata yönelir’. Bütün insanlar ‘İncil’de belirtilen pek çok şey hakkında bilgisizdir’ ve ‘Kutsal kitaptaki doktrinler hakkında yanlış bilgilere sahiptir’. Bu ‘kılanamayacak’ bir cehalettir. Öğrenme imkânı olmayan insanların cehaleti kılanamaz.¹⁹⁵

Locke, aklın Tanrı vergisi oluşunu pek çok kez vurgular. Ruhun, Tanrı tarafından insana verilmiş, onun içinde yakılmış bir kandil / ışık olduğu ve bizi Tanrı’nın yolunu bulma konusunda aydınlattığı düşüncesi o zamanki Cambridge Platoncularında yaygın olan bir düşüncedir. Aynı şekilde, *Essay*’de kandil kelimesi dokuz kez geçer. “İnsanlarda kendi yaratıcılarının bilgisine kendilerini ulaştıracak yeterli ışık, kendi vazifelerini öğretecek iç görü vardır. Bu ışık bizim içimizde yakılmış bir ışıktır ve bizim bütün amaçlarımız için bizi aydınlatacak yeterli aydınlığı sunar.”¹⁹⁶ Bir başka ifade ile “...bizler ışığın ebedi sahibi ve bütün bilgilerin kaynağının (Tanrı), hakikatin bilgisini insanların doğal yetilerinin ulaşabileceği alan içerisine koyduğu ‘doğal vahyin’ alanı içerisindeyiz”.¹⁹⁷

¹⁹⁵ John Locke, *The Life and Letters of John Locke*, (ed.) Lord King, London: W. Clowes and Sons, 1864, 283-284.

¹⁹⁶ *Essay*, I, I, 5

¹⁹⁷ Alan P. F. Sell, *John Locke and the Eighteenth Century Divines*, Cardiff: University of Wales Press, 1997, s. 63. *Essay*, IV, XIV, 14.

Doğal teoloji bu temelden hareketle, Tanrı'nın varlığının kesin bir şekilde bilinebileceğini öne sürmektedir. Locke, Tanrı'nın varlığının duyu tecrübesinden daha ileri bir bilme şekli ile bilinebileceği görüşündedir.¹⁹⁸ Locke, dünyadaki şeylerin düzeni ve güzelliği üzerinde düşünüldüğü zaman, aklî bir ispat süreci neticesi olarak Tanrı'nın var olduğu sonucuna varılacağını öne sürer.¹⁹⁹ *Essay*'de, kendi varlığımızın sezgisel bilgisinden hareketle, sadece Tanrı'nın böyle bir bilen varlık yaratabileceği bilgisine ulaşabileceğimiz belirtilir.²⁰⁰

Bir insanın, doğal yetilerini doğru kullanarak Tanrı'nın bilgisi ve Onunla ilgili diğer şeylerin bilgisine ulaşacağından hiç şüphem yoktur.²⁰¹ İnsanın yetilerini düzgün kullanması tabiatı ile ilgili bir şeydir. Yaratılışın bütün yönlerinde olağan üstü bir erdem ve gücün apaçık görünür işaretleri üzerinde ciddi biçimde düşünen akıllı bir yaratığın İlahi bir varlığı keşfetmemesi mümkün değildir.²⁰²

Ancak Locke'un yaklaşımı, bir şüphecilik yaratmaktan ziyade epistemolojik açıdan yanlış temellere dayandırılmış bir bilgi anlayışını gözden geçirerek bu yanlış temelleri ortadan kaldırmak ve bu böylece daha güvenilir bir bilginin imkânını ortaya koymayı amaçlamaktadır.²⁰³

İmanı temellendirme tartışmaları genellikle, dini inançların makul olarak kabul edilebilmeleri için yeterli kanıtlara sahip olup olmadıkları tartışmaları çerçevesinde

¹⁹⁸ *Essay*, IV, XI, 13 - IV, XVII, 2

¹⁹⁹ John Locke, *Essays on the Law of Nature*, (ed.) W. Von Leyden, Oxford: Clarendon Press, 1952, s. 153.

²⁰⁰ *Essay*, IV, X, 10.

²⁰¹ *A.g.e.*, I, IV, 12.

²⁰² Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 23, *Essay*, I, IV, 9

²⁰³ Mehmet Sait Reçber, *Aydınlanma, Din ve İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, s. 19.

şekillenmiştir. Akıl, sorumluluk ve dinî inanç arasındaki ilişki konusunda Batılı düşü-
nürler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Locke'un din felsefesi tamamen bir inanç
ve dinî bilgi epistemolojisi-²⁰⁴ Locke'a göre dini inancın başlangıç noktası duyu
verilerimize dayanarak aklımız ile ulaştığımız kanıtlayıcı bilgi ile başlar. Doğuştan
gelmeyen inançlarımızın kaynağının güvenilirliğini teyit edecek haricî bir desteğe ih-
tiyâç vardır. Bu desteğe sahip önermeler doğru olarak bilinir ve bütün kalbimizle onları
rasyonel olarak ediniriz. Öte yandan eğer bir önerme bu şekilde doğru olarak teyit
edilmemişse ve büyük bir ihtimal taşıyorsa; bu durumda, o inancı kabul ediş derecesi,
kendisini destekleyen delilin kuvvetlilik derecesi ile orantılı olmak kaydıyla, söz ko-
nusu önermeye inanmak hâlâ rasyoneldir. Sezgiye dayalı olan bilgiler hariç bütün bilgi
iddiaları ve bütün inanç iddiaları aklın 'yeterli delil' olarak belirlediği delillerle 'uygun
ve orantılı' olmak zorundadır. Yani Locke'a göre dinî inançlar dâhil bütün inançlar bir
şekilde delile dayanmak zorundadır. Söz konusu inancı kabul ediş derecesi ise eldeki
delillerin şekli ve miktarı ile orantılı olmalıdır.²⁰⁵

Akıl, doğal vahiydir. Bütün bilgilerin kaynağı ve ölümsüz olan Tanrı bu yolla insanoğlu
ile iletişime geçer ve hakikatin bir kısmını aklın doğal yetilerinin ulaşabileceği alan içeri-
sine koyar. Vahiy, doğal akıldır ve Tanrı ile kurulan doğrudan ilişki ile elde edilen yeni
keşiflerle genişlemiştir. Vahyin doğruluğu, onların Tanrı'dan geldiğini gösteren delil ve
kanıtlar vasıtasıyla akıl tarafından desteklenir. Bu nedenle vahye yer açabilmek için aklı
bir kenara koyanlar, her ikisinin ışığını da söndürmüş olur. Bu durum, tıpkı bir insanın

²⁰⁴ Nicholas Wolterstorff, "Locke's Philosophy of Religion", *The Cambridge Companion to Locke*, (ed.)

Vere Chappell, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 172.

²⁰⁵ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 147.

teleskop yardımıyla çok uzaktaki bir yıldızın ışığını görebilmek için gözlerini yerinden çıkarmasına benzer.²⁰⁶

Locke'un doğuştan ideler düşüncesine karşı olan tutumu, yaşadığı çağdaki dinî dogmatikler tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Dogmatiklere göre, Tanrı'nın varlığı, ahlaki ilkeler ve dinî prensipler Tanrı'nın kendisi tarafından doğuştan zihnimize kodlanmıştır, dolayısıyla bu hususların doğruluğundan şüphe etmek için hiçbir geçerli neden yoktur. Ama Locke'un doğuştan ideler fikrine karşı çıkma nedeni, bütün otoriteci ve bağınaz fikirleri entelektüel ve sosyal açıdan zararlı görmesidir. Çünkü Tanrı, ahlak ve metafizik konularında bilgi edinebilmemiz için insana duyu organları ve akıl vermiştir, dolayısıyla '*doğuştan bilgi*' gereksizdir. Akıl ve tecrübenin ötesine geçen iman konusunda ise, vahiy dinî inancın yegâne dayanağıdır.²⁰⁷

Locke Tanrı'nın varlığını ispatlamak için kozmolojik kanıt ile insanın kendi varlığına dair sezgisel bilgisinden hareketle yaptığı akıl yürütme metodunu kullanır. İnsanoğlu algı ve bilgiye sahip olduğunu fark edince, şöyle bir kesin sonuca varılabilir; bir *varlıktan* değil, *bilen, düşünen* bir varlığın varlığından söz edebiliriz. Bu durumda iki şey söylenebilir: ya (önceden) bilen bir varlık ve bilginin başladığı bir zaman yoktu, ya da ezelden bilgi sahibi olan/bilen bir varlık vardı. Eğer ilk fikir kabul edilirse, yani bilen bir varlığın olmadığı bir zaman vardı ya da ezeli varlığın bilgi sahibi olmadığı bir zaman vardı diye, bu durumda herhangi bir bilginin meydana gelmesinin imkânsız olduğu görülür. Çünkü bütünüyle bilgiden yoksun nesnelerin körü körüne ve algıla-

²⁰⁶ *Essay*, VI, XIX, 4.

²⁰⁷ E. J. Lowe, *Routledge Philosophy Guide Book to Locke on Human Understanding*, London: Routledge, 1995, s. 9.

maksızın hareket ederek bilen bir varlık yaratması söz konusu olur ki bu, iki eşit açı-
sından daha büyük üç açısı bulunan bir üçgenin varlığından daha fazla muhtemel de-
ğildir. Çünkü bu durum, bir üçgenin kendisine eşit iki açısından daha büyük açılar
vermesinin tutarsızlığı gibi, idraksiz (*senseless*) maddenin kendisine duyum, algı ve
bilgi vermesi gibi tutarsız bir olaydır.²⁰⁸ Dolayısıyla, kendi varlığımızın yapısı konu-
sunda ulaştığımız bulgular hakkında düşündüğümüzde aklımız, kesin ve apaçık olan
şu hakikatin bilgisine bizi götürecektir:

Kendisine ‘Tanrı’ ya da başka bir şey diyelim ezeli, sınırsız güçlü, sonsuz bilgili bir varlık
vardır. Böyle bir şeyin varlığı apaçıktır. Bu ide üzerinde gereği gibi düşündüğümüzde ezeli
varlığa atfedebileceğimiz diğer nitelikleri de kolaylıkla çıkarabiliriz. Eğer bir kimse insanın
sadece şans eseri bilgi sahibi olabilen bir varlık olduğunu, âlemdeki geri kalan şeylerin şans
eseri ve bir bilgiye dayanmadan bulunduğunu iddia ederse, Tully’nin şu sert sitemiyle ona
cevap verilir:

Kendisinde akıl ve anlama varken, âlemin gerisinde böyle bir şey olmadığını düşünen bir
adamdan daha aptal, küstah ve yakışıksız kim vardır? Ya da aklının muhteşem genişleme-
siyle elde ettiği bu şeylerin, aklın hiçbir yardımı olmadan hareket edebileceğini düşünen
insandan?²⁰⁹

Locke’un Tanrı’nın varlığını ispatlamasında, kanıtları kullanan akıl olduğu için,
dolayısıyla da bu yöndeki bilgimiz de aklın kesin bilgisi arasında yer almaktadır.²¹⁰
Tanrı’nın varlığına dair öne sürülen önemli bir argüman da insanın sahip olduğu yeti-
lerdir. Varlığı sonradan olan insan sahip olduğu yetilerin başka bir kaynaktan geldiği

²⁰⁸ *Essay*, IV, X, 5.

²⁰⁹ *A.g.e.*, IV, X, 6.

²¹⁰ *A.g.e.*, IV, XI, 1.

sonucunu çıkarabilir. Çünkü kendisi bu yetilere sahip olmayan bir varlık bu yetilere sahip bir varlığı yaratamaz.²¹¹

Locke, Tanrı'nın varlığının bilgisine duyularımızın doğrudan bize bildirdiği şeylerin bilgisinden daha kesin bir şekilde sahip olacağımızı ve çevremizdeki nesnelerin varlığından daha kesin bir biçimde Tanrı'nın var olduğunu bilebileceğimizi iddia etmektedir. Burada bilmekten kasıt, bu bilginin bizim ulaşabileceğimiz sınırlar dâhilinde olmasıdır. Eğer zihnimizi buna yönlendirirsek – diğer şeyleri araştırırken yaptığımız gibi- bizim böyle bir bilgiyi kaçırmamız imkânsızdır.²¹²

Dünyada insanın bilebileceği ya da algılayabileceği iki tür varlık mevcuttur: Birincisi sakalımızın kırpıntıları ve tırnağımızın soyulmuş parçaları gibi duyusuz, algısız, düşüncesiz salt madde olan şeylerdir. İkincisi: duyusu olan, düşünen, algılayan varlıklardır, tıpkı kendimiz gibi. Bu iki guruba idraksiz (*incognitive*) ve idrakli (*cognitive*) olarak atıfta bulunacağız.²¹³

Ezelî olan bir varlık mevcut ise, onun idrak sahibi bir varlık olması gerekir. İdraksiz bir maddenin, düşünen akıl sahibi bir varlık üretmesi imkânsızdır, tıpkı yokluğun maddeyi üretememesi gibi madde kendi başına hareket edemez. Hareket ya ezeli olmalı, ya da maddeden daha güçlü bir varlık tarafından sonradan üretilerek maddeye verilmelidir. Hareketin ezeli olduğu düşünülse bile, idraksiz madde ve hareket biçim ve şekilde değişiklik yapabilse de hiçbir zaman düşünce üretemez. Hiçlik maddeyi üretemeyeceği gibi, madde de hareket ve bilgi üretemez. Yani eğer başlangıçta / ezelde yokluk olsaydı madde hiçbir zaman var olamazdı, eğer hareketsiz madde ezeli olsaydı

²¹¹ A.g.e., IV, X, 2.

²¹² A.g.e., IV, X, 6.

²¹³ A.g.e., IV, X, 9.

hareket hiçbir zaman başlayamazdı, eğer madde ve hareket ezelî ya da ilk olsaydı düşünce hiçbir zaman olamazdı. Maddenin başka bir şeyden edinerek değil de bizzat kendisinde duyu, algı ve bilginin olduğu iddia edilirse bunun muhal olduğu görülür, çünkü bu durumda duyu, algı ve bilginin ezelî olarak maddeden ayrılmayan ve onun her cüz'ünde bulunan bir nitelik olduğu sonucu ortaya çıkar.²¹⁴

İnsan sezgisel olarak salt hiçliğin (*bare nothing*) hiçbir gerçek varlık üretemeyeceğini bilir. Eğer bir kimse yokluk ya da her şeyin ortadan kalkmasının iki dik açığa eşit olamayacağını bilmiyorsa, o kimse muhtemelen Öklid'in ispatlamalarını da bilmeyecektir. Eğer biz gerçek bir varlığın mevcudiyetini biliyorsak (kendi varlığımız) ve yokluk herhangi bir gerçek varlık üretemiyorsa bu açıkça gösterir ki ezelde bir şey vardı. Ezelde var olmayan şeyin bir başlangıcı vardır ve başlangıcı olan bir şey, hiçlik tarafından değil (var olan) bir şey tarafından üretilmiş olmalıdır.²¹⁵

Aynı şekilde maddeden söz ederken karşımızda bir tür madde olmadığı için, maddenin idrak edebilen ezelî varlık olarak kabul edilmesi durumunda karşımıza sonsuz algıya sahip bir tek ezelî varlık yerine, birbirinden bağımsız olan sınırlı algıya sahip sonsuz sayıda ezelî varlık çıkacaktır. Gücü sınırlı olan ve ayrı düşüncelere sahip bu varlıklar tabiatıta şu an gördüğümüz düzen intizam ve güzelliği inşa edemeyecektir. Dolayısıyla, ilk ezelî varlığın idrak sahibi olması gerektiği, bütün varlıkların ilki olan varlığın kendisinden daha mükemmeli olmayacak şekilde mükemmel olması gerektiği için (çünkü kendisinde olmayan bir mükemmelliği başkasına veremez) zorunlu olarak

²¹⁴ A.g.e., IV, X, 10.

²¹⁵ A.g.e., IV, X, 3.

ilk ezeli varlığın madde olamayacağı sonucu çıkar.²¹⁶ “İnsanın kendi varlığına dair bilgisi kesindir, bunda şüphesi yoktur”.²¹⁷

Eğer bir şeyin varlığı başka bir şeyden geliyorsa o şeyin sahip olduğu her şeyin varlığı kendisinden gelen şeye sahip olması gerekir. Sahip olduğu tüm gücün aynı kaynaktan geliyor olması gerekir. Her şeyin bu ezeli kaynağı aynı zamanda bütün gücün de kaynağı olmak durumundadır, dolayısıyla bu ezeli varlık en güçlü varlık olmalıdır.²¹⁸

Böyle bir varlığın ezeli olması aynı şekilde idrak sahibi olmasını da gerektirir. İdrak sahibi olmayan maddenin idrak sahibi bir varlık üretmesi, yokluk ya da hiçliğin pozitif bir varlık ya da maddeyi üretmesi gibi imkânsızdır.²¹⁹ Böyle bir ezeli zihnin var olduğunu keşfetmek bizi Tanrı’nın (varlığının) bilgisine götürmek için yeterlidir. Bu diğer bilen bütün varlıkların O’na dayanması gerektiğini ve Onun verdiği bilgi yolları ve güç çeşidine sahip olduklarını gösterir. Dolayısıyla O, sadece bu bilen varlıkların değil âlemdeki daha az mükemmel (cansız) varlıkların da yaratıcısıdır. Bu da onun her şeyi bilen, gücü yeten ve takdir eden olduğunu (diğer sıfatlarla birlikte) gösterir.²²⁰

Bu konuda şöyle bir itiraz gelebilir: her şeyi bilen ezeli bir varlığın olduğunun ispatlanması, idrak sahibi bu varlığın maddi bir şey olmamasını gerektirmez. Böyle farz etsek dahi, bu durumda maddi olsun ya da olmasın bir Tanrı’nın varlığı kesindir. Ama Tanrı’yı maddeden mürekkep bir şey olarak anlamak tehlikeli ve aldatıcı bir şeydir. Çünkü insanların ibadet için yöneldiği şeyin madde olduğunu bilmekten çok da

²¹⁶ A.g.e., IV, X, 10.

²¹⁷ A.g.e., IV, X, 2.

²¹⁸ A.g.e., IV, X, 4.

²¹⁹ A.g.e., IV, X, 11.

²²⁰ A.g.e., IV, X, 12.

memnun olmayacakları ortadadır. Bu düşünce insanları, ezeli ve varlığı zorunlu olan Tanrı'nın varlığını reddetmeye sevk edecektir.²²¹

İman konusu ele alınırken, önermesel ve önermesel olmayan boyutları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Kişi ile önerme arasındaki ilişki modeline dayanan ve kişinin önermeleri tasdik etmesine dayanan iman önermesel iman anlayışıdır.²²² İmanın, herhangi bir önermenin önerme sahibinin güvenilirliğine istinaden tasdik edilmesi²²³ ve en güçlü gerekçeye (*reason*) binaen tasdikten ibaret²²⁴ olarak zikredilmesi Locke'un anlayışının önermesel olandan başka türlü yorumlanmasına imkân vermemektedir. İman anlayışına yöneltilecek eleştirilerden de anlaşılacağı üzere, Locke'un iman anlayışı Tanrı'ya güven ve duygusal bir bağ içeren (*fiducia*) yerine, O'nun İncil'de gönderdiği önermeleri kabul etmek (*fides*) şeklindedir.²²⁵

Locke'un iman anlayışının duygu ve güvenden yoksun salt entelektüel bir kabul olup olmadığı yönünde çeşitli tartışmalar vardır. Bazılarına göre Locke imanı, bir otoriteye istinaden Kutsal Kitap'ta sunulan önermeleri tasdik etmek şeklinde anlayarak, imanda Tanrı'ya güveni esas alan Calvin'ci anlayıştan ayrılmıştır.²²⁶ Calvin ilahî merhamete binaen Tanrı'nın vaadine güvenmekten bahsederken Locke, “otoriteye binaen bir şeye inanmaktan bahseder.”²²⁷ İmanı önermesel olarak açıklayan Locke ve diğer

²²¹ A.g.e., IV, X, 13.

²²² Ferit Uslu, *Felsefî Açıdan İmanın Temellendirilmesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 14.

²²³ *Essay*, IV, XVIII, 2.

²²⁴ A.g.e., IV, XVI, 14.

²²⁵ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 4.

²²⁶ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s.172.

²²⁷ Nicholas Wolterstorff; “John locke’s Epistemological Piety, Reason is the Candle of the Lord”, *Faith and Philosophy*, Sayı: 11, No: 4, Ekim, 1994, s. 573.

teologlar, rasyonel olan bu tasdiki Tanrı sevgisi ve O'na güvenden ayırmamışlardır. Onların inanca önermesel olarak yaklaşımları, akıl veya inancı birbirinden bağımsız olarak birini diğerinin üzerine çıkararak aralarındaki uyumu bozmaya çalışan düşüncelere karşı inanç ve akıl arasındaki bağı muhafaza etme düşüncesidir. Bu düşünürler nazarında her ne kadar iman zihnen önermelere inanma olarak anlaşılrsa da, bu iman yine de Tanrı ile duygu temeline dayalı bir iletişimi esas almaktadır.²²⁸ Locke'un şu ifadelerinden bu sonuç çıkarılabilir. "Her ne kadar Felsefe, ispatlanmış bir ahlak sistemi ortaya koysa bile, bu durum insanın ne dünyadaki huzursuzluğunu giderir ne de sorunların çözümü için etkili bir çare sunabilir."²²⁹

Önermesel iman anlayışında, imanın kesinliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışa göre iman, inanç önermelerinin tasdik edilmesinden ibaret olmayıp, aynı zamanda kesinliğe de sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla, dini inançların doğruluklarını iddia eden kanıtlar, söz konusu imanın kesinliğini temin edecek şekilde bir kesinliğe sahip midir? İnancın kesinliğini delillere dayalı olarak açıklayan Locke'a göre; inancın aklî oluşunun birinci şartı yeterli delile sahip olması, ikinci şartı ise inanmanın derecesi ile ilgili şartın yerine gelmemesidir. Yani kişinin inancının derecesi eldeki delillerin gerektirdiğinden daha fazla olmamalıdır.²³⁰

Locke felsefesini sağlam temellere oturtabilmek için önce Tanrı'nın var olduğunu, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak biçimde ve kelimenin tam anlamıyla "ispatlamak" istemiştir. Locke göre bizler, "düşünce ve dikkat" sayesinde "Tanrı'nın varlığının en kesin hakikat olduğunu, bunun

²²⁸ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss. 180.

²²⁹ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, ss. 145-146.

²³⁰ Ferit Uslu, *Felsefî Açıdan İmanın Temellendirilmesi*, ss. 23-26.

delilinin de matematiksel kesinlikle aynı derecede olduğunu”²³¹ akılla görmeye başlarız.

Locke Tanrı’nın varlığını ispatlamak için “kozmozik kanıt” olarak bilinen kanıtın bir versiyonunu gündeme getirir. Kartezyen noktadan hareketle önce herkesin kendi varlığını bildiği önermesi ile başlar; kişi buna inanmaya mecburdur. “Eğer bir kimsenin bu konuda (kendi var oluşu) şüphesi varsa, o kimse açlık ya da herhangi bir acı ona aksini haber verene kadar hiçbir şey olmanın (*being nothing*) keyfini çıkar-sın.”²³² Locke’a göre, eğer “hiçlikten” hiçbir gerçek varlığın meydana çıkamayacağını kabul ediyorsak, bu bilgi yani kendimizin var olduğu bilgisi, bizim ezelî bir Tanrı’nın var olduğunu çıkarımlayabileceğimiz tek bilgidir. Eğer bir şey var ise bu şey yaratıl-madan önce başka bir şeyin var olması gerekir. Yani başlangıcı olan bir şeyin başka bir şey tarafından meydana getirilmiş olması gerekir.²³³ Sadece ezelî olan bir varlık nesneleri yaratır ya da yok eder, geçici güçler maddenin formunu değiştirebilir ama onu var ya da yok edemez. Dolayısıyla eğer ben var isem, beni yaratmak için Tanrı’nın benden daha önce var olması gerekir.²³⁴ Aquinas’da olduğu gibi Locke’da da dinin temeli, Tanrı’nın varlığının rasyonel olarak ispatıdır. Dinî akılla temellendirmekle, Tanrı’nın varlığı ebedi olarak rasyonel bir kanıta dayandırılmış, din akıl ile imanı bir-leştirebilir hale gelmiş ve irrasyonel dinî coşkuculuk tehlikesi bertaraf edilmiş olacaktır.²³⁵

²³¹ *Essay*, IV, X, 1.

²³² *A.g.e.*, IV, X, 2.

²³³ *A.g.e.*, IV, 10, 3.

²³⁴ Greg Forster, *John Locke’s Politics of Moral Consensus*, s. 102.

²³⁵ *A.g.e.*, s. 103.

Locke’a göre, dünyanın var olduğuna dair rasyonel bir güvencemizin olması çok da önemli değildir. “Var olan şeyler kesinlikle *in rerum Natura*’dır, onlara dair duyularımızın ispatı sadece yapımızın ulaşabileceği kadar mükemmel değil aynı zamanda şartlarımızın gerektirdiği kadardır da”²³⁶ derken Locke; çevremizdeki dünya hakkında bizdeki kesinliğin olabildiği kadar mükemmel olduğunu, çevremizdeki dünyayı duyularımız olmadan algılayamayacağımızı, bu durumun Tanrı’nın bizim zihnimizi ona cevap vermek için kurguladığı fikrini doğurduğunu ifade etmek istemiştir. Locke’a göre Tanrı’nın var olması insan psikolojisinin ilahî planın bir parçası olmasını ima eder. Eğer Tanrı bizi duyular yoluyla dünyayı algılar bir biçimde yaratmışsa, biz de dünyayı bu yolla algılamaya yönelmeliyiz.²³⁷

Locke’un genel düşünce sistemi içerisinde Tanrı’nın var olduğu ve ona ibadet edilmesi gerektiği gibi hususlar sıklıkla göze çarpar. Eserlerinde doğal teolojiye sıklıkla yaptığı atıflar, doğa kanunlarına yapılan atıflardır. Felsefesinde öne sürdüğü argümanları ‘doğa yasaları’na dayandırarak temellendirmeye çalışan Locke, doğa yasalarının varlığını Tanrı’nın kesin olarak var olması temeline dayandırır.²³⁸ Ona göre tabiat kanunlarının varlığı için Tanrı’nın varlığı olmazsa olmaz zorunlu bir şarttır. Tabiat kanunlarının var olabilmesi için varlığı zorunlu olarak gerekli olan Tanrı, hiçbir yerden yardım almayan aklın ulaşabileceği sınırlar içerisinde olmalıdır. Tabiat kanun-

²³⁶ *Essay*, IV, XI, 8.

²³⁷ Greg Forster, *John Locke’s Politics of Moral Consensus*, s. 107.

²³⁸ Donald Thomas Smith, *John Locke’s Concept of A Reasonable Christianity*, s. 111.

ları doğal teolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla Locke'un düşüncesinde Tanrı'nın varlığının rasyonel kanıtları bulunarak tabiat kanunlarının varlığı ve içeriğinin sağlam temellere oturtulması öne çıkmaktadır.²³⁹

Locke Tanrı'nın varlığını temel önerme olarak ortaya koyduktan sonra, O'nun her canlıyı kendi türüne has kanunlar altına koyduğunu öne sürer. Locke insanların da doğasına yerleştirilmiş olan bu yeti (ışık) ile kendi yükümlülük ve sorumluluklarını görebileceğini iddia eder.²⁴⁰ Locke'a göre bu yasa ilahî iradenin emridir ve tabiatımızın ışığı ile bilinebilir, dolayısıyla rasyonel tabiata neyin uygun olup neyin olmadığına, emir ve yasakların bilgisini bize verir.

Locke, *Essay on the Law of Nature* adlı eserinde soru cevap şeklinde tabiat kanununun varlığını ortaya koymak suretiyle Tanrı ve din kavramlarını temellendirmeye çalışmıştır. Söz konusu bu tabiat kanununu ortaya koymakla, bu konuda insanları bilgilendirmeyi, bu kanunun mahiyet ve kapsamının ne olduğunun anlaşılmasını ve insanın üzerine yüklediği yükümlülükleri ortaya koymayı hedeflemiştir. Locke, tabiat kanununu ispatlarken önce Tanrı'nın varlığını kesin olarak ortaya koymakla işe başlar.²⁴¹ Michael Zuckert'e göre Locke'un *Essay*'i büyük oranda Hugo Grotius'un doğal kanun teorisinin bir kritiğidir. Locke'un giriş cümlesi de- Grotius'un Tanrı olmasa da doğa kanunu olurdu iddiasını Locke'un eleştirmesi- onun Grotius'un kritiği olduğunu göstermektedir. Yani tabiat kanununun var olabilmesi için doğa yeterli bir sebep iken,

²³⁹ A.g.e., s. 112.

²⁴⁰ John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, (ed.) Robert Horwitz, Jeny Strauss Clay and Diskn Clay, Ithaca: Cornell University Press, 1992, ss. 99-101.

²⁴¹ Donald Thomas Smith, *John Locke's Concept of A Reasonable Christianity*, s. 111.

Locke açısından tabiat kanununun var olabilmesi için Tanrı zorunlu şarttır. Tabiat kanunu için Tanrı'yı zorunlu şart olarak ortaya koyduktan sonra Locke, Tanrı'nın varlığının yardım almamış insan akli tarafından ulaşılabilir olması gerektiğini söyleyerek tabiat kanununu Tanrı'ya dayandırır. Böylece düşünce sisteminin temeline, Tanrı'nın varlığı ve dolayısıyla tabiat kanununun varlığı ve içeriği için rasyonel bir kanıt bulmayı koymuştur. Tanrı'nın varlığını temele koyduktan sonra, Tanrı'nın bütün varlıkları kendi türlerine has bir kurala tabi kıldığını söyleyen Locke, tabiat kanunu derken bu kanunun sadece doğamıza yerleştirilmiş ışıkla herkesin bulabileceği bir kanun olduğunu belirtir.²⁴²

Locke tabiat kanununun varlığını ispatlamak için beş kanıt daha getirir. Birincisi, insanoğlunun uygun işlevi olan akla uygun hareket etmek, insanın akıl tarafından dikte edilen eylemlere göre hareket etmesini zorunlu kılar.²⁴³ İkincisi, insan vicdanının bazen kendisine karşı gelmesi bir tabiat kanununun varlığına işaret eder. Çünkü ortada herhangi bir kanun yoksa bir yargı da olamaz. Üçüncüsü, dünyadaki diğer bütün şeylerin kendilerine uygun bir kanunu vardır ve insanlar da bundan hariç değildirler. Onların tabiatına uygun bir kanun vardır.²⁴⁴ Dördüncüsü, insan toplumu için tabiat kanunu zorunludur. Toplum ortak menfaatin devamı ve anlaşmalara uyulması ilkelerine dayanır, toplumun dayandığı bu tabiat kanunlarından birisi çekilirse toplum çöker.²⁴⁵

²⁴² A.g.e., s. 112.

²⁴³ John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, ss. 103-111.

²⁴⁴ A.g.e., s.113

²⁴⁵ A.g.e., ss. 115-117.

Beşincisi ise, tabiat kanununun yokluğu durumunda iyi ve kötü davranışların tamamen ortadan kalkması söz konusu olur.²⁴⁶

Locke, tabiat yasasının bilgisine ulaşmada üç yol olduğunu söyler, bunlar: gelenek, doğuştan bilgi ve tecrübedir. Locke burada tabiatın doğru ışığını temsil edebilecek yeterli bir geleneğin mevcut olmadığı gerekçesi ile tabiatın bilgisine ulaşmada geleneği saf dışı bırakır. Çünkü Locke'un epistemolojisinde bir kimse, gelenek ile bir şeye ancak inanabilir, onu bilemez. Gelenek vasıtası ile bir bilgiyi (tabiat kanununu) öğrenmenin kendi içinde çelişkili bir durum olduğunu belirtir. Çünkü kişi gelenek yoluyla öğrendiği bilginin temelini araştırmaya girişirse, sonunda o bilginin kaynağının ya bir kimsenin kendisine doğuştan verilen bilgi ya da duyu tecrübesi vasıtasıyla elde ettiği bilgiye dayandığını görür.²⁴⁷ Locke, tabiat kanununun bilgisi söz konusu olduğunda geleneğin nasıl bir mümkün bilgi türü olduğunu iddia ederken, geleneğin temelini oluşturduğunu iddia ettiği *inscription*²⁴⁸un doğuştan bizim zihnimize kazınmış olan tabiat kanunu olduğunu iddia eder.²⁴⁹

Locke'un *ruhta yazılı olmayı* bir bilgi yolu olarak öne sürmesi, onun *Essay*'da doğuştan bilgiyi reddetmesi ile çelişir görünmektedir. *Essay*'de eğer bilginin insan zihnine kazındığı iddia edilirse bu durumda pratik prensiplerin yanında *spekülatif* prensipler de insan zihnine kazınmış olmaktadır. Bu durumda da doğuştan idelerin reddedilmesi gayet normal hale gelmiş olmaktadır.

²⁴⁶ A.g.e., s. 117

²⁴⁷ A.g.e., s. 127-131.

²⁴⁸ Bilgilerin doğuştan insan ruhunda basılı olması, ruha kazınması.

²⁴⁹ Smith, Donald Thomas, *John Locke's Concept of A Reasonable Christianity*, s. 114.

Doğa yasasının bilgisi olarak *ruhta yazılı olma* ve *gelenek* elendikten sonra geriye duyu algısı kalmaktadır. İnsanın doğayı nasıl bildiğini izah edebilecek bir epistemoloji ortaya koymaya çalışan Locke, doğa kanunlarının duyular tarafından bilinebilir olduğunu söylerken işleyen akıl da buna dâhil etmiştir. Locke bu iki yetiyi –duyu ve akıl- zihnin keşfetme ve bilme “yetişi” olarak zikretmiştir. Buna göre duyular, aklın üzerinde işlev yapabileceği materyali ve gerekli ideleri ona sağlarlar, akıl ise duyuları yönlendirir, duyulardan gelen ideleri düzenleyip biçime sokar ve bunlardan yeni ideler çıkarır.²⁵⁰ Doğa kanununun kendisi olan ‘doğru akıl’ hem ahlakî eylemin prensibi hem de ahlaki önermelerin zihinde ifade edilmesidir. “Akıl” ise ruhun *discursive* yetisidir ki bilinenden bilinmeyene doğru gider, önermelerin geçerli ve kesin sonuçları ile bir şeyden başka bir şeyi çıkarır.²⁵¹

Locke akıl ve duyumun bir kimseyi nasıl tabiat kanununun bilgisine ulaştırdığını açıklarken, önce herhangi bir kanunun bilgisine sahip olabilmek için gerekli öncüllerin listesini ele almakla işe başlar. Locke, Tanrı’nın varlığı ve onun ahlaki iradesi konusunda bir delil vasıtasıyla tabiat kanunu hakkında bilgiye ulaşmak için akıl ve duyuyu kullanır. Duyularımız dünyada çeşitli hallerde (parlak, ağır, sıcak, soğuk, renkli) bulunan nesnelerin “muhteşem bir sanat ve düzen” oluşturduğunun bilgisini alır. Zihin, duyular vasıtasıyla kendisine ulaşan tabiattaki düzen hakkında dikkatlice düşündüğü zaman, bu olağanüstü sanat harikalarının kökeni, nedeni ve yapıcısı hakkında tefekkür sevk olunur.²⁵²

²⁵⁰ John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, ss.153-155.

²⁵¹ Donald Thomas Smith, *John Locke’s Concept of a Reasonable Christianity*, s. 115.

²⁵² John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, ss. 159-161.

Locke’a göre tasarım kanıtı, böyle bir dünyanın şans eseri olmasının imkânsız olduğu, bütün bunları yaratan sonsuz güçlü ve merhametli bir yaratıcının var olması gerektiği sonucuna götürür. Locke’un akıl yürütmesinde insan merkezî noktadadır. Cansız eşya ve hayvanlardan daha mükemmel olsa da, insan kendi kendisini yaratma ve devamlılığını sağlama konusunda yetersizdir. İnsan, başka hiçbir objede görmediği mükemmelliğin kendisinde olduğunu algılayabilir. Aklın verileri ve duyuların bize sağladıkları “bizim dışımızda, bizden daha güçlü ve daha bilgili bir yaratıcının varlığını zorunlu olarak gerektirmektedir.”²⁵³ Locke’a göre aklın bu çıkarımı herhangi bir kanunun bilgisi için gerekli olan ilk şartı karşılar; yani insandan daha büyük güç sahibi bir varlık vardır ve bu güç Tanrı’dır.²⁵⁴

Locke bu yüce gücün varlığından hareketle tabiat kanununun bilgisi için gerekli ikinci argümanı şu şekilde ortaya koymaya çalışır: Tanrı sadece en yüce kudrete sahip değil, aynı zamanda da hikmete de sahip olmalıdır. Buradan hareketle, gayesiz iş yapmak hikmete aykırı olacağından, yaratılıştaki bir hikmetin bulunması zorunludur.²⁵⁵ İnsanın zihin ve vücudunda bulunan kapasiteler Tanrı’nın bunları olumlu bir amaç için verdiğini gösterir. Bu çıkarım da doğa kanununun bilgisi için ikinci gerekliliği karşılar: Tanrı’nın insan fiilleri konusunda bir muradı vardır. Böyle bir ilahî muradın içeriği; kısmen “eşyanın gayesi ve nihayetinden”, kısmen de “insanın yapısı ve sahip olduğu yetilerden” çıkarılabilir. Locke eşyanın amacından (*purpose*) insanın Tanrı’nın rahmetine doğru sevk edildiği sonucunu çıkarmıştır. İnsanın yapısı ve sahip olduğu yetilerden ise; onun doğal yetilerini kullanması gerektiğini; duyu ve aklını kullanarak

²⁵³ A.g.e., s.163.

²⁵⁴ Donald Thomas Smith, *John Locke’s Concept of A Reasonable Christianity*, s.117.

²⁵⁵ John Locke, *Questions Concerning the Law of Nature*, s.167.

Tanrı'nın varlığını öğrenmesi ve ona gerekli şükür ve ibadeti ifa etmesini, kendisine ve diğer insanlara karşı sorumluluğunu yerine getirerek insan neslinin korunması için toplumla ortak hareket etmesi gerektiğini anlaması sonucunu çıkarmıştır.²⁵⁶

Locke, tabiat kanununun varlığını böylece ortaya koyduktan sonra *Essay*'de bu kanunun nasıl bilinebileceği konusunu ele alır. Bunun için bilgi elde etme vasıtası olarak “doğaüstü ve ilahî vahyi” bir yana bırakarak, insanın kendisinde bulunan zihin, akıl ve duyuları bilgi elde etme vasıtası olarak ele alır. Locke'un tür olarak bahsettiği *doğal bilgi elde etme yetisi*'nden birisi ile tabiat kanunu keşfedilebilir. Ya da Locke'un tabiriyle tabiat kanunu “doğanın ışığı” ile bilinebilir.²⁵⁷ Doğanın ışığı ise “...insanın başka bir şeyden yardım almaksızın kendisinin ulaştığı ve doğal olarak kendisine verilen yetileri doğru olarak kullandığı zaman bilgisine ulaştığı doğruluk türü”dür.²⁵⁸

II.6. Sonuç

Locke imanı, aklın çıkarımlarına dayanarak değil de, önerme sahibinin güvenilirliğine binaen iman önermelerinin tasdik edilmesi olarak tanımlarken; aklı, zihnin doğal yetileri vasıtasıyla ulaştığı idelerden çıkarım yaparak ulaştığı önerme veya hakikatlerin kesinlik veya ihtimalli oluşlarının keşfedilmesi olarak tanımlamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki imanda aslanan, aklın çıkarımlarından ziyade, ilahi kanıta dayanarak vahiy önermelerinin Tanrı'dan geldiğinin tasdikidir. Dolayısıyla, iman önerme-

²⁵⁶ Donald Thomas Smith, *John Locke's Concept of A Reasonable Christianity*, ss.117-118.

²⁵⁷ *A.g.e.*, s. 121.

²⁵⁸ *A.g.e.*, s. 119.

lerinin ilahi kaynaklı olduğunun ispatı için *kanıt*, gereklidir. Locke kanıt temeline dayanan imanda, kanıtın güvenilir olanını olmayanından ayırt etmek için akla müracaat eder.

Bu noktada bir husus belirtilmelidir. Locke'un bir taraftan imanın tasdik konusu olduğunu söylerken, öte yandan imana dair önermeleri aklın testine tabi tutmak istemesi arasında bir çelişki varmış gibi gözükmemektedir. Bu durumun bir izahı olarak, onun tasdike bağladığı imanı, aklın alanı olan bilginin kesinliğine en yakın hale getirerek güvence altına almak için birbiriyle çelişkili gibi gözükken iman ve inanç tanımları yaptığı söylenebilir.

İman ve akıl arasında Locke'un yaptığı ayrımın iki yönü vardır. Birincisi geçerliliklerinin kaynağı bakımından doğan farklılıktır. Buna göre doğal yollardan (duyum ve tefekkür) elde edilen ideleri kullanarak işlev gören aklın, bu yolla ulaştığı hakikatleri değerlendirmesi yine doğal yollar vasıtasıyla olur. Ancak, imanda Tanrı'dan gönderilen önermelerin vahiy olduğunun tasdiki söz konusudur. Dolayısıyla, iman hakikatleri idelerinin kaynağının duyum ve tefekkür olması ile değil, ilahî olarak vahyedilmiş olmaları temeline göre değerlendirilmektedir. Ancak bu, Locke'un imanın hakikatine dair idelerin duyu ve tefekkürden gelmediğini düşündüğü anlamına gelmemektedir. Aksine, iman hakikatinin idelerine duyum ve tefekkür yoluyla ulaşılır. Ancak imanın hakikatleri aklın ideleri düzenlemesi ile oluşmaz, iman hakikatleri Tanrı tarafından gönderilir ve bu yolla da geçerliliği ortaya konmuş olur. Akıl ile imanın hakikatlerinin birbirinden ayrıldığı bir diğer nokta ise epistemik durumları itibarıyladır. Yani, aklın doğru kullanımı bilgiye götürürken, iman sadece dinî inanca götürür. Burada iman böyle bir neticeye götürmesinin

sebebi, Tanrı'ya güvenilmemesi değil, vahiy önermesinin gerçekten Tanrı'dan gelip gelmediğinin kesin olarak bilinmemesi dolayısıyladır.

Locke, inancı ihtimal kategorisinde zikretse de, dini inancın tasdike dayalı ve kesinlik içeren bir inanma olduğunu söyler. İmanda delillerin rasyonel olarak değerlendirilmesi yerine, sadece ilahî olarak verilen kanıt temeline dayalı olarak tasdiki söz konusudur. İnanç konusunda 'aklın rehber edinilmesi'ni savunan Locke, rasyonalite fikrini 'sorumluluk' ile tarif etmiştir. Buna göre doğru inanca ulaşmak için 'delil ve orantılılık' prensipleri takip edilmelidir. Locke'un akla bu kadar güvenmesinin nedeni, Tanrı'nın insana verdiği bu yetinin, doğru işletilirse bizi yanıltmayacağına olan inancıdır.

Din felsefesi alanında bir dönüm noktası sayılabilecek 'teistik delilcilik' fikri ile Locke, çok önem verdiği dini inanç kavramını sarsılmaz bir temele oturtabilmek için delillerle doğrulamanın yanı sıra, kişisel tutkular veya ilgiler nedeniyle bir önermenin doğruluğunu kabul etmenin irrasyonel bir tutum olduğunu da savunmuştur. Locke'un dikkat çektiği *coşkuculuk* tehlikesinde, kişisel dinî otorite anlayışı Tanrı ile doğrudan irtibata geçmeye dayandırılmaktadır. Burada şu soru gündeme gelmektedir: İmandan üstün tuttuğu bilgiyi kişisel tecrübe ve yine kişinin zihnindeki bağlantıların gerçekleştirilmesine bağlayan Locke, bilgi hakkında bir yanılgı veya coşkuculuk iddiasında bulunmazken, nasıl oluyor da bireysel bir tecrübe olarak gerçekleşen dinî tecrübeyi inanç için esas kabul etmiyor? Epistemolojik doğrulama konusunda bir alandaki herhangi bir iddianın (kısır döngüye düşmemek için) başka bir alanın desteğiyle doğrulanması ilkesi gereğince; her ikisi de bireysel olan bu tecrübelerin (bilgi ve inanç) doğrulanmasının kendilerinin dışında başka bir şey tarafından yapılması da gayet makul olmaktadır.

Delilci yaklaşımın dini inanç aleyhine kullanılmasının ardından bu yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan epistemolojik teorilerin ortak iddiası, delilci itirazın bir ilerleme kaydedemediği, bunun en temel nedenlerinden birisinin ise delilciliğin Tanrı inancı konusunda kullanılabilecek bir argüman olmaktan uzak olduğu şeklindedir. Çünkü delilci itiraz, Tanrı inancını herhangi bir hipoteze inanmak gibi ele alır. Bu varsayım dinî inancın rasyonalitesinin tartışılmasına olumlu bir katkı sağlamaz. Bunun yerine, mesela reformcu epistemoloji taraftarları Tanrı inancının, başka insanların zihinleri olduğuna inanma ile kıyaslamanın daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olacağını öne sürmüşlerdir.

Locke'un akıl, inanç ve iman ile delilci anlayışının kavramlarını bu şekilde ele aldıktan sonra; onun özellikle rasyonalite kavramını Hristiyan inancına nasıl uyguladığı, Hristiyan vahyi ve inancının rasyonel olduğu yönündeki iddialarının felsefi tutarlılığı, Locke'un düşüncelerinin kendi içindeki tutarlılığı, özellikle mucize konusu bağlamında ele alınacağı üçüncü bölüme geçebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOCKE, TEİZM VE HİRİSTİYANLIK

III.1. Locke, Teizm ve Deizm

17. ve 18. yüzyıllar, İngiltere’de Hıristiyan inancının şekillenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu devirde dinî düşüncede bireysellik hâkimdir. Gittikçe artan dinî mezhepler ve akılcı hareketler neticesinde inanç konusunda büyük bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Ateist hareket kendini hissettirir bir konumda olmasına rağmen, devrin genel eğilimi dinî inançtan yanadır. Ancak dinî inanç, devri geçmiş bir takım önermeleri kabul etmekten öteye gidememiştir.¹ Tanrı’nın varlığı konusunda bir tartışmanın pek olmadığı bu dönemde insanlar Tanrı’nın varlığını ispatlamak için çok çaba sarf etmemektedir. Genel anlamda insanın, ya doğuştan getirdiği bir takım ortak fikirler, ya da formüle edilmiş kanıtlarla aklını kullanarak Tanrı’yı ve kendi vazifelerini bilebileceği kabul edilmektedir. Deistler bu konuya pek ilgi göstermemiş olsalar da Locke Tanrı’nın varlığını ispatlama konusuna çokça vurgu yapmıştır. Locke, Tanrı hakkındaki bilgimizin çok kesin olduğunu öne sürmüş, hatta Tanrı’nın varlığını “ispatlamaktan” bahsetmiştir. O, insanın ‘doğal yetilerini kullanarak Tanrı’nın bilgisine şüphe edilmez bir biçimde ulaşabileceğini iddia ederek, bunu da matematiksel bir kesinliğe denk bir durum olarak kabul etmiştir. Buna göre Tanrı’nın varlığının bilgisi,

¹ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1918, ss. 83-84.

“iki çizginin birbiri ile kesişmesinden ortaya çıkan ters açılar nasıl birbiri ile aynı orantıda ise, Tanrı’nın varlığının kesinliği de bu orantıdadır”² şeklinde ifade edilmiştir.

Protestan olmasına rağmen, Locke’un teslisi reddeden bir Hristiyan mezhebi olan *Socinianism*’e³ taraftar olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Bu görüş, Aydınlanma dönemi entelektüelleri arasında yaygın olan deizme hamledilebilir. Deizm batı entelektüel çevrelerinde yaygın olan seküler ve ateist dünya görüşüne doğru gidişte hareket noktası ve ikmal durağı olmuştur.⁴

Deizm düşüncesinin teizme ve ateizme yaklaşan farklı yorumları vardır. Evreni yaratan ve inayetiyle onu yöneten bir Tanrı’nın varlığını esas alan, ayrıca akılla bulunabilecek bir tabiat ve ahlak yasasının koyucusu olarak bütün mükemmelliklerin kendisinde toplandığı varlık olarak Tanrı’ya itaat etmeyi savunan deist görüş teizme daha yakındır. Öte yandan, doğal dini vahyedilmiş dine üstün tutan aydınlanma düşüncesini oluşturan ana akımlardan birisi olan deistik anlayış, manipülasyona açık olduğu gerekçesiyle, kurumlaşmış dinî inançların iddialarına şüphe ile yaklaşmıştır. Deistler Tanrı’nın vahiy gönderme ihtimalini açıkça reddetmemişlerdir. Deizmin kurucularından kabul edilen Lord Herbert of Cherbury (1583-1648) vahyi Tanrı’nın özel bir hediyesi olarak kabul etmiş, John Toland (1670-1722) ise insanın kendi başına hiçbir zaman tahayyül edemeyeceği pek çok muhteşem bilgiyi Tanrı’nın Kutsal Kitap’ta insanlara bildirdiğini söylemiştir. Fakat Toland, vahyin insanların denetiminden uzak

² *Essay*, IV, X, 2, 3, 4.

³ Teslis, Hz. İsa’nın ulûhiyeti ve asli günah gibi Hristiyanlığın bazı temel doktrinlerini reddeden ve kurtuluşu Hz. İsa’nın faziletlerini edinmeye bağlayan Faustus and Laelius Socinus’un görüşlerini benimseyen hareket.

⁴ E. J. Lowe, *Routledge Philosophy Guide Book to Locke on Human Understanding*, s. 8.

tutularak her türlü dinî kurumlaşma ve otorite inşası için kullanılmasına karşı çıkmıştır.⁵ Kendi devrindeki deist düşünürlerin fikirlerini tanıyan Locke, Lord Herbert’in doğal din konusunda öne sürdüğü ve deizmin akidesi sayılabilecek beş prensibi⁶ de kabul etmiştir. Locke bu prensiplerin doğuştan olduğunu reddetmekle birlikte evrensel olduğunu da belirtmiştir.⁷ Aynı şekilde Locke aslî günah konusunda da deistlerle aynı düşüncelere sahiptir. Çünkü bir hatanın bütün insanlara geçmesi Tanrı’nın adaletine aykırı bir durumdur.⁸ Locke da akla sadece vahyin otantikliğini doğrulama görevi vermemiş, aynı zamanda vahyin gündelik dil içerisinde ne anlama geldiğini ortaya koyacak biçimde yorumlama görevini vermiştir.⁹ Daha önce de belirtildiği gibi, akıl ve vahyin devamlılığını öne sürmüştür; “akıl doğal vahiydir, vahiy genişlemiş doğal akıldır”.¹⁰

Locke’un deistlerden ayrıldığı nokta ise Hristiyan vahyine olan bağlılığı ve vahyi aklın doğal sınırlarının ötesine geçirdiğini düşünmesi olduğu söylenebilir. Akıl, vahiy sayesinde madde- üstü olan ruhanî âlem, melekler ve Tanrı hakkında bilgiyi kavrayabilir hale gelmiştir. Locke öte yandan vahye ait pek çok konuyu felsefî düşünce

⁵ Victor Nuovo, “Deism”, *The Continuum Companion to Locke*, (ed.) S. J. Savonius Worth, Paul Schuurman, Jonathan Walmsley, Great Britain: Continuum International Publishing Group, 2010, s. 135.

⁶ Deizmin bu beş prensibi şöyledir: Sadece bir Tanrı vardır, yalnız O’na ibadet edilir, fazilet ve takva en iyi ibadettir, herkes tövbe etmelidir ve ahiret hayatında herkes mükâfat veya ceza ile karşılaşacaktır. (Bkz. John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, s. 5.)

⁷ *Essay*, I, III, 15. John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, ss. 130-140.

⁸ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, s. 5.

⁹ *Essay*, IV, XVIII, 8.

¹⁰ *A.g.e.*, IV, XIX, 4.

alanına çekerek vahyin içeriğinin salt akla irca edilmeden aklî olması imkânını gündeme getirmiştir. Bu sayede de felsefî düşünce normal alanının ötesine ulaşmıştır.¹¹ Locke'da deizm, vahyedilmiş dine temel teşkil etmiş, onun din tasavvuru deizm ve Hristiyan maneviyatının bir sentezi olmuştur. Biz sadece akılla, Tanrı'nın var olduğu ve salt ruhanî bir yapıda olduğunu biliriz.¹² Yine sadece akılla mahiyetlerini bilmesek de tabiatüstü varlıkların var olduklarından haberdar oluruz.¹³ Hristiyan vahyi Locke'a göre, doğal dinî destekleyen ilahi bir yardım olduğu gibi aynı zamanda da onu ihya etmiştir.¹⁴

Locke'un devrinde yaşamış olan deistlerin vahye karşı tutumu Locke'a göre çok daha radikaldir. John Toland, kutsal metinlerin hakikiliğinin akla dayalı olduğunu ve Yeni Ahit'in tamamen doğal akıl ile uyumlu olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ Matthew Tindal ise içsel ve dışsal vahyin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini, içsel vahyin dışsal vahiy konusunda hüküm verebilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶ Dolayısıyla vahiy, akli destekleyemez. Bu nedenle de, tabiatın ışığına ilave olarak gönderilen dışsal vahiy gereksizdir. Akla dayanmaksızın herhangi bir otorite iddiasında bulunan vahyin de herhangi bir otoritesi olamaz.¹⁷ Bu kriterlere göre akıl, vahyin hakikiliğini doğrulayan bir otorite olarak kalmamış, daha da ileri giderek vahyin getirdiği bilgileri de yargılayan bir konuma getirilerek tamamen akla bağlı kılınmıştır.

¹¹ Victor Nuovo, "Deism", *The Continuum Companion to Locke*, s. 136.

¹² *Essay*, IV, X.

¹³ *A.g.e.*, IV, XVIII, 6.

¹⁴ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, ss. 143-155.

¹⁵ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 108.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 108.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 109.

Vahiy konusunda Locke ve deistlerin fikirleri kıyaslanacak olursa; Locke, doğaüstü vahyi bir olgu olarak kabul etmiş ve İncil'deki vahyin de bu kapsamda olduğunu ifade etmiştir. Vahyin doğaüstü oluşu konusunda Locke ile aynı düşünen deistler aralarında farklı görüşler olmakla birlikte, İncil'deki vahyi bu kapsamda görmezler. Yeterli delil olmadan vahye dair hiçbir şeyi kabul etmememiz gerektiğini söyleyen Locke'a katılan deistler, Locke'un vahyin aklın yalnız başına ulaşamayacağı (akılla uyumlu olan) bilgileri bize verebileceğini savunurken deistler bunu kabul etmemişlerdir. Locke vahyin akli destekleyeceğini söylerken, deistlerin çoğunluğu bunu imkânsız görmüştür. Locke insanın kurtuluşu için gerekli olan her şeyi sağlamada aklın yetersiz kalacağını söylerken deistler bunu kabul etmemiştir. Gelecekte haber vermeyi kabul eden ve doğru çıkmış bu tür haberlerin kutsal metinlerin ilahi kaynaklı oluşuna delil olacağını söyleyen Locke'a karşı, deistler gelecekte haber verme hadisesini kabul etmekle birlikte bunun kanıtsal bir değeri olabileceğini reddetmiş ve şüpheyile yaklaşmışlardır.¹⁸ Natüralist prensipler sayesinde körü körüne otoriteye tabi olma tutumunu ortadan kaldırarak, geleneksel vahiy anlayışının doğaüstü olduğunu rasyonel olarak temellendirmek isteyen Locke'un karşısında duran deistler, vahyin doğaüstü oluşunu geçersiz sayma eğiliminde olmuşlardır.¹⁹

Doğal din ile akıl arasındaki ilişki konusunda ise Locke doğal dinin varlığını kabul etmiş, vahiy yardımı almayan aklın doğal din ve ahlak konusunda sunabileceği hususların ise sınırlı olduğunu belirtmiştir. Buna göre doğal din, aklın sınırlarının üzerinde öğeler içeren vahyin akılla çatışması durumunda vahyedilen dinî test etmek için kullanılan bir unsurdur. Ancak Locke'un doğal dinî diğer bütün dinleri yargılamak için

¹⁸ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 115.

¹⁹ A.g.e., s. 116.

bir standart olarak görmesi onun başka yerlerde akla çizdiği sınırlar ve vahye verdiği önem ile çelişiyor görünmektedir.²⁰ Deistlerin doğal dine karşı tutumları Locke'dan farklıdır. Herbert of Cherbury'ye göre kutsal metinler herkes için aynı kesinlikte değildir. Kutsal metinler ilk olarak onu alan kimse için bir otorite ifade eder ama diğer insanlar için ihtimal seviyesinin üzerine çıkamaz. İnsanların ortak olarak sahip oldukları doğal dürtüler içerisinde doğal dinin temelleri bulunabilir. Doğal dürtülerimiz vasıtasıyla ulaştığımız şeyler ise şüphe edilemez türdendirler. Daha önce zikredilen deizmin beş temel prensibinin de insanlardaki bu ortak dürtüler arasında olduğunu söyleyen Cherbury, bu sayede bütün dinî dogmaları yargılayabileceğimiz kesin bir temele sahip olduğumuzu söyler. Vahyi reddetmeyen Cherbury, onun vereceği bilgilerin hiçbir zaman kesin olamayacağını, ama deistik prensiplerin şüphe edilemez kesinlikte olduğu için vahiyden daha üstün olduğunu söylemiştir. Aklın kendi başına bulabileceği doğal din yeterlidir.²¹ Matthew Tindal, doğal din ile vahyedilmiş din arasında çok radikal bir ayrım yapar. Buna göre Tanrı başlangıçta insana rehberlik edecek kurallar vermiştir, dışsal vahyin bu kuralların üzerine koyabileceği hiç bir şey olamaz. Tanrı'nın başlangıçta insana verdiği bu din anlayışı çok mükemmel olup hiçbir ilave veya eksiltme kabul etmez.²² Doğal ve vahyedilmiş din arasında kabul edilen bu uyum şöyle bir soruyu da gündeme getirmektedir: Peki kural koyucu olan hangisidir? İkisinin farklılaştığı yerde takip edilecek olan hangisidir? Tindal'ın bu soruya cevabı tahmin edileceği üzere, akıl dininin her zaman üstün olacağı ve takip edilmesi gerektiği şeklinde olmuştur. Tabiat kanunu mükemmel olduğu için biz bununla bütün geçmiş ve

²⁰ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 126.

²¹ A.g.e., ss. 126-127.

²² A.g.e., s. 129.

geleneksel dinleri Tanrı'ya uygunlukları açısından kontrol edebiliriz.²³Yine Tindal'a göre deizm aslında vahyi doğal dinle yargılamaktır ve onun özünde vahye karşı bir düşmanlık vardır.²⁴

Deistlere göre doğal din daha saygıdeğer ve önemli bir pozisyonadadır. Doğal din sadece hakiki din olmakla kalmayıp aynı zamanda pek çok deist için gizemden, belirsizlikten ve karmaşadan uzak, en emin olunacak dindir. Bu nedenle de aklın kendi başına ulaşacağı veya Tanrı'nın akıl vasıtasıyla insana bildireceği dinî hakikat ve prensipler bütün vahyi kontrol etmek için standart olarak belirlenmiştir. Doğaüstü vahiy, gerek onu ilk alan için bir otorite olması diğerleri için sadece bir gelenek olması, gerekse de vahyin insana aklın üzerinde veya ötesinde hiçbir konuda bilgi veremeyeceği gerekçesiyle doğal dinin prensiplerinden daha az değerli görülmüştür. Yani deistler doğal dinin önemini ve normatif oluşunu iddia ederek doğal dinin sınırlılıklarını öne sürmüşlerdir.²⁵ Locke ve onun gibi düşünenler ise doğal dinin önemini kabul etmekle birlikte, onun sınırlı oluşunu ve yetersizliğini vurgulamışlardır. Onlara göre doğal din, insana kendi aklı ile ulaşamayacağı bilgileri verecek olan vahiy ile desteklenmelidir. Buna göre, İncil'deki din, akıl ve tabiatın aslî dinîdir.²⁶

Locke'un din anlayışı kural temellidir. Hz. İsa'nın kurtarıcı olması, Hz. Âdem tarafından kaybedilen insanın ölümsüzlüğü anlayışının yeni bir iman anlayışı tesis edilerek ihya edilmesi üzerine kurulmuştur. Buna göre kişi iman ile mutlak itaati elde edebilir ve Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması ile kaybettiği ölümsüzlüğü yeniden elde

²³ A.g.e., s. 129.

²⁴ A.g.e., s. 130.

²⁵ A.g.e., s. 131.

²⁶ A.g.e., s. 132.

edebilir. Ancak, kurtuluş için sadece Hz. İsa'nın Mesih olduğuna inanmak yetmez, bunun yanında tövbe etmek de gerekmektedir. Mutlak itaat şart olmakla birlikte, onu hakkıyla yerine getirmek zor olduğu için Hz. İsa tarafından 'iman kuralı' denilen yeni bir kural getirilmiştir. Buna göre Tanrı'nın bizden inanmamızı istediği şeylerin doğruluğunu kabul etmek olan iman ögesi, O'na inancımızın zorunlu bir parçasıdır. Dolayısıyla Hz. İsa'nın iman ve tövbe şeklindeki kuralının öne çıkarılması, Locke'un Hristiyanlık anlayışının kuralcı bir perspektife dayandığına işaret etmektedir.²⁷

Locke'un deizme karşı olduğunu göstermek için yazdığını ifade ettiği *Reasonableness* adlı eseri, ifade edilenin aksine İngiliz deizminin gelişmesine katkıda bulunmakla suçlanmıştır. Locke, doğrudan deist olmaktan ziyade deizm ya da rasyonel dine giden yolun destekçisi olarak kabul edilmiştir.²⁸ Eserlerinin pek çok yerinde Tanrı'nın varlığını dünyanın düzeni ve işleyişinden (kozmolojik-teleolojik delillerin öncüllerinden) hareketle çıkarmaktadır.²⁹ "...Yüce rahmet ve kuvvet yaratılmışların bütün hallerinde öyle tecelli eder ki, bunun üzerinde ciddi olarak düşünen bütün canlıların buradan bir yaratıcıyı keşfedememeleri imkânsızdır"³⁰ Locke'da deizm veya doğal din, vahyedilmiş dine temel oluşturduğu için önemlidir, bu nedenle deizm Hristiyanlığın doğaüstü yapısı ile birlikte ele alınır. Ona göre, biz Tanrı'nın var olduğu ve maddi olmayan bir şey olduğunu sadece akıl ile bilebiliriz.³¹ Aynı şekilde; mahiyetlerini bilmemekle birlikte, maddi objelerin varlıkları konusunda olduğu gibi, maddi

²⁷ A.g.e., s. 135.

²⁸ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, s. xxviii.

²⁹ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 86.

³⁰ *Essay*, I, III, 9.

³¹ A.g.e., IV, X.

olmayan varlıklar konusunda da akıl sayesinde emin oluruz.³² Locke Tanrı'nın varlığını ispatlamak için getirilen ontolojik kanıta karşı da biraz kuşkuludur. Bu kuşkusu, Tanrı'nın varlığını en Mükemmel Varlık'tan hareketle ispatlama yolunu "hakikati ispatlamak için kullanılan sağlıklı olmayan bir yol"³³ şeklinde tanımlayarak ifade etmiştir.

Locke, Descartes'ın 'zorunlu varlık' fikrinden hareketle Tanrı'yı ispatlamasını reddeder, çünkü ona göre bu delil ebedi maddeyi basit bir biçimde ebedi ruh olarak ispatlar. Biz her ne kadar gerçek varlıktan hareketle varlığı ispatlayabilsek de, bir şeyin salt idesinden hareketle onun gerçek varlığını ispatlayamayız.³⁴ İspat konusunda Locke'un en popüler yaklaşımı kozmolojik delil yönündedir. Deistler genelde Tanrı'nın varlığını ispatlama konusu üzerinde çok durmamışlar, Tanrı'nın varlığını sorgulamadan kabul etmişler ve asıl ilgilerini doğal din ile vahyedilmiş din arasındaki bağlantıya yönlendirmişlerdir.³⁵ Locke'un "deizmin" kurucusu olduğu yönündeki iddialar biraz abartılı olmakla birlikte, ortaya koyduğu fikirler ve eserler açısından onun deizmin şekillenmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.³⁶ Özetlenecek olursa, ilk dönem deizmine göre insanda doğuştan Tanrı idesi vardır. Locke, William Wollaston ve Tindal bu fikre karşı çıkmaktadırlar.³⁷ Falkenberg ise, Locke'un inancı rasyonel bir eleştiriye tabi tutma isteği nedeniyle ona İngiliz deizmde önemli bir yer verildiğini

³² A.g.e., II, XXIII, 16.

³³ A.g.e., IV, X, 7.

³⁴ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 87.

³⁵ A.g.e., s. 89.

³⁶ A.g.e., s.19.

³⁷ A.g.e., ss. 89-90.

ve Toland'dan bu yana devam edegelen deizm hareketinin bu anlayışın etkisi altında gelişmeye devam ettiğini söyler.³⁸

... “cevher” fikri doğal felsefenin özünü teşkil etmekteydi. Bu aynı zamanda üç şahsın bir ilahî doğa ya da cevherde bir arada bulunduğu teslis doktrininin anlaşılması için de temeldi. Spinoza'dan Descartes'a, Locke'a ve Leibniz'e kadar epistemolojide hiçbir konu cevherin doğası ve kavranışının incelenmesinden daha önemli olmamıştır. Leibniz'in, Locke'un cevher fikrinin muhtemel bir teslis-karşıtlığını destekleyici olabileceği hususunu en çok vurgulanan konular arasında görmesi hiç şaşırtıcı değildir.³⁹

Öyle ki, bilimsel araştırma, fenomenleri *doğüstünden* ziyade, *doğal* olarak açıklamayı amaçlıyordu. Buna göre, kuyruklu yıldız, ay-güneş tutulmaları Tanrı'nın işaretleri olmaktan ziyade doğal kanunlarla açıklanabilecek doğal fenomenlerdir. Canavarlar giderek doğüstü işaretler olmak yerine, doğal süreçteki anormallikler olarak açıklanmaya başlanmıştı.⁴⁰ Windelband ise, Locke'u İngiliz deizminin başı olarak görür. Ona göre doğal din üzerine tartışmalarından da anlaşılacağı üzere Aydınlanmanın ‘felsefe aracılığı ile *evrensel, doğru bir Hristiyanlık* arayışı’ olduğunu söyler. Burada doğru Hristiyanlık, ‘akıl dinî’ ya da ‘doğal din’ ile özdeşleştirilmektedir. Burada zikredilen *evrensel, doğru Hristiyanlık* fikri, akıl ile tamamen uyum içinde olan vahyedilmiş bir dini karakterize eder, vahiy aklın üstündedir ama onunla da uyum içindedir.⁴¹

³⁸ A.g.e., s. 21.

³⁹ John Marshall, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 524.

⁴⁰ A.g.e., s. 524.

⁴¹ A.g.e., s. 21.

Ernst Crous (1910 yılında hazırladığı *Die Religionsphilosophischen Lehren Lockes und ihre Stellung zu dem Deismus seiner Zeit* adlı doktora tezinin *Die Religionsphilosophischen Lehren Lockes* adlı ilk bölümünde) Locke ile deizm arasında çok az bir bağlantı olduğunu söyledikten sonra, dönemin akıl ve din anlayışı konusunda şu vurguyu yapar:

...Akıl; dinî hayatın her alanına uygulanmış, vahyin içeriğine akıl karar vermeye başlamış, dinin özü ve esasını araştırmaya girişmiş, paganizm ve Hristiyanlık dâhil bütün dinleri aynı mevkie koyarak hepsini aynı seviyede yargılamaya çalışmıştır. O, bütün dinleri, dinlerin yüce birliğini akıl ve doğa ile birleştirmeye çalışmıştır, Hristiyanlığı olabildiğince bu ideale yaklaştırmaya çalışmıştır.... Takvanın özünü de ahlakta bulmuştur ⁴²

Akıl ve vahiy arasındaki ilişkinin belirlenmesinde dikkatli davranan Locke her ikisini de bilgi kaynağı olarak görür, ancak akıl vahyin hakikiliği konusunda karar verir. Her ne kadar Locke, İncil kritiği konusunda diğer deistlere göre daha dikkatli olsa da, İncil'in yorumu konusunda onlarla hemfikirdir. Ona göre biz, Kutsal Kitabı onun oluşumunu etkileyen bütün şartlar ve geçmiş hadiseleri de dikkate alarak literal anlamda anlamalıyız.⁴³

Locke'un yaşadığı devirde bilim anlayışı özgür araştırma yönünde şekillenmiştir. Geleneğe ait sistem ve müesseseler eleştiriye tabi tutulmuş, bu eleştiriden geçebilen konular akıllı bir insanın neden onlara sahip olması gerektiği yönündeki soruya cevap verebileceği, iyi bir nedeni olan konular olarak kabul edilmiştir. İnsanın doğruyu bilebilmesinin tek yolu vardır o da aklını doğru bir biçimde kullanabilmesidir.⁴⁴

⁴² Ernst Crous, *Die Religionsphilosophischen Lehren Lockes und ihre Stellung zu dem Deismus seiner Zeit*, 1910, Basılmamış Doktora tezi s. 96. (G. Hefelbower, ss. 24-25'den naklen).

⁴³ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism* s. 25.

⁴⁴ A.g.e., ss. 63-64.

İnançtaki samimiyet, fikrin doğruluğunun garantisi değildir.... Biz, aklın ışığı ile iyiyi kötünden ayırırız. Aklın ışığı ise Tanrı'dan gelir. İncil'de geçen "Aklın ışığının gücü ile Tanrı dünyaya gelen herkesi aydınlattı" (İncil, 2: 14) ifadesi de bu anlamdadır. Aslında aklın kanunu, Tanrı'nın ezelî kanununun bir parçasıdır. ⁴⁵

Tanrı'nın inayeti konusunda Locke'un özel bir yorumu yoktur, ama eserlerinden onun bizim dünyadaki yaşayışımız ile Tanrı arasında çok yakın bir bağ gördüğüne dair işaretler vardır.⁴⁶ Tanrı'nın insanlığın en büyük koruyucusu olduğu, onun rahmetinin genişliği sayesinde insanlığın hayatiyetinin devamı için zorunlu olan şeylerin bol ve herkesin ulaşabileceği mesafede olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Tanrı'nın insan ile ilgilendiği yönünde Locke'un en büyük iddiası; Tanrı'nın insanın kurtuluşu için yol göstermesi, mucizelerle bunu teyit etmesi ve peygamber göndererek de bu amacını yerine getirmesini örnek olarak verir ki bütün bunlar da Tanrı'nın aktif olarak dünyadan ayrılmadığının göstergesidir.⁴⁸

Locke mucizeleri gerçekten meydana gelen olaylar olarak ele alır ki, akıl da bu konuda bizi ikna eder. Locke mucizelerin mahiyeti ile ilgi olarak onların kendi başlarına bir kredilerinin olmadığını ancak başka hakikatleri doğrulama gibi bir misyonu olduğunu söyler.⁴⁹ Locke mucizeleri Tanrı'nın vahyinin doğruluğu konusunda insanı ikna etmek için getirdiği kanıtlar olarak ele alır. *A Discourse on Miracles* adlı eserinde

⁴⁵ A.g.e., ss. 64-65.

⁴⁶ H. R. Fox Bourne, *The Life of John Locke*, New York: Harper Brothers Publishers, 1876, Cilt: I, ss. 180, 396.

⁴⁷ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, s. 85.

⁴⁸ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 91.

⁴⁹ *Essay*, IV, XIX, 15.

mucizelerin ilahî misyonun üzerinde kurulduğu temeller olduğunu, dolayısıyla herhangi bir ilahî vahye inanan kimse için mucizelerin o inancın hakikiliğini gösteren kanıtlar olduğunu söylemiştir.⁵⁰

Genel anlamda deistlerin mucizelere karşı tutumu olumsuz olmuştur. İncil’de geçen bazı mucize olaylarını da ya şüpheyile karşılamışlar ya da reddetmişlerdir. Ama Tanrı’nın dünyaya müdahalesini de kabul etmişlerdir. Bazı deistler ise mucizelerin bir takım kötü güçler hatta şeytan tarafından meydana getirildiğini öne sürmüşlerdir. John Toland ve Henry John Bolingbroke dışındaki deistler mucizenin kanıtsal değerini inkâr etmişlerdir.⁵¹ Mucizeler karşısındaki tutum Locke ile deistlerin ayrıldıkları temel konulardandır. Locke’a göre, mucizeler tarihi vakıalardır ve bizim inanmamızı gerektirecek kadar otantiktirler. Mucizeler, Tanrı tarafından, elçisini doğrulamak için gönderilmiştir ve akli başında her insanın, o elçinin getirdiklerini kabul etmek için yeterli nedeni vardır.⁵²

Daha önce de geçtiği üzere Locke, imanı önermeleri kabul etmek şeklinde anlamaktadır. 17. yüzyıl düşünürlerinden Isaac Barrow, John Tilloston ve Edward Stillingfleet de inancı önermesel temelde ele almışlardır. Bu düşünürlerin inancı önermesel temelde ele almaları, inanç ve bilgiyi birbirinden tamamen ayıran Thomas Hobbes ve Baruch Spinoza’nın fikirlerine karşı bir reaksiyondur.⁵³ Hobbes ve Spinoza tarafından ortaya atılan inanç ve bilgi arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak için Anglikan düşünürler, inancı bir objenin kendisine inançtan ziyade o objenin önermelerine inanma

⁵⁰ John Locke, “A Discourse on Miracles”, *The Works of John Locke*, Cilt. 9, ss. 259-264.

⁵¹ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 101.

⁵² *A.g.e.*, s. 100.

⁵³ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 176.

olarak değiştirmişlerdir. Böylece ‘hakikatin önermelerde bulunduğu’ tezi gündeme gelmiştir. “Böylece her ikisinin de içeriği önermesel olduğu ve birbirine benzeştiği için, aklın felsefeden teolojiye geçişi kolaylaşmıştır”.⁵⁴

Ancak bu izah da biraz problemli gözükmetedir. Çünkü Barrow ve Stillingfleet inancın kesinlik ve bilgi konusu olduğunu düşünüyor iseler, Locke’un bu fikrin karşısında olması gerekir. Bu durumda Locke, kesinlik ve ihtimal veya bilgi ve inanç arasında birbirinden ayıran Hobbes ve Spinoza ile aynı fikirdedir. Locke’un önermesel inanç anlayışının iki önemli yönü vardır; bunlar ateizm ve coşkuculuktur. Eğer 17. yüzyılda ateist bir hareket olmasaydı, pek çok rasyonel teolog Hobbes ve Spinoza’yı teorik anlamda ateist olarak görmezdi. Hobbes ve Spinoza’nın inancın kişisel ve sübjektif olduğu yönündeki iddiaları inancın rasyonelliğinin savunulması noktasında bir gereklilik doğurmuştur.⁵⁵

İmanı, sadece önermelerin kabulünden ibaret görmek, onun kişiye dönük yönünü dışlamayı netice vermiş; bilgi ile iman arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı yönündeki zıt görüşler ise teorik ateizm ile coşkuculuk arasında bir ikilem yaratmıştır. Coşkucuların herhangi bir kriter gözetmeksizin doğrudan ve kendilerinin otorite olduğu bir iletişim vasıtasıyla Tanrı ile doğrudan iletişime geçme iddiaları önermesel inanç

⁵⁴ Gerard Reedy, *The Bible and Reason, Anglicans and Scripture in Late Seventeenth Century*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985, ss. 23-25. (W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 177’den naklen).

⁵⁵ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss. 177-178.

bağlamında saf dışı bırakılmıştır. Hobbes ve Spinoza karşısındaki Hristiyan düşünür-
lere göre aynı problemin farklı yönleri olan teorik ateizm ve coşkuculuk meselesini
halletmenin tek yolu inanç ve akıl arasının tamamen ayrılmasından geçmektedir.⁵⁶

İnancı, önermeleri kabul etme şeklinde ele alan anlayışın yol açtığı bir diğer teh-
like de, inancın ilgili olduğu diğer faktörleri göz ardı ederek indirgemeci bir anlayışa
yol açmasıdır. Locke, imanin sevgi ve güven ile ilgili yönüne vurgu yaparak bu tehli-
keden kurtulmayı amaçlamıştır. Locke'un devrinde yaşamış olan Stillingfleet ve Til-
lotson gibi düşünürler de benzer düşünceye sahiptirler. Stillingfleet, imanin Kutsal Ruh
tarafından "bize ulaştırıldığını" belirtirken; Tillotson bizim anlayış, istek ve arzuları-
mızın gerçekte birbiri ile ayrıştırılamayacak bir ilişki içerisinde olduğunu, ancak soyut
düzeyde böyle bir ayrımın mümkün olduğunu belirtir.⁵⁷

Hefelbower, Locke ile deistler arasındaki ilişkinin sanılanın aksine çok sınırlı
olduğu fikrindedir. Locke, dine rasyonel bir biçimde yaklaşılması konusunda deistler
ile aynı fikirdedir. Ayrıca Locke ile deistler arasında, konulara verilen önemin derecesi
açısından da bir derece farkı vardır, Locke akli muhafazakâr bir biçimde dine uygular-
ken, deistler radikal bir şekilde bunu yapmışlardır. Locke, doğal dinin yetersizliğini ve
bu nedenle de özel vahye olan ihtiyacı vurgulayarak, özel vahyin otantikliğini ispatla-
mak için de mucizelere başvurmuştur. Deistler ise özel vahye ihtiyacı reddederek, akli

⁵⁶ A.g.e., s. 179.

⁵⁷ John Locke, "Mr. Locke's Second Reply to the Bishop of Worcester" *The Works of John Locke*, Cilt:
4, ss. 196, 224,

bu yöndeki doğaüstü bir doğrulamayı reddetmek için kullanmışlar ve doğal dinin yeterliliğini savunmuşlardır. Yani aynı prensiplere sahip olsalar da uygulanışta köklü farklılıklar söz konusudur.⁵⁸

III.2. Vahiy

Locke'un düşüncesinde insanın bilgisinin sınırlı olması nedeniyle ihtimal alanına dâhil ettiği bir diğer konu da vahiydir. İnsanın yetilerinin uygun çalışamaması, yanlış yorumlamalar yapması veya tutkuları nedeniyle gerçeği görememesi vahyi gündeme getirmiştir.⁵⁹ Ayrıca insanın kurtuluşu açısından zorunlu olan ibadetler hakkında bilgi vermesi açısından vahiy zorunludur. Locke bu fikriyle dinde aklın tek başına yeterli olduğunu savunan deist düşünceden de ayrılmıştır.⁶⁰ Locke'un vahye verdiği epistemolojik değer ise birbiriyle çelişkili ifadelere sahiptir. Bir yandan, ideler arası ilişkilerin algılanmasıyla değil de kabul edildiği için bilgiden aşağı değer verilirken,⁶¹ öte yandan vahyin gerçekliğinden şüphe edilemeyeceği, bunun kendi varlığımızdan şüphe etmek gibi anlamsız olacağından bahseder.⁶² Ama Locke, inanç ve bilginin alanını birbirinden ayırarak, ikisi arasında bir karşıtlık olmasının önüne geçmiştir. Kaynağı farklı

⁵⁸ Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, ss. 176-177.

⁵⁹ *Essay*, IV, XVIII, 7.

⁶⁰ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, s. 88.

⁶¹ *Essay*, IV, XVIII, 5.

⁶² *A.g.e.*, IV, XVI, 14.

olduğu için inanç bilgiden ayrıdır ama güvenilirlik derecesi bakımından bilgiyle aynıdır. Bu nedenle bilgiyle inanç birbirine karşı olmazlar. Çünkü ikisinin de kaynağı aynı olan ilahi vahyi, bilgiyle çelişecek bir hüküm içermez.⁶³

Locke vahyi “geleneksel (*traditional*) vahiy” ve “orijinal (*original*) vahiy” olarak ikiye ayırır. Tabii vahiy anlamındaki ilk vahiy türünde, bir mesajın bir kimse veya şeyden diğerine ulaşması kastedilir. Bir kimsenin kendisine bildirilen vahyi başkasına aktarması neticesinde, aktarılanın o şeyin Tanrı tarafından aktarıldığına inanmakla iman gerçekleşir. İkincisi ile Tanrı’nın doğrudan insan zihnine bir takım mesajları iletmesini kastetmiştir.⁶⁴ Locke vahiy deyince “tabii vahiy”den ziyade “özel vahyi” kastetmiştir. Çünkü onun vahiy tarifine bakıldığı zaman, ‘insanların kendi yetileriyle keşfetme imkânları olmayan konularda Tanrı’nın vahyetmiş olduğu önermeler bütünü’⁶⁵ şeklinde bir tarifi esas aldığı görülür. Onun imanı tarif ederken kullandığı; “güvenilir bir elçinin sıra dışı yollarla Tanrı’dan aldığı hakikatleri insanlara bildirmesi”⁶⁶ şeklindeki tarifinden Locke’un vahiyden “önermesel” vahyi anladığı da anlaşılmaktadır. Bu önermesel vahiy anlayışı vahyin kesinliği hususunda tereddütsüz bir şekilde vahyin kesinliğini kabul etmeyi savunur.⁶⁷

Her ne kadar aynı ilahî kaynak tarafından insanlara hediye olarak sunulduğu ve birbirine zıt olduğu belirtilse de, vahyin içeriğinin doğruluğuna akıl ile karar verilmesi,

⁶³ A.g.e., IV, XVIII, 11.

⁶⁴ A.g.e., IV, XVIII, 3.

⁶⁵ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002, ss. 13-14.

⁶⁶ *Essay*, IV, XIII, 2.

⁶⁷ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 112.

daha önce de belirtildiği üzere içeriği aklın ulaşabileceği alanın dışında bulunan vahiy konusunda, yine bilme konusundaki sınırlılığı belirtilen insan aklına havale edilmesi çelişkili bir durum olarak gözükmektedir. Özel vahiy iddiası ile birlikte ortaya çıkan bir diğer problem ise ‘vahyin doğrulanması’ problemi olarak adlandırılan, özel vahiy iddiaları arasından hangisinin gerçekten iddia edildiği gibi Tanrı’dan gelen özel vahiy olduğunun gösterilmesi problemi gelmektedir. Yani, bir vahiy iddiasının gerçekten Tanrı’dan geldiğinin ispatı mümkün müdür? Eğer mümkünse bu hangi yollarla olabilir?⁶⁸

Locke’a göre vahiy aklın “kendi başına” hiçbir zaman ulaşamayacağı şeyler hakkında bilgi sunar ve böylece doğal ışığı tamamlayan, ona destek olan bir şey haline gelir. Aklımızın ulaşamayacağı şeyler vardır (meleklerin Tanrıya isyan etmesi ve ölümden sonra dirilme gibi) ve bunlar hakkında bir vahiy vaki olursa, o bilgi bir iman nesnesi haline gelir.⁶⁹ *Reasonableness*’da Locke, aklın keşfedemeyeceği vahyin alanını genişletmeye çalışmıştır.⁷⁰ Biz, akıl desteklediği için vahyi kabul ederiz. Doğaüstü olması nedeniyle vahiy, aklın üzerinde olan şeylerin bilgisini bize verir ve bu nedenle kendi başına kabul edilemez; doğrulamasını akıldan alır.⁷¹ Deizmde en çok tartışılan konulardan birisi olan vahyedilmiş din ile doğal dinin otoritelerinin ne olacağı konu-

⁶⁸ *Essay*, s. 14.

⁶⁹ *A.g.e.*, IV, XVIII, 7.

⁷⁰ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 104.

⁷¹ S. G. Hefelbower, *The Relation of John Locke to English Deism*, s. 104.

sunda Locke'un fikri, doğaüstü vahyin – ki o bunu İncil ile özdeşleştirir- doğal vahiyden daha üstün olduğu şeklindedir. Vahiy akli destekleyerek tamamlar, ondan üstündür ama ona karşı değildir.⁷²

Peki, Locke, hem kutsal metinlerin yanılmayacağını iddia edip, hem de onlara iman etmenin ihtimal konusu olduğunu nasıl savunabilmektedir? Ayrıca, herhangi bir vahiy iddiasının Tanrı tarafından gönderilmiş olup olmadığını tespit edebileceğimizin⁷³ nasıl mümkün olacağı sorusu da gündeme gelmektedir. Locke burada İncil'de zikredilen peygamberlerin Tanrı'dan doğrudan vahiy aldıklarını gösterebilmek için görünür (*visible*) bazı işaretlerden bahsettiklerini söyler.⁷⁴ Yani, kendilerine Tanrı'nın gerçekten vahiy gönderdiği peygamberler, bunun otantik olduğunu (kendilerine Tanrı tarafından vahyedildiğini) kendi iç dünyalarında hissettikleri gibi, dış dünyada da bunu destekleyecek delillere sahiptirler. Geleneksel vahiyde ise, vahiy iddiasının ilahî olduğuna hükmedebilmek için aklın yargılamasına ihtiyaç vardır.⁷⁵ Geleneksel vahiyde vahyin otantikliğinin ispatı, söz konusu iddianın açık bilgimize aykırı olmamasıdır.⁷⁶ Bunun dışında Locke başka bir doğrulama yöntemi olarak mucizeler ve bunlara şahit olanları göstermektedir. Ayrıca, kutsal metinlerin yazarları arasındaki ittifak da tevatür olarak kabul edilebilecek bir doğrulama sağlamaktadır. Mucizeler ve şahitlerin tevatürü kutsal metinlerin sahlılığı için ihtimalli bir temel oluşturmakla birlikte Locke, bu temelın kesin olmayan ve hatta şüphe içeren bir temel olduğunu kabul etmez. Locke'a

⁷² A.g.e., s. 175.

⁷³ *Essay*, IV, XVI, 14.

⁷⁴ A.g.e., IV, XIX, 15.

⁷⁵ A.g.e., IV, XVIII, 6.

⁷⁶ A.g.e., IV, XVIII, 5.

göre, imandaki güven veya yüksek ihtimal vahyedilmiş din konusunda ulaşabileceğimiz son noktadır.⁷⁷ Ancak bu şüphe ve tereddüt ile kuşatılmış olma anlamına gelmemektedir. Aksine imanın verdiği güven, kendi alanları içerisinde olabilecek en büyük kesinliğe sahip olan sezgisel bilgi ve geometri bilgisindeki kesinliğe sahiptir.⁷⁸ Locke, imanın taşıdığı güveni en yüksek kesinlik seviyesi olan kendi varlığımıza dair sezgisel bilginin kesinliği ile kıyaslamıştır.⁷⁹

Geleneksel vahyin yüksek derecede *ihtimal* içerdiğini savunan Locke, söz konusu vahyin nasıl yanılmaz (*infallible*) olabileceğinin izahı konusunda; otantikliğiden emin olma durumuna ulaşılnca, artık o vahyin yanlış olamayacağını çünkü Tanrı'nın bize yalan söylemeyeceğini öne sürmüştür.⁸⁰ Vahyin hakikati konusunda ispatlanabilir bir kesinliğe ulaşamayacağının farkında olan Locke, vahyin geçerli kabul edilmesi için 'ahlakî kesinliği' (*moral certainty*) yeterli görmüştür.⁸¹

Yanılmadığı söylenen bir vahyin, neden kendisi gibi yanılmayan ve kesin bir imanı bize sunmadığı sorusuna⁸² Locke, Tanrı'nın vahyinin yanılmaz olduğunu ancak bizim Tanrı'nın yanılmayan o sözlerine ulaşamayacağımızı ve ona dair yorumlarımızın her zaman yanılabilir nitelikte olduğu şeklinde cevap vermiştir.⁸³ İhtimal temeline dayanan ve hiçbir zaman yanılmazlık seviyesine çıkamayan iman anlayışı ile yanılmaz

⁷⁷ Wioleta Polinska, "Faith and Reason in John Locke", ss. 295-296.

⁷⁸ *Essay*, IV, XVI, 14.

⁷⁹ *A.g.e.*, IV, XI, 1.

⁸⁰ *A.g.e.*, IV, XVI, 14.

⁸¹ Wioleta Polinska, "Faith and Reason in John Locke", ss. 296-297.

⁸² David C. Snyder, "Faith and Reason in Locke's Essay", s. 210.

⁸³ *Essay*, III, IX, 23.

olan kutsal metinlerin ihtimal temeline dayandırılması bir tutarsızlık olarak görülmektedir. Buradaki ayrım; kutsal metinlerin yanılmazlığı fikrinin Tanrı'nın sıfatları temeline dayandırılırken, bir şeyin ilahî vahiy olduğuna karar vermede, ihtimal içeren yargının karar veriyor oluşudur. İman ise ihtimalli argümanlara dayanır ve sadece Kutsal metinlerin yanılabilir yorumlarına ulaşabilir.⁸⁴

Dolayısıyla, her iki tür (doğrudan ve geleneksel) vahiy için Locke iki kriter geliştirmiştir: bunlar; *akıl* ve *mucizeler*dir. Tanrı vahiy gönderirken beraberinde mucize de göndermek zorunda olmadığı için Locke, mucizelerin olmadığı durumda vahyin değerlendirilmesi için başka kriterler de öne sürer.

Böyle durumlarda *Akıl* ve *Kutsal Kitap* vahyin Tanrı'dan olup olmadığını tespit etmemiz için yanılmaz iki ölçüdür. Hakikat, Tanrı'nın sözünün yazılı şekli olan vahiy ile uyumlu ise veya fiiller, akıl veya Kutsal metinler ile örtüşüyorsa bu durumda bu ikisini kullanmakta hiçbir risk olmadığından emin olabiliriz.⁸⁵

Locke, burada kutsal metinleri de 'yanılmayan' ölçüler arasında zikretmiştir. Kutsal metinlerin 'yanılmazlığı' ilkesini coşkuculara karşı da kullanan Locke, onların sadece irrasyonel davranmadıklarını, aynı zamanda vahyin hükümlerine de karşı geldiklerini öne sürmektedir. Coşkucuların akli ve Kutsal metinleri takip etmeyi reddetmeleri, onların fikirlerini 'temelsiz görüşler' ve 'fanteziler' haline getirmiştir.⁸⁶

⁸⁴ Wioleta Polinska, "Faith and Reason in John Locke", s. 297.

⁸⁵ *Essay*, IV, XIX, 16.

⁸⁶ *A.g.e.*, IV, XIX, 5.

Coşkucuların iddiaları karşısında doğru vahyi ayırt etmenin önemini bir kez daha vurgulayan Locke, bir yandan da Tanrı'nın inanan insanlarla doğrudan iletişime geçebileceği fikrine zarar vermek istememektedir.⁸⁷ Vahiy iddialarını doğrulamak için sadece kendi zihinlerindeki yoğun inancı ve kabulü delil olarak gösteren coşkucuların aksine Locke, ulaşan o bilginin Tanrı'dan geldiğinin garanti edilemeyeceği fikrindedir.⁸⁸ Bu nedenle sadece ilahî birer hediye olan Tanrı'nın sözü ve akıl doğrudan geldiği iddia edilen bir vahiy önermesinin kaynağının ilahî oluşunun geçerliliğini belirleyebilir.⁸⁹

Vahiy iddiasının gerçekten Tanrı'dan gelmiş olup olmadığının test edilebilmesi için öne sürülen argümanlar “dâhili” ve “harici” deliller olarak sınıflandırılmışlardır. Burada dâhili delilden kasıt, vahyin kendi iç tutarlılığının ortaya konması iken, dış delil vahyin kaynağı ve insana ulaşma şekli ile ilgilidir.⁹⁰ Locke, Hristiyan vahyinin doğruluğunu ispatlama için; vahyin insanın kurtuluşu için gerekli olan ama aklın bilemeyeceği önermeleri bize sunduğu ve olacağı önceden bildirilen bazı olayların vakti gelince meydana gelmesini de dâhili deliller olarak zikreder. Vahyin doğruluğunu ispatlamak için öne sürdüğü harici delil ise mucizelerdir. Locke'un düşüncesinde vahiy ile mucize arasında çok yakından karşılıklı bir ilişki vardır. Mucize vahyin hakiki oluşunu doğrulamak için harici bir delil olma vazifesi görürken, mucizenin hakiki oluşunun ispatı olarak da vahiy ona harici bir destek olur.

⁸⁷ A.g.e., IV, XVIII, 3-6- XIX, 15.

⁸⁸ A.g.e., IV, XX, 16.

⁸⁹ A.g.e., IV, XIX, 16.

⁹⁰ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 131.

Vahiy-bilgi ilişkisi bağlamında gündeme gelen bir başka soru ise vahiy vasıtasıyla elde edilen bilgilere başka bilgi kaynağı ile de ulaşıp ulaşılamayacağı, vahyin müstakil bir bilgi kaynağı olup olamayacağıdır.⁹¹ Vahiy ile gelen bilgi sezgisel ve ispatlı bir bilgi olmadığı için aslında katı ‘bilgi’ tarifine göre vahyin bildirdiği içerik ‘bilgi’ olarak adlandırılmaz. Ancak, insan aklının sınırlarına işaret eden Locke, aklın sınırlarının ötesinde ve üzerinde olan hakikatlere dair bilginin elde edilmesinin tek kaynağı olarak vahyi görür.⁹² Aquinas gibi Locke’da dini konularda vahyi aklın dışında müstakil bir bilgi edinme yolu olarak kabul eder.⁹³ Burada bahsedilen vahiy türü “aklın üzerinde” olan konulara dair vahiydir ki akıl veya başka bilgi edinme vasıtası ile bu bilgilere ulaşma şansımız yoktur. Ancak “akla uygun” olarak sınıflandırılan konularda ise akıl kendi başına o hakikatlere ulaşabileceği için, vahyin buradaki fonksiyonu tamamlayıcı ve teyit edici bir fonksiyondur.

Aquinas’ın vahiy anlayışı Locke tarafından devam ettirilmekle birlikte çok önemli bir değişikliğe de uğramıştır. Buna göre; Locke, Aquinas’ın aksine hakikatin ölçüsünü vahiy yerine akıl olarak belirlemiştir. Yani Aquinas’ta aklın ulaştığı sonuçlar vahiyle çatışmadığı sürece geçerli kabul edilmekte iken, Locke vahyin bildirdiklerinin akılla çatışmadığı sürece geçerli olacağını öne sürmüştü.⁹⁴

Locke’un akıl ile vahiy ile arasındaki ilişkiyi ele alırken yaklaşımı, bu ikisini de Tanrı’nın doğru yolu bulması için insana vermiş olduğu ışık olarak görmesidir. Tanrı

⁹¹ A.g.e., s. 38.

⁹² *Essay*, IV, XIII.

⁹³ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 42.

⁹⁴ *Essay*, IV, XIX.

insana dünyadaki yaşantısını düzenlemesi için akı vermiş, akı aşan konularda ise vahiy göndererek insanı aydınlatmıştır.⁹⁵ Akı, zihnin idelerden yaptığı çıkarımları ifade eden yargıların taşıdığı kesinlik veya ihtimallerin keşfi olarak tanımlayan Locke,⁹⁶ gerçek vahiyle vahiy adı altındaki asılsız uydurmaları birbirinden ayıracak tek şeyin akıl olduğunu öne sürmüştür. “İlahi vahiyle şeytanın ayartmalarını birbirinden ayırmamıza yardımcı olacak tek yardımcımız akıldır.”⁹⁷

Aklın gerçek vahiyle sahte vahyi ayırmada takip ettiği iki yol vardır. Birincisinde; akıl vahiyle ilgili harici şartları ve özellikle de vahiy aldığını iddia eden kişiyi göz önünde bulundurur. Gerçekte Tanrı’dan vahiy almadığı halde böyle bir şey iddia eden kimsenin bu sözde vahiy iddialarının Tanrı tarafından olduğunu ispatlayabilecek hiçbir geçerli kanıtı yoktur. Bu kişinin vahiy iddiasını kanıtlamak için başvurabileceği tek yol, iddialarına yönelik olarak kuvvetli inancını beyan etmek olacaktır ki, sunulan önermenin doğruluğunu, ona inanma ile karşılık vererek ispatlama girişimi kendi içinde bir çelişki doğuracak ve onu “vahiy olduğu için inanıyorum, inanıyorum çünkü vahiydir”⁹⁸ şeklinde bir kısır döngüye götürecektir. Tanrı’nın kendisine vahiy gönderdiği kimselerin (peygamberlerin) insanlara bildirdiği şeylerin hakiki vahiy olduğunu ispatlamada kullanabilecekleri ve onlara has bir ispatlama yöntemi, Tanrı tarafından

⁹⁵ John Locke, “A Discourse of Miracles”, ss. 261-262.

⁹⁶ *Essay*, IV, XVII, 2.

⁹⁷ John Locke, “A Discourse of Miracles”, s. 260.

⁹⁸ *Essay*, IV, XIX, 10.

kendilerine verilen mucizelerdir.⁹⁹ Sadece ilahî bir güç tarafından sağlanabilecek mucizeler, vahiy iddiasının da gerçekliğinin bir alameti olabilir.¹⁰⁰ İkinci yol ise, vahiy hükümleri ile aklın kesin bilgileri arasında bir karşılaştırma yapılmasıdır. Kaynağı aynı olan vahiy ile aklın çıkarımları arasında bir çelişki olması düşünülemez. “Eğer herhangi bir yargı açık sezgisel bilgimize aykırı ise o, ilahî vahiy olarak kabul edilemez.”¹⁰¹ Ancak, Locke’un aklın açık hakikatleri ile çelişen herhangi bir yargının ilahî vahiy olmasının kabul edilemez olduğunu iddia etmesi, onun vahyin bütün içeriğinin rasyonel olması gerektiğini iddia ettiği anlamına gelmez.¹⁰² Locke’un şu hassas ayrımı bu konuda dikkate alınması gereken bir noktadır:

Akıl, her konuda nihaî hüküm verici ve rehberimiz olmalıdır. [Ancak] bununla bir önermenin Tanrı tarafından gönderilmiş olup olmadığının tespiti için akla başvuralım, eğer aklın doğal yetisi bu konuda hüküm vermezse o önermeyi reddedelim demiyorum. O hükmün Tanrı vahyi olup olamayacağının akıl tarafından değerlendirilmesi ve sonuçta aklın onun Tanrı vahyi olduğunu söylemesi halinde, aklın diğer doğruları gibi bunun da ifade edilmesi gerektiğini söylüyorum.¹⁰³

Her ne kadar vahyin bildirdiği bazı hakikatler akıl tarafından bilinebilirse de,¹⁰⁴ vahyin bildirdiği hakikatlerin bir kısmı aklın üzerindedir.¹⁰⁵ Dolayısıyla bir önermenin vahiy olup olmadığını test etmek için, onun aklın ulaştığı kesin hakikatlere uygunluğunu test etmek zorundayız. Bu konuda akli devre dışı bırakırsak gerçek vahiyle sahte

⁹⁹ John Locke, “A Discourse of Miracles”, s. 257.

¹⁰⁰ *A.g.e.s.*, 261.

¹⁰¹ *Essay*, IV, XVIII, 5.

¹⁰² John Locke, “A Discourse of Miracles”, ss. 261-262.

¹⁰³ *Essay*, IV, XIX, 14.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, IV, XVIII, 2.

¹⁰⁵ *A.g.e.*, IV, XVIII, 9.

vahyi birbirinden ayırt etme konusunda çaresiz kalırız.¹⁰⁶ Bunun sonucu olarak da Tanrı'nın bildirdiği gerçeklerden ziyade insanın kendi kuruntuları yer almaya başlar. Bunun sonucu olarak da, dinin aslında bulunmayan inançlar dine nüfuz ederek, iman önermeleri akla aykırı hale gelir.¹⁰⁷ Locke'a göre aklın basit idelerinde bulunmayan veya aklın temel çıkarımlarıyla çelişen bir vahiy önermesi olamaz, ancak aklın üzerinde olarak sınıflandırılan konularda vahiy olabilir ve aklın alanını genişletmek için bunun olması da gerekir.

İmanı, aklın çıkarımına değil de, olağanüstü iletişim vasıtasıyla Tanrı'dan geldiğine inanılan ve iddia sahibinin kredisine binaen bir önermeyi kabul etmek olarak açıklayan Locke'a göre, hakikatlerin bu şekilde insana açılmasına vahiy denir.¹⁰⁸ Locke sadece vahiyle öğrenebileceğimiz bilgileri üç tür ile sınırlamıştır: (i) inananın duyusu yoluyla bilgi sahibi olamayacağı konular, (ii) sadece akılla bilinebilecek bir konunun vahiyle bilindiği iddia edilemez. (iii) Aklın açık seçik bulgularına karşın vahiy ile bilgi sahibi olunacağı iddia edilemez.¹⁰⁹

Tanrı bir peygamber aracılığı ile değil de doğrudan doğruları zihnimize bildirse bile, bu bildirilen şeylerin bir aldatma değil de Tanrı'nın vahyi olduğuna dair inancımız, bunun aldatma değil de vahiy olduğuna dair bilgimizden daha kesin olamaz.¹¹⁰ Tanrı'nın sözü bütün epistemik prensiplerin üzerindedir, ancak epistemik prensipler

¹⁰⁶ A.g.e., IV, XVIII, 10.

¹⁰⁷ A.g.e., IV, XVIII, 11.

¹⁰⁸ R.W. Harris, *Reason and Nature in the Eighteenth Century*, London: Blandford Press Ltd., 1968, s. 73. *Essay*, IV, XVIII, 2.

¹⁰⁹ R.W. Harris, *Reason and Nature in the Eighteenth Century*, s. 73.

¹¹⁰ *Essay*, IV, XVIII, 5.

neyin gerçekten Tanrı'nın sözü olup olmayacağının tayini konusunda hayati öneme sahiptirler. Vahyin otantikliği delilin ampirik kuralları ile hükme bağlanırken yorumun geçerliliği mantık kuralları ile belirlenir. Eğer bizden açık seçik sezgisel bilgimize ve bilginin temel ilkelerine aykırı bir şeye inanmamız istenirse böyle bir yorumu reddetmemiz gerekir.¹¹¹

Eğer kanaatimizi akla göre düzenleyeceksek, bu durumda vahyin (ve vahyedilmiş dinin) kanaatimizi düzenleme konusunda herhangi bir rolü olmayacak mıdır? Yoksa Tanrı, doğal yetilerimizi kullanarak ulaşamayacağımız bilgileri bize bildirmeli midir? Kabulü yönlendirme, ancak kesin olan önermeye göre ihtimalli olan önermeler söz konusu olduğunda mı geçerlidir? Çünkü vahiyle bildirilen önermelerin çoğu, daha önce bahsedilen bilişsel yetilerimizle ulaşabileceğimiz konular değildir.¹¹² Locke'un buna cevabı kesindir, "Tanrı bize akıl ışığını verirken, vahiy ışığı gibi bize uygun olduğunu düşündüğü başka yardımlar göndermekten de vazgeçmemiştir."¹¹³ Locke'un cevabı biraz çelişkili gözükmektedir. Çünkü bir yandan Tanrı'nın vahyettiği her şeyin kesinlikle doğru olduğunu ve inanılması gerektiğini, hiçbir şüpheye mahal olmadığını söylerken,¹¹⁴ öte yandan aklın prensiplerine aykırı olan hiçbir şeyi kabul etmememiz gerektiğini söyler. İnsana Tanrı tarafından gönderilen mesajın kesinliğini vurgulayan Locke, kabul edilme noktasında vahyi ihtimalli olan bir önerme seviyesinde görmektedir.¹¹⁵ Locke'un vahyin kendi içerisindeki kesinliği konusunda

¹¹¹ *Essay*, IV, XVIII, 5.

¹¹² Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, s. 80.

¹¹³ *Essay*, IV, XVIII, 8.

¹¹⁴ *A.g.e.*, IV, XVI, 14 - XVIII, 10.

¹¹⁵ *A.g.e.*, IV, XVIII, 8.

bir şüphesi olmamakla birlikte bizim o şeyin hakiki vahiy olduğu ve onu doğru anladığımız konusunda (muhtemelen çok katı biçimde eleştirdiği *coşkuculuk* tehlikesine düşmemek için) tereddütleri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Locke aklın her hususta nihaî karar verici olmasını isterken insan aklını vahyin üzerine çıkarmayı amaçlamamış, kesin bilgi ve Tanrı'nın sözü ile çeliştiği halde vahiy olduğu iddia edilen önermelerin reddedilmesi yönünde bize yüklenen sorumluluğu vurgulamıştır. Çünkü Locke sadece aklımızla kesin olarak bildiğimiz şeyler hususunda akıl ile vahyin uyumundan bahsetmektedir.¹¹⁷ Locke'un epistemolojisinden de hatırlanacağı üzere aklın kesinliğe ulaştığı alanlar sınırlıdır ve sadece sezgisel olarak bildiğimiz hakikatlerde, matematik ve ahlaki ispatlamalarda ve bazı özel şeylerin varlığına dair bilgide bu tür bir kesinlikten söz edilebilir.¹¹⁸ Sonuç olarak, akılla bilinebilen vahyedilmiş hakikatler, kesin bilgimizle uyum içinde olmalıdır.¹¹⁹

İlahî vahiy bizim bütün fikirlerimiz, önyargılarımız ve ilgilerimizin üzerinde hüküm sahibi olmalı ve tam bir şekilde iman edilmelidir. Aklımızın imana bu itaati, bilginin önemi azaltmaz. Bu durum aklın temellerini sarsmaz, sadece bu amaçla bize verilmiş yetilerimizi kullanmaya bizi sevk eder".¹²⁰

Locke'un bu eleştirisi, bütün inananlar için ciddi bir problem olarak da algılanabilir. Tanrı, kendisinin böyle bir vahiy gönderdiğine dair yeterli bir delil sunmadan bir kimseye bazı şeyler vahyetme kudret ve iradesinde değil midir? Bu soru şöyle bir açmazı da gündeme getirmektedir: Tanrı, herhangi bir delil olmaksızın böyle bir vahiy

¹¹⁶ *A.g.e.*, IV, XVI, 14.

¹¹⁷ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s.167.

¹¹⁸ *Essay*, IV, XII, 3.

¹¹⁹ *A.g.e.*, IV, XVIII, 4.

¹²⁰ *A.g.e.*, IV, XVIII, 10.

göndermiş olsa, ilgili delil olmadan Tanrı'nın böyle bir vahiy gönderdiğine nasıl inanacağımız konusu hala muğlak kalmaktadır. Üstelik Locke'un önerdiği bir prosedür izlememiz halinde Tanrı'nın vahyettiği pek çok şeye de inanmamamız gerekir. Bu durumda da, Tanrı'nın abesle iştigali meselesi gündeme gelecektir, yani niçin Tanrı vahyettiğine inanmamızı istemediği bir şeyi bize vahyetsin? Eğer bizim inanmamızı istiyorsa, en azından o şeye inanmamıza Tanrı'nın izin vermiş olması gerekmez mi?¹²¹

Locke'un tartışmalarının genelinde insanın bütünlüğüne olan bir vurgu olduğu görülebilir. Yani, Yaraticının insana verdiği bütün yetileri bir amaç için verdiği, bu yetilerin birbirini yanlışlaması veya birbirine zıt işlevler yürütmesinin en azından Tanrı'nın bilgisi ve hikmetiyle bağdaşmayacağı belirtilmektedir. Aynı kaynaktan gelen vahiy ile yine aklın birbiri ile çelişecek hükümlerde bulunması bu nedenle söz konusu olamaz. Burada, Locke'un akla verdiği büyük önemin bizzat aklın kendisinden ve yanılmazlığına olan kanaatinden dolayı değil, Tanrı'nın bizi yanıltabilecek bir yetiyi bize vermeyeceğine olan sonsuz güveninden dolayı olduğunu söyleyebiliriz.¹²²

“Akıl bizim her konuda rehberimiz ve karar vericimiz olmalıdır” ifadesi ile aklın öne çıkarılması konusunda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de, Locke'un bu ifade ile delili öne çıkarmış olması değil, insanın inanma eğilimi dâhil diğer eğilimlerine nasıl yanıt vermesi gerektiği, tutarlılık ve anlamla ilgilidir.

Locke'a göre Tanrı'nın bir önermeyi gönderdiği iddiası rasyonel bilgidен daha üstün değildir. Ancak buradan Locke'un Tanrı'nın bir önermeyi göndermesi iddiasının hiçbir zaman bilgi kadar kesin olamayacağı sonucu çıkarılmamalıdır. Burada anlatıl-

¹²¹ Nicholas Wolterstorff, *John Locke and the Ethics of Belief*, s.120

¹²² *Essay*, IV, XIX, 14.

mak istenen şey Tanrı'nın bir önermeyi vahyetmesi iddiasının, vahyedilen bu önermenin rasyonel bilgi ile çeliştiği durumlarda yeterli kesinlikten uzak olacağı iddiasıdır.¹²³ Aklın imanda rehber edinilmesi projesiyle aklın doğruları ile çelişen önermeleri kas-tetmektedir. Locke, Tanrı'nın aklın doğrularıyla çelişen bir önerme göndermeyeceği konusunda çok emindir. Ama Tanrı'nın aklın doğruları ile çelişen bir önerme gönder-mesi durumunda, Locke iki ihtimalden bahseder: Birincisi, böyle bir durumda biz Tanrı'nın bize verdiği bütün bilme temellerini altüst edecek ve bizim anlama yetimizi mahvedecek bir önermeyi nasıl gönderdiğini kavrayamayız.¹²⁴ Locke burada Tanrı'nın akla aykırı bir hüküm içeren bir vahyi gönderme ihtimalinin olmadığını savunmamış, ancak Tanrı'nın aklın hükümleriyle çelişen bir önerme göndermesine dair bir fikri veya idesi olmadığını ima etmiştir. Burada aslolan şey Tanrı'nın vahyettiği önerme için veya Tanrı'nın akla aykırı bir önerme vahyedebilmesini destekleyecek delilin ek-sikliği söz konusu değildir. Burada söz konusu edilen husus Tanrı'nın akla aykırı bir şey vahyetmesinin anlamsız olmasıdır.¹²⁵

Tanrı'nın akla aykırı bir önerme vahyetmesini belirsiz kılan ikinci neden ise delilden ziyade o vahyin içeriğidir. Tanrı akla aykırı bir önerme göndermiş gibi gözüküyorsa, bu durumda bizim vahyin içeriğini doğru anladığımız hususu kesin veya apa-çık değildir.¹²⁶ Locke'a göre vahyide kullanılan kelimeler özenle seçilmişlerdir. Biz o kelimeleri akla aykırı bir şekilde anlayarak Tanrı'nı muradını pekâlâ yanlış anlamış

¹²³ *A.g.e.*, IV, XVIII, 7.

¹²⁴ *A.g.e.*, IV, XVIII, 5.

¹²⁵ Michael Losonsky, "Locke and Leibniz on Religious Faith", ss. 706-707.

¹²⁶ *Essay*, IV, XVIII, 8.

olabiliriz ve akla aykırı gibi görünen bu tür ilahî önermeler de bilgi gibi kesinlik taşımaz duruma gelir.¹²⁷

Kendimize ilahî bir vahiy gönderildiğini düşündüğümüz durumda bize düşen, “bunu bana gönderenin Tanrı olduğunu, nasıl biliyorum”¹²⁸ sorusunu sormamızdır. Söz konusu vahiy gönderenin Tanrı olduğuna dair inanç meyli veya kabulünün dışında başka bir doğrulama yoksa kişinin bu inanma meyli “Aldatılma ve hata taşkınlığından başka bir şey değildir.”¹²⁹ Eğer bir kimseye Tanrı bir şey vahyetmiş gibi geliyorsa aldanma ve hata riskini azaltmak için o kimsenin ‘içindeki ışığın (aklın) rehberliğine başvurması’ gerekir.¹³⁰ Mesela, vahyedilmiş ahlaki önermelerde durum bu şekildedir, yani vahyedilmiş önermeleri doğrulayan bağımsız nedenler vardır.¹³¹ Bununla birlikte Locke, bütün vahyedilmiş önermeler için önermeden bağımsız bir doğrulama yapılmasını şart koşmaz.¹³² Eğer Tanrı bir P önermesini vahyetmiş ve bu P önermesi de ‘aklın üzerinde’ ise, bu durumda P önermesini doğrulamak için bağımsız nedenler aramaya gerek yoktur. Ancak Tanrı’nın P önermesini vahyetmiş olduğu iddiasının kendisi doğrulama gerektirmektedir.¹³³ Burada vurgulanan husus; aklın mahiyetini bilemeyeceği durumlarda akıldan doğrulama istemenin mümkün olmayacağı, ancak vahiy hadisesinin gerçekten vuku bulup bulmadığının tespitinin, her zaman aklın doğrulamasına açık olan bir konu olduğu hususudur.

¹²⁷ Michael Losonsky, “Locke and Leibniz on Religious Faith”, s. 707.

¹²⁸ *Essay*, IV, XIX, 10.

¹²⁹ *A.g.e.*, IV, XIX, 14.

¹³⁰ *A.g.e.*, IV, XIX, 14.

¹³¹ *A.g.e.*, IV, XIX, 10.

¹³² *A.g.e.*, IV, XIX, 14.

¹³³ Michael Losonsky, “Locke and Leibniz on Religious Faith”, s. 708.

Locke, vahyin akıldan hariç olarak sadece imana dayandırılmasına karşı çıkar. Mesela, yazarı hakkında herhangi bir araştırma yapmadan bir kitabın vahiy ya da ilahî olarak ilham edilmiş olduğunu kabul etmek salt bir batıl inançtır. Aynı zamanda ampirik olarak bilgi sahibi olamayacağımız pek çok konu vardır, meleklerin varlığı ve ölümden sonra dirilme gibi. Bu konular aklın alanı dışına girer ve salt olarak iman konusudur, akıl doğrudan hiçbir şey yapamaz.¹³⁴

III.3. Akıl- Vahiy İlişkisi

Locke'un dinî epistemoloji anlayışında akıl, bir şeyin gerçek vahiy olup olmadığı ve vahyedildiği söylenen kutsal metnin en doğru yorumunun nasıl olacağı konusunda karar verme merciidir. Bu konular tespit edilince geriye Tanrı'nın vahyettiklerine inanmak kalır.¹³⁵ Din ve felsefe arasındaki çatışmanın entelektüel bir dejenerasyon olduğunu öne süren Locke, inanç ve aklın birbirlerinin zorunlu yardımcıları olduğunu, inancın siyasi meşruiyet için zorunlu olan ahlakî otoriteyi sağladığını, aklın ise duygusallık ve kutsal metinlerin keyfî olarak yorumlanmasına karşı inancı düzenlemesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir.¹³⁶

Locke, dinin akla aykırı olmadığını ama vahye dayalı doğruluk iddialarının nihayetinde aklın ölçüsüne vurulması gerektiğini söylemiştir. Akıllı geniş anlamıyla yorumlayan Locke'a göre, gerçek anlamıyla iman, kişinin aklının gücüne güvenmesini

¹³⁴ R.W. Harris, *Rason and Nature in the Eighteenth Century*, s. 74.

¹³⁵ Greg Froster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, 33.

¹³⁶ A.g.e., s. 11.

gerektirir. İnanan bir kimsenin vahiyden bir şeyler öğrenebilmesi imkânını kabul etmenin nihaî dayanağı akıldır. Tanrı'nın insana bağışladığı en değerli yetilerden olan akılla çelişen vahiy kaynaklı bir takım doğruluk iddialarının kabul edilmesi doğru olmaz. Tanrı'dan gelen her şey imanın konusu olsa da, neyin Tanrı'dan geldiğine karar verecek olan yine akıldır.¹³⁷

Vahiy güvencesini akıldan almalıdır. Akıl ile vahiy arasındaki en önemli ilişki budur. Locke'un tarifinden de anladığımız kadarıyla vahiy aklın sahip olduğu idelerden çıkarımda bulunarak keşfedemeyeceği gerçeklerle bizi buluşturmak durumundadır. Her ne kadar kendisini vahyin emrine vermeye hazırlansa bile akıl, kendisini teslim ettiği şeyin gerçekten vahiy olduğuna Tanrı'nın mesajı olduğuna kendisini ikna edebilmek için vahiydeki iddiaları çok dikkatlice incelemelidir. Şimdiye kadar görüldüğü üzere, kişisel bir vahiy bizim açık bilgimizi sarsacak seviyede değildir. Bunun da ötesinde, kulak verilmeden önce vahyin uyması gereken birtakım negatif koşullar da vardır.¹³⁸

Tanrı'nın şanını zedeleyen, doğal dinle ve ahlakın ilkeleriyle uyumsuz olan hiçbir misyona ilahî gözüyle bakılamaz. Çünkü Tanrı insana, kendi Ebedi Ulûhiyetinin Yüceliği ve birliğini ve Tabiatın Işığı vasıtasıyla doğal dinin doğrularını keşfettirmiştir. Onun (Tanrı'nın) vahyin zıddına olacak şekilde geri dönmesi düşünülemez.¹³⁹

Herhangi bir önerme ya da kitabın vahyedilmiş olma iddiaları, bu önerme ya da kitabın kendi ifadeleri ile doğrulanamaz, çünkü bu durumda akla hiç yer bırakılmamış olur ve

¹³⁷ Mehmet Sait Reçber, *Aydınlanma, Din ve İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, s. 50.

¹³⁸ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 25.

¹³⁹ John Locke, "A Discourse of Miracles", s. 261.

dünyadaki pek çok dinde bulunan mantıksız fikirler ve seremoniler kınanamaz [hale gelir].¹⁴⁰

Tanrı tarafından gönderilen bütün vahiy ‘aklın üzerinde’ değildir. Çünkü aynı hakikatler doğal olarak sahip olduğumuz ideler vasıtasıyla akıl tarafından da bulunabilir.¹⁴¹ Vahiyle bildirilen ancak, akılla da bilinebilen hakikatleri Locke, ‘iman esasları’ olarak adlandırırken; sadece vahiy tarafından bildirilen hakikatleri (aklın üzerinde) ‘aslî iman esasları’ olarak adlandırır.¹⁴² Sonuç olarak, bir kimse Tanrı’nın var olduğunu kesin olarak bilebilir veya ilahî olana şahitlikle (başkalarının şahitliğine güvenerek) bu hakikati tasdik edebilir. Tanrı’nın varlığı tartışılırken, akılla bildiğimiz eşyada olduğu gibi bir ispatlama ameliyesine ihtiyacımız olmadığını, bunun yerine vahiyle bildirilen hakikat olarak yaklaşmamız gerektiğini savunur. Tanrı’nın var olduğuna dair ispatlı bir bilgiye müracaat etmeksizin öyle bir varlığın olduğuna inanmak yeterlidir. Locke’a göre bu yaklaşım Kutsal Kitabın meramına uygun olandır, çünkü orada hiç kimseden Tanrı’nın varlığını bilmesi istenmez.¹⁴³ Dolayısıyla, açık bilgimize aykırı olabilecek hiçbir Hakikat bilgisi elde edemeyiz.¹⁴⁴ İmanın hiçbir zaman bilgilerimizle çelişmemesi gerekir, çünkü her ne kadar iman Tanrı’nın şahitliğine dayalı olsa da biz, kendi bilgimizden daha fazla olacak şekilde onun Tanrı vahyi olduğu hakikatine güvenemeyiz.¹⁴⁵ Locke’un bu değerlendirmeleri ‘aklın üzerindeki’ konularda bile onun akli yüksek bir seviyeye koyduğunu göstermektedir. Ancak Locke’un yaklaşımı

¹⁴⁰ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 26. *Essay*, IV, XVIII, 6.

¹⁴¹ *Essay*, IV, XVIII, 4.

¹⁴² *A.g.e.*, IV, XVIII, 7.

¹⁴³ Wioleta Polinska, “Faith and Reason in John Locke”, s. 300.

¹⁴⁴ *Essay*, IV, XVIII, 5.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, IV, XVIII, 5.

pek de net değildir. Çünkü Locke'un şu ifadeleri yukarıda söylenenler ile çelişmektedir: "imanın asıl konuları, aklın keşfedebileceği alanın ötesindedir ve aklın bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktur."¹⁴⁶ Aşağıdaki ifadelerinde Locke'un bu fikirleri iyice açığa çıkmaktadır:

Açık (*evident*) *Vahiy*, ihtimal karşısında tasdikimizi belirlemelidir. *Aklın* prensiplerinin bir önermenin doğruluk veya yanlışlığını ispatlamada yeterli olmadığı yerlerde, tasdiki yönlendirecek temel ve hakikatin bir diğer prensibi olarak *Vahiy* devreye girer ve böylece konu *Aklın* üzerinde olan İman ile ilgili bir konu haline gelir. Çünkü özel bir konuda *Akıl*, ihtimalden daha ötesine ulaşamaz, aklın ulaşamadığı yerde İman yönlendirici olur ve *Vahiy*, Hakikatin hangi tarafta olduğunu ortaya koyar.¹⁴⁷

Akıl ve iman sınırları ortaya konuldukça, ikisi arasındaki ilişkinin bir zıtlıktan ziyade birliktelik sergilediği görülmektedir:

Akıl doğal bir *Vahiy*dir, bu (vahiy) yolla ışığın ezelî Sahibi ve bütün bilgilerin Kaynağı, insanların doğal yetileri dahilinde ulaşabilecekleri Hakikatten parçaları onlara bildirir. *Vahiy* ise doğrudan Tanrı ile irtibata geçilerek ulaşılan yeni bilgilerle genişletilmiş doğal *Akıldır*, ki bu akıl şahitlik ve delillerle *Vahyin* Tanrı'dan geldiğini destekler.¹⁴⁸

Hans Aarsel'in işaret ettiği gibi, Locke doğrunun özel olmasını reddetmiştir. Ona göre doğru herkesin görüp kabul etmesi için herkese açık olmalıdır, çünkü onun ölçüsü akıldır. Evrensel ve herkese açık olan, barış ve istikrarın garantörü olan tek şey

¹⁴⁶ A.g.e., IV, XVIII, 7.

¹⁴⁷ A.g.e., IV, XVIII, 9.

¹⁴⁸ A.g.e., IV, XIV, 4.

akıldır.¹⁴⁹ Toplumun farklı kesimleri için uygun olan hususları sadece rasyonel argümanlar ortaya koyabilir ve böylece de sosyal birlik inşa edilir.¹⁵⁰ Locke epistemolojisini, daha güvenilir inançlara yer açabilmek ve tartışmalı inançların sayısını azaltabilmek için sınır getirmek amacıyla kullanmıştır. Böylece, insanın doğal zihinsel limitleri içerisindeki güvenilir inançların nasıl doğrulanacağını da ortaya koymayı hedeflemiştir.¹⁵¹

Locke *Essay*'de birini diğerinden öncelikli kılmak yerine akıl ve imanı uzlaştırmaya çalışır. Ona göre akıl ve iman arasında bir ayrılık yoktur. Akıl her konuda bizim nihaî yargıcımız olmalıdır. Çünkü kanaatlerimizin, ilhamlarımızın, vesveselerimizin dışında bir şeyler bizim kanaatlerimizin doğruluğunu tecrübe etmezse, doğruluğun da yanlışlığın da ölçüsü aynı olur ve birbirinden ayırt etmek imkânsız hale gelir.¹⁵² Locke akıl ve imanı uzlaştırmak için sadece doğruluğun değil, ilhamların da doğru olarak elde edilmesinde aklın kullanılması gerektiğini söylemiştir. “İnsanoğlu kendisini yaratıcısına götürecek ve vazifelerini görmesini sağlayacak bilgiye ulaşmak için yeterli ışığa sahiptir. Çünkü Tanrı onlara kendileri hakkında düşünebilecekleri bir akıl vermiştir.”¹⁵³

Akıl “Tanrı’nın ışığıdır” Tanrı’nın kendi hakikatini aydınlatmak için bize verdiği bir araçtır. Akıl tetkik etmeden biz hiçbir şeye inanmamalıyız. Aksi halde

¹⁴⁹ Hans Aarself, “The State of Nature, and the Nature of Man” *John Locke, Problems and Perspectives*, (ed.) John W. Yolton, Cambridge: Cambridge University Press, 1969, s. 134.

¹⁵⁰ Greg Forster, *John Locke’s Politics of Moral Consensus*, s. 33-34.

¹⁵¹ Samuel C. Rickless, “Is Locke’s Theory of Knowledge Inconsistent?”, s. 84.

¹⁵² *Essay*, IV, XIX, 14.

¹⁵³ *A.g.e.*, I, I, 5.

Tanrı'nın doğru öğretiyi ve doğru dinî yanlış olandan ayırt edebilmemiz için bize verdiği güvenilir bir aracı kullanmayı ahmakça ihmal etmiş oluruz. Locke'un bu derin fikri genellikle yanlış anlaşılmış ve Tanrı'nın vahyettiği şeyleri reddederek yalnızca doğal akıl (vahiyden yardım almayan akıl) ile Tanrı'nın araştırılması şeklinde anlaşılabilir. Locke'un bu fikirleri ayrıca bütün dinî inançların reddedilmesi ya da önemden düşürmeye götürdüğü iddia edilerek, sonuçta politika ve din arasında bir ayrışmaya ve dinî inançları siyasetten çekmeye götürdüğü, çünkü bu durumda dinî inançların siyasi tartışmalarda yer almayacak kadar şüpheli olduğu sonucuna götürmüştür. Locke "aklın bizim her konuda nihaî rehberimiz olmasını" isterken cümlesine şöyle devam etmiştir "ben bununla Tanrı tarafından vahyedilen bir önermenin doğal ilkelerle de meydana getirilip getirilemeyeceği, eğer getirilemeyecek ise reddetmemiz gerektiğini kastetmiyorum."¹⁵⁴ Böyle bir epistemolojik kural deizme götürebilir.¹⁵⁵ Locke bunun yerine şunu demiştir; "akıl söz konusu bir önermenin Tanrı vahyi olup olamayacağı" konusunu kendisine danışacağımız ve kendisi ile değerlendireceğimiz nihaî yargıç ve rehber olmalıdır."¹⁵⁶ Vahiy olmadan doğal aklın ahlakî bir sistem kuramayacağını belirten Locke'a göre, doğal aklın kurgulayacağı kanıtlanabilir ahlak, hipotetik bir iddiadan öteye geçemez.¹⁵⁷

Wolterstorff'a göre inanç ve akıl arasında geleneksel üç tür anlayış vardır. Bunlardan birincisi Wolterstorff'un tabiri ile "ön-koşulcu görüş (*preconditionalist*

¹⁵⁴ A.g.e., IV, XIX, 14.

¹⁵⁵ Greg Forster, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, s. 85.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 86. *Essay*, IV, XIX, 14.

¹⁵⁷ A.g.e., ss. 99-100.

view)’’ tür ki bu yaklaşım Augustine ve Calvin’e atfedilir. Bu görüşe göre iman; tamamen kapsayıcı, uyumlu, tutarlı ve doğru teorilere ulaşmak için bir şarttır. Eğer bir kimse sağlıklı bir imandan yoksunsa, bu durumda doğru teori için zorunlu olan bazı önermelerin bilgisinden ya da doğru teoriye ulaşmak için zorunlu olan tavırdan da yoksundur. İkincisi “birleştirici görüş” (*incorporationist view*)tür. Buna göre imanın içeriği de birleştirilerek meydana getirilir, ya da bir başka ifade ile iman bir kimsenin inanç ya da bilgisinin temelini oluşturan doğrular kümesi arasında bulunur. Fakat bu doğrulara ulaşabilmek için zorunlu olan şartları sağlamada iman tek başına yetersizdir, bu nedenle bu şartların bazıları akıl tarafından sağlanmalıdır.¹⁵⁸ Üçüncü görüş ise “bütünleyici görüş”(*complementarist view*)’tür. Buna göre, inanca ve vahye müracaat etmeden mevcut durumumuzla bilebileceğimiz bazı önerme türleri vardır. Bu önermeler kendiliğinden apaçık olanlar ve duyular vasıtası ile bilinen önermelerdir. Bunun dışında Tanrı’nın bize vahyettiği ve inanılması gereken başka önermeler de vardır. Bunların bir kısmı akılla bilinebilir, fakat çoğunluğu bilinemez ve sadece basit olarak inanılır. Sonuç olarak inanma eylemi ile daha büyük doğrulara ulaşırız, fakat bu doğrulukları bilmek yerine sadece inanırız. Bu inançlar bilginizin bir parçasını teşkil etmediği için, bilimsel aktivitelerimize etki etmezler. Dolayısıyla iman akli tamamlar ya da ona bir şeyler katar fakat ikisi de farklı alanlarda faaliyet yürütür. Bu küçük farklılıklara rağmen, iman ve akıl arasındaki ilişki konusunda Locke’un görüşünün de bahsedilen bu “bütünleyici görüş”olduğu söylenebilir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ David C. Snyder, “Faith and Reason in Locke’s Essay”, *Journal of the History of Ideas*, Sayı: 47, No: 2, University of Pennsylvania Press, Nisan-Haziran, 1986, s. 198.

¹⁵⁹ *A.g.e.*, s. 199.

Dolayısıyla, imanın doğruları aklın doğrularından farklı olarak, idelerinin kaynağı duyum ve düşünmede değil, ilahî olarak vahyedildiği için geçerli kılınmıştır. Bu Locke’a göre iman hakikatlerinin içinde bulunan idelerin duyum ve düşünmeden gelmediği anlamına gelmez. Bilakis ideler duyum ve düşünce yolu ile bize gelir. Yani biz iman doğrularının idelerini duyum ve düşünme yoluyla alırız. Fakat imanın doğruları bu idelerin akıl vasıtasıyla bir araya getirilmesi ile oluşturulmaz. İman, sahip olduğu hakikatlerin Tanrı’dan geliyor olması nedeniyle doğrulanmıştır.

Buna göre, aklın doğruları bilimsel faaliyet ve kanıt ile bilinebilir, dolayısıyla bunların kaynağı insan aklı ve duyularıdır. İnsanın bu önermeleri bilebilmesi için doğüstü bir vahiy gerekli değildir. Bu anlamda bu bilgiler “doğal”dır. İnancın doğrularına gelince onlar “insan aklının sınırlarını aşarlar. Eğer Tanrı bu hakikatleri bize bildirmeseydi biz bunları bilemezdik, en azından onları anlamak ya da inanmak için nedenimiz olmazdı. Onların doğruluğunun kaynağı ilahî vahiy oluşlarıdır.”¹⁶⁰ Buradaki ‘aklı aşmak’ ifadesi ile ‘akla aykırı olmak’ tabiri birbirine karıştırılmamalıdır. Akıl ve iman önermelerinin epistemik statüleri de farklıdır. Birincisi, aklın doğruları bilinebilirken, imanın doğrularına sadece inanılır. İmana ait bir önermeyi anlamak için akıl kullanılsa da, akıl imana dair önermeleri ispatlayıp kanıtlayamaz, aksi halde imanın fazileti sona ermiş olur.¹⁶¹

Aklın doğrularının imanın doğrularından ayrıldığı ikinci nokta da epistemik statüleri itibarıyladır. Aklın doğru kullanımı bilgiye götürürken inanç sadece inanmaya götürür. Bu, Tanrı’ya güvenmediğimiz için değil, vahiy olarak bize gelen şeyin gerçekten Tanrı’dan gelip gelmediğini bilmediğimiz içindir. Eğer ilahî vahiy olarak bize

¹⁶⁰ A.g.e., s.199.

¹⁶¹ A.g.e., s. 200.

gelen şeyin gerçekten de vahiy olduğunu bilebilirsek, bu durumda inanç önermeleri bizim için şüphe edilemez kesin bir bilgi haline gelir. Çünkü “Tanrı ne vahyetti ise o kesinlikle doğrudur, onun hakkında hiçbir şüpheyeye yer yoktur.”¹⁶² Ancak elimizdeki bir vahyin Tanrı’dan geldiğine dair bilğimiz hiçbir zaman idelerimiz arasındaki bağlantı ya da bağlantısızlıkları açık seçik olarak algılamamız durumunda elde ettiğimiz bilgi kadar kesin olamaz, yani inanç kesin olamaz.¹⁶³ Akılla ulaştığımız oranda bir kesinliğe, inanç yoluyla hiçbir zaman ulaşamayız.¹⁶⁴

Locke’un *Essay*’da ‘*vahyin akıl tarafından gözden geçirilmesi gerektiği*’ fikrinin, daha sonraki dinî yazılarında dile getirmediği görülür. *Essay*’da çok kesin bir biçimde aklın imandaki rolü vurgulanarak, akla aykırı hiçbir önermenin kabul edilmesi gerektiği belirtilirken; Locke’un dinî yazılarında vahyedilen önermelerin ‘aklın üzerinde olduğu’ bu önermelerin akılla bilinmeyeceği ama bununla birlikte rasyonel olarak tasdik olunmuş vahye istinaden kabul edilebileceği belirtilmiştir.¹⁶⁵

Locke imanı, kişinin vahyi tasdik etmesi olarak alır ve bir yandan imanın her türlü şüpheyi dışarıda bırakacak bir emin olma durumu olduğunu söylerken, öte yandan vahyin ilahi otoritesinin ihtimal dâhilinde olduğunu söylemiştir. İlk bakışta çelişkili gibi gözüken bu durumu Locke’un izahı akıl – vahiy ilişkisi konusunda Locke’un farklı yerlerdeki tanımlamaları arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, Locke’un İncil’deki vahye güveninin nedeni sadece söz konusu vahyin ilahi kay-

¹⁶² *Essay*, IV, XVIII, 10.

¹⁶³ *A.g.e.*, IV, XVIII, 4.

¹⁶⁴ David C. Snyder, “Faith and Reason in Locke’s *Essay*”, s. 204.

¹⁶⁵ Michael Losonsky, “Locke and Leibniz on Religious Faith”, s. 713.

nağının taşıdığı yüksek ihtimal değil, aklın da o vahyin hakiki oluşu konusunda dışarıdan verdiği destektir. Locke'un bu güveninin bir nedeni de aklın vahyin içeriğini doğrulayabilecek kapasiteye sahip olduğu ve hatta aklın, vahyin içeriğinin hakikiliğini denetleyebileceği ve denetlemesi gerektiği düşüncesidir.¹⁶⁶ Aklın vahyin içeriğini ve otantikliğini kontrol edebileceği iddiası dinî rasyonellik iddiasının boyutlarını göstermektedir. Locke'un insanın anlama yetisi üzerine yaptığı bütün analizlerde, insanın sahip olduğu bilginin ne kadar kısıtlı ve ahlak ve din konularında ne kadar yetersiz olduğu görülür.

Locke'un akıl – vahiy münasebetlerini ele alırken, aklın vahyi denetlemesi gerektiğini söylediği hususlar, Locke'un 'akla aykırı' olarak tarif ettiği konular için geçerlidir.¹⁶⁷ 'Aklın üzerinde' olarak tasnif edilen konular ise iman konusu olup orada aklın hüküm vermesi aranmaz.¹⁶⁸ Dolayısıyla aklın kesin çıkarımları ile çelişmeyen ve akıl tarafından otantikliği doğrulanan vahyi tasdik etmek gerekir. Burada söz konusu olan, aklın doğal bilginin ulaşabileceği alan kapsamında vahyin otantikliğini doğrulayabilmesidir. Aynı şekilde doğal bilgiye aykırı olan önermeleri reddedebilir. Burada Locke'un 'aklın üzerinde olan konular' kategorisine dâhil ettiği vahiy konularında aklın nasıl bir doğrulama eylemi yapabileceği sorusu akla gelmektedir.

Locke'un, vahyi kabul etme konusunda hiçbir tereddüdü yoktur. Ona göre, Tanrı'nın vahyettiği her şey kesinlikle doğrudur ve haklı olarak iman konusudur. Fakat söz konusu o şeyin ilahî vahiy olup olmadığı konusunda akıl karar vermelidir. Akıl her

¹⁶⁶ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, s. xxxii- xxxiii, 159. Ayrıca bkz. *Essay*, IV, XVIII, 5-6 – XIX, 14.

¹⁶⁷ *Essay*, IV, XVIII, 8.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, IV, XVIII, 9.

zaman nihaî test unsuru olarak kalmalıdır. Locke akıllı, iç görüyü içeren, onu üreten bir kuvve olarak alır. Akıl yetisi, önermeler arasındaki mantıkî ilişkilerin algılanmasını sağlar. Akıl burada; bir önermenin mevcut delillere nispeten ulaştığı ihtimal durumu hakkında bir bilgiye ulaşmamızı sağlar. Yani Locke'un sürekli vurguladığı inancımızın yönetilmesinde akıllı rehber edinme fikriyle, önermeler arasındaki ihtimaliyet ve gereklilik ilişkileri hususunda bir fikre ulaşabilmek için aklın kullanılması kastedilmektedir.¹⁶⁹ Locke rasyonel bir varlık olarak tarif ettiği insanın akıl ile imanı birbirine karşı olarak ele almasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir.¹⁷⁰ Bu noktada Locke'da en dikkat çeken husus bize bildirilen bir önermenin vahiy olup olmadığı konusunda karar yetkisini akla bırakmasıdır. Locke'a göre, böyle bir durumla karşılaşıldığında aklın alanına girdiği için bu konuda aklın sözü dinlenmelidir. Çünkü ona göre insanın açık seçik bilgisi ile kesin bir biçimde bildiği bir önerme ile çelişen bir vahyin bulunması imkânsızdır. Bu durumda kişi aklın açık bilgisi ile çelişen bu hükmü doğru anladığından emin olduktan sonra aklın hükmünü dikkate almalı, karşıt gözükten önermeyi sırf vahiy olduğu ve inanç meselesi olduğu için sorgulamadan kabul etmemelidir.¹⁷¹ Locke'un akıl konusunda dikkat çeken bir diğer fikri de; vahiyle gönderilen hiçbir bilginin akla aykırı olamayacağıdır, ama vahiy aklın üzerinde olan konular hakkında bize bilgi verebilir.¹⁷² Burada Locke'un aklın karşısında vahiy önermelerini; akla aykırı, aklın üzerinde ve akla uygun şeklindeki tasnifini hatırla tutmak gerekir.¹⁷³

¹⁶⁹ Nicholas Wolterstorff "Locke's Philosophy of Religion", s. 184.

¹⁷⁰ *A.g.e.*, s. 74. *Essay*, IV, XIX, 11.

¹⁷¹ *Essay*, IV, XVIII, 8.

¹⁷² *A.g.e.*, IV, XVIII, 8.

¹⁷³ *A.g.e.*, IV, XVII, 23.

Tanrı ne vahyetmişse kesinlikle doğrudur, bu konuda herhangi bir şüphe olamaz. Bu tam anlamıyla bir iman meselesidir. Ancak bu meselenin ilahî bir vahiy olup olmadığı konusundaki hükmü; zihni daha fazla delile sahip önerme varken daha az açık olan bir hükmü kabul etmekten men eden veya bilgi ve kesinliğin aleyhine olarak her türlü ihtimal ile oyalanmaya müsaade etmeyen akıl vermelidir.¹⁷⁴

Vahiy bizim akletme veya çıkarımımızı dayandırabileceğimiz bir temel oluşturur. Bu konuda bizim delil bulmaya çalışmamız söz konusu olamaz. Fakat bir elçi vasıtasıyla Tanrı tarafından gönderilmiş ve bizden inanmamız istenen bu vahye inanmamız için yeterli delil sayılabilecek başka inançlara da sahip olmalıyız. Eğer inanmamız istenen söz konusu vahyin içeriği kendiliğinden apaçık ve ispat edilebilecek şekilde yanlırsa bu durumda biz onun Tanrı'dan gelen bir vahiy olduğunu reddetmeliyiz. Eğer o vahyin içeriği imkânsız denilebilecek bir durumda ise, bu durumda imkân ve imkânsızlığın durumu tartılarak karar verilir.¹⁷⁵

Bu durumda şöyle bir sorunun da gündeme gelmesi kaçınılmaz olmaktadır: Eğer Tanrı'nın vahyettiklerinin doğru olduğuna tartışmasız inanmakla yükümlü isek, aynı şekilde Kutsal Kitab'ın da Tanrı vahyi olduğuna tartışmasız bir şekilde neden inanmak zorunda olmayalım? Locke'un bu soruya olumsuz cevap vermesinin nedeninde, onun kendisine hedef seçtiği coşkucuların inançlarında sorumsuz olduklarını gösterme fikri yatmaktadır. Çünkü eğer biz delilci bir yaklaşımla olaya bakacak olursak coşkucu birisine vahiy olduğuna inandığı şeyin gerçekte Tanrı'dan geliyor olduğuna dair delilinin ne olduğunu sormamız ve eğer o kimsenin bu yönde bize sunabileceği bir delili yoksa onun inancında sorumsuz olduğu sonucuna varmamız gerekmektedir. Bu argümanlardan hareketle; bir şeyin Tanrı tarafından vahyedildiği ve dolayısıyla da kabul edilmesi

¹⁷⁴ A.g.e., IV, XVIII, 10.

¹⁷⁵ Nicholas Wolterstorff, "Can Belief in God be Rational?" s. 138.

gerektiği iddiasının, sunulan bu önermenin vahiy olduğuna dair yeterli delil teşkil etmesi bakımından başka inançlardan çıkarımla ulaşıldığını belirtmektedir. Locke’a göre bir kimse inancının derecesini de elindeki delilin kuvveti ve sağlamlık derecesiyle orantılandırması gerekmektedir.¹⁷⁶

Buraya kadar söylenenlerden de anlaşılacağı üzere vahyin doğruluğuna inanabilmemiz için önce Tanrı’nın varlığına inanmamız gerekir. Kişinin bir şeyin vahiy olduğuna inanmadan önce bunun için yeterli delil sunabilecek olan Tanrı’nın varlığına inanması gerekir. İlahi vahyin dinî doğruluğunu keşfetmek için akılla birlikte ikinci bir test unsuruna daha ulaşılmış olduk. Buna göre vahiy önce akıl tarafından ortaya konan belirli eleştirel bir testten geçmek zorundadır (testi geçemezse o vahyin iddiaları reddedilir). Bu eleştirel test, vahyin mucize göstermesi ile uyumlu olmak zorundadır. Kutsal kitabın metinleri, bu testlerle uyumlu olup bu testlere tabi tutulmuşlardır. Yeni Ahit Eski Ahit’in kerametlerini yerine getirerek ekstra bir şahit kazanmıştır.¹⁷⁷

Locke’un iman ve akıl tartışmaları vahyedilmiş dinlerin inanç önermelerine destek sağlamak ve iman için mantıkî alan oluşturmak olsa da, rasyonel bir imanın oluşmasını sağlayacak şartların ortaya konmasında pek başarılı olamamıştır. Hristiyanlık ve İncil’deki önermelere inanmak bağlamında bile rasyonel bir inancı temin edecek kriterlerin ortaya konduğu söylenemez. Bazı yorumculara göre böyle bir sonucun çıkmasının sebebi, Locke’un düşüncelerinin hedefinde ateist veya deistlerin değil de, özel

¹⁷⁶ Nicholas Wolterstorff, “Can Belief in God be Rational?”, s. 139.

¹⁷⁷ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 27.

vahiyden bahseden ve kutsal metinleri keyfi olarak yorumlayan Katolik ve Protestanların olmasıdır.¹⁷⁸ Bunun en ironik sonucu ise vahye dayalı dinî inancı sağlam bir zemine oturtabilmek için yola çıkmış olan Locke'un, yazdığı eserler ile teistlerden ziyade, teizme karşı olanlara ilham kaynağı haline gelmiş olmasıdır.¹⁷⁹

III.4. Mucize

Genel olarak Tanrı'nın tarihe özel olarak müdahale etmesi 'vahiy', tabiata müdahale etmesi ise 'mucize' olarak isimlendirilir.¹⁸⁰ Locke'a göre "Tanrı'dan vahiy alan geçmiş insanlar bu vahyi aldıkları zaman zihinlerindeki kendi iç itminanlarına ilaveten kendilerine gelen bu şeyin Tanrı'dan geldiği noktasında onlara güven veren başka şeylere de sahip olmuşlardır. Onlardan bu vahiyle kendi başlarına bırakılarak kendi kendilerini ikna etmeleri istenmemiş, Tanrı tarafından o vahyi gönderenin Tanrı olduğunu bildirecek ikna edici haricî işaretler gönderilmiştir."¹⁸¹ Locke genellikle Hz. İsa'nın Tanrı'nın gerçek elçisi olduğu ve kurtarıcı olduğunun delili olarak farklı eserlerinde¹⁸² mucize konusuna değinmiştir. Hristiyan vahyinin doğruluğuna işaret eden iki harici

¹⁷⁸ Michael Ayers, *Locke, Epistemology and Ontology*, London: Routledge, 1993, s. 122.

¹⁷⁹ Nicholas Jolley, "Locke on Faith and Reason", s. 455.

¹⁸⁰ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 133.

¹⁸¹ *Essay*, IV, 19, 15.

¹⁸² *Paraphrases of St. Paul's Epistles, Reasonableness of Christianity, Essays on the Law of Nature, A Third Letter for Toleration.*

işaret, gelecek hakkında haber verme (*prophecy*) ve Hz. İsa'nın gösterdiği mucizelerdir.¹⁸³ Locke öteden beri şiddetle karşı olduğu *coşkuculara* saldırısının altyapısını hazırlamak için bu öncülleri kullanmıştır. Locke, *coşkuculara* saldırısında *delil* illüzyonuna düşme ihtimalini sezerek bunu açıklama gereği duymuş ve bu nedenle de söz konusu delili salt kabule ve bu kabul için gerekçe istemeye irca etmiştir.”¹⁸⁴

Mucize “şahit olanların anlayabilme kapasitelerinin üzerinde olan, onlara göre tabiatın normal işleyişine aykırı olan ve ilahî nedenli olduğu anlamlı (*sensible*) olay”¹⁸⁵ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarifte mucizeye şahit olan kimsenin, o olayı tabiatın doğal işleyişi haricinde bir olay olarak algılaması /inanması ve sonuç olarak da tabiatın doğal işleyişindeki kesintinin sebebinin Tanrı olduğunu düşünmesi hususu önemlidir. Çünkü Locke’a göre burada yaşanan mucize olayının gerçekten de tabiatın doğal işleyişi dışına çıktığı iddia edilmemektedir.¹⁸⁶ Ayrıca Locke’un tarifinde dikkat çeken bir diğer husus da onun mucizeye bizzat *şahit olan* kimse ile bu mucize olayına şahit olmadığı halde *inanan* kimseyi birbirinden ayırmasıdır. İnanan kimse burada kendisini mucizeye şahit olanın yerine koyar. Olaya şahit olan kimsenin fikrine dayanması nedeniyle hangi olayın mucize olarak adlandırılacağı konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bir kimseye göre mucize olarak gözüken şey bir başkasına öyle gözükmeyebilir. İşte mucizedeki bu şahit olanın görüşüne bağlı kalma durumu bazan aslında mucize olmayan bir olayın bile mucize olarak aktarılmasına neden olabilmektedir.¹⁸⁷

¹⁸³ I. T. Ramsey, “Editor’s Introduction” s. 13.

¹⁸⁴ Michael Ayers, *Locke*, s. 124.

¹⁸⁵ John Locke, “Discourse on Miracles”, s. 256.

¹⁸⁶ T. Brian Mooney, Anthony Imbrosiano, “The Curious Case of Mr. Locke’s Miracles”, s. 157.

¹⁸⁷ John Locke, “A Discourse of Miracles”, s. 257.

Mucizenin tanımında geçen “*sensible*” kelimesinin “duyularla algılanabilir” manasının yanında “anamlı” “anlaşılabilir olma” gibi manaları da dikkate alınınca, mucize olayının insan aklının üzerinde olarak sınıflanan bir olay olmaktan ziyade, insan aklına aykırı olmayan, anlaşılabilir bir hadise şeklinde anlaşılmasının da mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Peki, böyle bir olaya tanıklık eden bir kimse, tabiat yasalarına aykırı olduğunu öne sürdüğü bir mucize olayının Tanrı tarafından meydana getirildiğine nasıl karar verecektir? Locke’un bu soruya cevabı onun vahiy anlayışıyla bağlantılıdır. Ona göre Tanrı’dan mesaj alan bir elçiye Tanrı tarafından bir takım güvenceler (*credentials*) verilmiştir. Yani Locke’un bahsettiği mucizeler Tanrı’nın vahiy gönderdiği kimselere bu mesajı gönderdiğini teyit etmek üzere verdiği teyit edici harikuladelikler olarak tanımlanabilir. İncil’de Hz. İsa’ya atfedilen mucizeler de bu baptan olup, onun Tanrı’nın gerçek elçisi olduğunu teyit eden işaretlerdir.¹⁸⁸ Böylece mucizelere şahit olan kimselerin, mucize sahibinin gerçekten Tanrı’nın elçisi olduğuna inanmak için geçerli bir nedenleri olmuş olur.

Mucize konusundaki bir başka husus da; insanları aldatmak için kullanılabilecek sihirbazlık anlamındaki olağanüstü olaylar ile hakiki mucizenin birbirinden nasıl ayrılacağı meselesidir. Locke’un buna çözümü; birbirine karşıt bu tür iki olay karşısında daha güçlü olan mucize iddiasının doğru olacağıdır. Yani Hz. Musa’nın kıssasında olduğu gibi, önce sihirbazlar mucizelerini göstermişlerdir ki buna şahit olanların bu olayın bir aldatmaca olduğunu anlama ihtimalleri pek zayıftır. Ancak Hz. Musa asasını yere atıp yılan şeklini alınca ve o sihirbazların sihrini geçersiz kılınca artık hangi mucizenin aldatmaca hangisinin ise gerçek olduğu konusunda bir tereddüt kalmamıştır.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 259.

Hiz. İsa'nın gösterdiği çok çeşitli mucizeler, onların ilahi güç tarafından meydana getirilmiş olduğunu ispatladığını öne süren Locke'a göre, sahte mucize olaylarının gerçekten ilahi olan mucizelerden üstün olmaması konusunda Tanrı müdahil olur.¹⁸⁹

Locke, mucizelerin Hristiyanlığın aklî oluşuna destek sunması konusunda Augustine ve Aquinas ile aynı fikirdedir. Buna göre mucizeler Hiz. İsa'ya gelen vahyin kaynağının Tanrı olduğu ve İsa'nın kurtarıcı olduğuna mucize temeline dayanarak inanabilirler.¹⁹⁰ Mucizeler Hiz. İsa'nın bildirdiklerinin hakiki olduğu ve kendisinin kurtarıcı olduğunun delili olup, bunlara inanmanın rasyonel olduğunun göstergeleridir.¹⁹¹ Vahyin hakikatinin mucizeler ile doğrulanabileceği ve desteklenebileceği yönündeki bu görüş, Locke'un daha önce *Essay*'de bilgi ve iman konusunda savunduğu fikirler ile çelişmektedir.¹⁹² Locke'a göre tabiatüstü alana ait olan mucizeler konusu tecrübi bilğimiz dışındadır, ama öyle oluşları reddedilmelerini de gerektirmez. Bununla birlikte mucize olarak görülen her olay da mucize değildir. Mucizeyi tabiat olayından ayıran nitelik, mucizeyi geçersiz kılacak başka daha üstün bir olayın meydana gelmesidir. Ancak, Hiz. İsa'ya ait mucizelerin de geçersiz kılınamayacak en büyük mucize olduğuna dair bir ispatlama getirilememiştir.¹⁹³

¹⁸⁹ John Locke, "A Discourse of Miracles", ss. 260-261.

¹⁹⁰ J. Houston, *Reported Miracles: A Critique of Hume*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 33.

¹⁹¹ John Locke, *The Reasonableness of Christianity*, (ed.) I. T. Ramsey, Stanford University Press, California, 1967, ss. 63-67.

¹⁹² Aydın Işık, *Bir Felsefi Problem Olarak Vahiy ve Mucize*, Ankara: Elis Yayınları, 2006, s. 198.

¹⁹³ *A.g.e.*, s. 201-202.

Mucizeyi ilahî vahyin içinde onun bir parçası olarak gören Locke, dinî bir sistemin güvenilir olması şartıyla aklî olabileceğini,¹⁹⁴ bunun da ancak o inanç sisteminin mucizeler içermesi ile mümkün olabileceğini, vahiy sahibinin güvenilir olmasını ‘harici işaretler’ olan mucizelerin temin edeceğini öne sürerek, vahyin otantikliğinin ortaya konabilmesi için mucizelerin zorunlu olduğunu öne sürmüştür. “Herhangi bir vahyin Tanrı’dan gelip gelmediğini bilmek için, o vahyi bildiren elçinin Tanrı tarafından gönderilmiş olduğunu bilmek zorunludur. Bunu bilmek de ancak o kimseye Tanrı tarafından bazı ayrıcalıklı güvenceler verilmesiyle mümkündür.”¹⁹⁵ Yani, kendisine vahiy gönderildiğini iddia eden elçinin güvenilirliğini doğrulama vazifesi görür. Locke bu söylenenlerden hareketle, mucizelere inanmanın son derece makul olduğunu söyler. Çünkü eğer bir vahyin hakiki olduğu ve güvenilir kaynaktan geldiği ispatlandıktan sonra, mantıkî veya ampirik açıdan içeriği mümkün görülme dahi ona inanmak rasyonel hale gelir.¹⁹⁶

Mucizede ilahî bir yönü olduğunu söyleyen Locke, şahit olanın anlayamayacağı derecede sıra dışı olan her olayın mucize olarak değerlendirilemeyeceği, mucizenin ilahî olduğuna dair kendisine has bir özelliği olması gerektiği fikrindedir. Ancak bu özelliğin ne olması gerektiği konusunda herhangi bir fikir beyan etmeyen Locke, mucizenin ilahî olduğuna dair niteliği ona şahitlik edenin fikrine bırakmıştır. Bu durumda, bir hadiseyi mucize olarak gören ile görmeyen insanlardan hangisinin görüşünün tercih edilmesi gerektiğine dair bir rehber bulunmamaktadır. Bu konudaki subjektif tutumu kabul eden Locke yine de Hristiyanlığın otantikliğini mucizelere dayandırmakta

¹⁹⁴ *Essay*, XVIII, 2.

¹⁹⁵ John Locke, “Discourse on Miracles”, *The Works John Locke*, Cilt: 9, s. 257.

¹⁹⁶ T. Brian Mooney, Anthony Imbrosiano, “The Curious Case of Mr. Locke’s Miracles”, s. 163.

ısrar etmiştir. Ayrıca insanların doğanın normal işleyişine aykırı ve anlama kapasitelerinin üzerinde olan bir hadiseyle karşılaştıklarında niçin onda ilahî bir gizem aramaları gerektiği sorusu da geçerliliğini korumaktadır. Üstelik böyle bir tutumun insanları bilgileri dışında olan olayların bir açıklamasının olabileceğini kabul etme konusunda bir isteksizliğe sevk etmesi de muhtemeldir. Hristiyan vahyinin otantikliğini mucizelere bağlayan Locke'un aynı hakkı başka dinî inançlara tanıma konusunda taraflı bir tutum takındığı görülür.¹⁹⁷ "Farisiler ve onların Zerdüştları veya Hindular ve onların Brahmaları (Uzak Doğu dinlerinin bütün vahşi hikâyelerini zikretmeye gerek yok) o kadar anlaşılmaz ve hayal ürünüdürler ki bunları dikkate almaya gerek yoktur."¹⁹⁸

Locke, Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeleri gerekçe göstererek Hristiyanlığın diğer dinlerden üstün olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar cümlelerinde Zerdüş ve Krişna'yı zikretse de, Tanrı'dan gelen tek ve yegâne vahiy olan Hristiyan inancının doğrulanması için Hz. İsa'nın gösterdiği mucizelerin yeterliliğini öne sürerek diğer dinî inançları anlamsız görerek göz ardı etmiştir.¹⁹⁹ Hz. İsa'nın gösterdiği mucizelerin Hristiyanlığın diğer dinlere olan üstünlüğünü ortaya koyduğu düşüncesinde olan Locke, bu üstünlüğe istinaden başka dinî inançların mucize ve vahiy iddialarını apriori olarak reddetmiştir. Locke bu iddiasıyla bir kısır döngüye düşmüştür. Hz. İsa'nın mucizelerinin diğer mucize iddialarından üstün oluşunu iddia etmek, söz konusu mucizelerin ilahî kaynaklı olduğuna baştan inanmayı gerektirmektedir. Ayrıca Locke'un mucize gösterenin güvenilirliğine binaen mucizelere inanmanın rasyonel ol-

¹⁹⁷ A.g.e., ss. 163-164.

¹⁹⁸ John Locke, "Discourse on Miracles", *The Works John Locke*, Cilt: 9, s. 258.

¹⁹⁹ T. Brian Mooney, Anthony Imbrosiano, "The Curious Case of Mr. Locke's Miracles", s. 165.

duğu yönündeki iddiası, otorite yanlışsı (*argumentum ad verecundiam*) olarak adlandırılan bir yanlışsı içinde barındırmaktadır. Çünkü güvenilirlik yönünden eksik olan bir kimse tarafından öne sürülen pek çok rasyonel iddia olduğu gibi, güvenilirliği yüksek seviyede olan ama rasyonel iddialara sahip olmayan kimselere dair örnekler de vardır.²⁰⁰ Ayrıca mucizenin hakîkî olduğu, mucize sahibinin güvenilirliği ile mucize sahibinin güvenilirliği de mucize ile açıklanmaktadır ki bu da bir tür mantıksal döngüdür.²⁰¹ Son olarak; sadece Hz. İsa'nın İncil'de anlatılan mucizelerinin hakikiliğinin sorgulanması yetmez, havariler ya da İncil yazarlarının bahsedilen mucizeleri anlatırken ki otantikliği de sorgulanmalıdır. Burada Locke, havariler ve İncil yazarlarını - mucize göstermeseler dahi- zaten güvenilir olarak kabul etmektedir. Bu durumda da havarilerin kendi güvenilirliklerini ortaya koyabilmek için kendi mucizelerini gerçekleştirdikleri iddiası gündeme gelir ki bu da başka bir tartışma doğurur.²⁰²

İnsan aklını ikna etmek için harici bir takım işaretler gönderen Tanrı'nın, Hz. Musa'nın kıssasında geçen çalının kendiliğinden yanması olayını yaratması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu olayda Hz. Musa, Tanrı'nın kendisine vahiy göndermiş olduğuna sadece kendi insiyakilerine göre değil, dış bir tecrübe olan çalının kendiliğinden yanması tecrübesinin kendi insiyakini desteklemesi ile o şeyin ilahî bir vahiy olduğuna inanmıştır. Locke, mucizeler konusunda daha sonra David Hume tarafından gündeme getirilen problemlere değinmemiştir. Ama şurası da belirtilmelidir ki Locke, bir önermenin ilahî vahiy olduğuna inanma konusunda mucizenin bu inancı

²⁰⁰ T. Brian Mooney, Anthony Imbrosciano, "The Curious Case of Mr. Locke's Miracles", s. 165.

²⁰¹ A.g.e., s. 166.

²⁰² A.g.e., s. 166.

destekleyici yeterli bir delil olduğunu savunmamıştır.²⁰³ Ona göre mucize ancak bir şeyin vahiy olduğuna inanma eğilimini destekleyecek yardımcı bir delil olabilir.²⁰⁴

Vahyin doğruluğunu teyit etmek için bu tür harici işaretler zorunlu değildir. Locke’a göre Tanrı, Kutsal Ruh’un doğrudan etkisi ve yardımıyla, herhangi bir dışsal işaretin desteği olmaksızın bazı hakikatleri kavraması için insan zihnini aydınlatabilir ve aydınlatmıştır.²⁰⁵ Ancak böyle bir durumda bile insan aklına verilecek bir rol vardır. En temelinde vahyedilen önerme ‘akıl prensiplerine’ veya ‘doğru çalışan aklın çıkarımlarına’ uygun olmalıdır.²⁰⁶

Son olarak Locke aklın, vahyin doğrulanması için destek olabilecek delil olarak tanıyacağı ancak önceden kestirilemeyen başka niteliklerden de bahseder. İnsanın zihnini doğaüstü bir ışık ile aydınlattığı zaman Tanrı; ya yeterli delil sunarak söz konusu vahiy önermesini kabul etmesi için insanın doğal aklını hazır duruma getirir veya bazı işaretlerle ve kendi otoritesiyle o vahyin kendisinden geldiğine bizi ikna eder ve o vahyin hakiki olduğunu bize bildirerek ona inanmamızı sağlar.²⁰⁷ Vahyin doğruluğuna kanıt olarak Locke’un mucizeleri göstermesi, vahiy ve mucizelerin karşılıklı olarak birbirlerini doğrulama işlevi gördüklerini göstermektedir.²⁰⁸

Locke’un vahyin hakikiliğini ispatlayacak harici delillerden olarak zikrettiği mucizelerin, bahsedilen amaca ne kadar hizmet edebileceği tartışmalıdır. Zira mucizenin

²⁰³ Nicholas Wolterstorff, “Locke’s Philosophy of Religion” s. 196.

²⁰⁴ *Essay*, IV, XIX, 15.

²⁰⁵ *A.g.e.*, IV, XIX, 16.

²⁰⁶ *A.g.e.*, IV, XIX, 15.

²⁰⁷ *A.g.e.*, IV, XIX, 14.

²⁰⁸ Elwood Ernest Worcester, *The Religious Opinions of John Locke*, s. 26. *Essay*, IV, XIX, 16.

hakikiliğinden nasıl emin olunacağı sorusuna da vahiy cevabı verilmektedir. Ayrıca, hangi olayın mucize olarak kabul edileceği ve farklı inanışlara ait ve birbiri ile çelişen mucize iddialarından hangisine itibar edileceği soruları yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır.

III.5. Hristiyan İnancının Aklîliği

Locke ve çağdaşı pek çok Hristiyan düşünür, sistematik olarak inancın rasyonel temellerini ortaya koymaya çalışmıştır. Hristiyan teologlar tarih boyunca, inançlarına saldırılara karşı olduğu kadar, farklı inanca mensup insanlara karşı da dinlerini savunmak durumunda kalmışlardır. Kilise ilk zamanlarda Jupiter Apollo ve diğer geleneksel Roma Tanrılarına ibadet edenlere cevap verirken, orta çağda İslam'a karşı cevap vermiş, 16. Yüzyıl teologları ise teslisi reddeden *Socinianism* gibi Ortodoks olmayan hareketlere cevap verme durumunda kalmışlardır. Locke'a göre teolojinin iki kaynağı vardır, bunlar doğa ve vahiydir. Bu ikisi, dinin birbirini tamamlayan öğeleridir. Her ikisinin de objesi de nesnesi de Tanrı'dır. St. Paul'un Areopaus'daki vaazından bu yana doğal din ve vahiy Hristiyanlıkta bir araya gelmiştir.²⁰⁹ Locke ise, Hristiyanlığın aklın testine tamamen uygun olduğunu göstererek dönemindeki itirazlara cevap vermeye çalışmıştır. Ona göre, rasyonel bir insan Hristiyanlığa büyük bir güvenle inanabilir. Mantık ve deliller Hristiyanlığa işaret ettiğine göre, kişinin Hristiyanlığın doğruluğu hakkında daha rasyonel ve emin olması gerekir.²¹⁰

²⁰⁹ John Locke, *Writings on Religion*, (ed.) Victor Nuovo, Oxford: Clarendon Press, 2002, s. XXI.

²¹⁰ A.g.e., ss. 59-64.

17. yüzyılda ortaya çıkan *Socinianism*, *Unitarianism*²¹¹ ve *Deizm* gibi dinde aklı esas alan bazı hareketler, dini aklın sınırları dâhiline çekerek onu rasyonelleştirme hareketleridir. Aslında bu durum Leslie Stephen'in de belirttiği gibi bu asrın başlarında felsefe ve dinin birbirine karışmışlığı ve eski ile yeninin açıkça karşı karşıya gelmiş olmasındandır.²¹² 17. yüzyıl biliminde yaşanan ilerlemeler neticesinde felsefede şekillenen analitik anlayış, dine de girmeye başlamıştır. Dolayısıyla bilimde hâkim olan, 'doğaya ait olup da aklın kontrolü altına girmeyen hiçbir sır kalmayacak' şeklindeki anlayış din konusunda da uygulanmıştır.²¹³

Locke'un Hristiyanlığın temelleri sayılan konulardaki (Teslis, aslî günah ve doğrulama) fikirleri kendi zamanında ve modern düşünürler tarafından tenkit edilmiştir. Mesela aslî günahı ve Hz. İsa'nın insanların günahları için çarmıha gerilmesi hadisesini inkâr etmesi nedeniyle Reform dönemi Protestanlığından tamamen ayrıldığı öne sürülmüştür. Locke bunun yerine; insan tabiatının sınırsız mükemmelleşmeye açık oluşu, eğitim vasıtasıyla aslî günahın oluşturduğu iddia edilen lekeden kurtulunabileneceği, inancımızın doğrulanması konusunda çabalarımızın önemli olduğu ve insanın kendi kendisine yeterli oluşu gibi konuları öne çıkarmıştır.²¹⁴

²¹¹ Tanrı'nın zatının birliğini savunan, teslisi ve Hz. İsa'nın ulûhiyetini reddeden, imanda aklı ve vicdanı esas alan Hristiyan düşüncesi.

²¹² Leslie Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth century*, Cilt: I, Second Edition, London: Smith, Elder & Co., 1881, ss. 82-85.

²¹³ John W. Yolton, *Locke and the Way of Ideas*, s. 169.

²¹⁴ W.D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 181.

Locke'un Hristiyanlığın temel doktrinleri hakkındaki düşüncelerine göz atacak olursak; öncelikle kurtuluş fikrinin Hz. Âdem'in cennet'ten atılması fikrine dayanmakta olduğu görülür. İnsanoğlunun Hz. İsa tarafından kurtarılışının anlaşılması için de, Hz. Âdem'in cennette kendisine belirlenen sınırı aşması anlaşılmalıdır.²¹⁵ Locke burada, Hz. Âdem'in günahı yüzünden bütün insanların ceza çekmesini ve kurtuluşun zorunlu olmadığı fikrini reddeder. Çünkü birinci durum Tanrı'nın adaletine aykırıdır, ikinci durumda ise Hz. İsa sadece salt doğal bir dini ilan eden kimseden ibaret hale gelmektedir.²¹⁶ Hz. Âdem'in Cennet'ten çıkarılması konusunda Locke İncil'de geçen ifadeleri farklı yorumlar. Eğer Hz. Âdem'in günahı nedeniyle fiziksel anlamdaki ölüm insanlara verilerek insanlar cezalandırılmışsa, bu durum Hz. Âdem'in günahı ve suçunun kendisinden sonra gelen insanlara da geçtiği anlamına gelmez. Burada Locke, fiziksel anlamdaki ölümü Hz. Âdem'in çocukları üzerine indirilmiş bir ceza olarak almaktan ziyade, bunun sadece Hz. Âdem için bir ceza olduğunu ama onun çocukları için ölümün ebedi hayata açılan bir kapı olduğunu savunur. Hz. Âdem'in günahı neticesinde ölümsüzlüğün elinden alınması ise O'nun hatasının bedelinin bütün insanlarca ödenen karşılığıdır.²¹⁷

Locke'un aslı günahı reddettiğine dair fikirler diğer eserlerinde de mevcuttur. Eğitim konusundaki fikirlerini izah ederken Locke, çocukların doğalarında herhangi bir kusur ile dünyaya gelmediklerini ve eğitimin de böyle bir kusuru ortadan kaldırma gibi bir amacı olmaması gerektiğini belirtmiştir. İnsanların doğalarında olumsuz bir

²¹⁵ John Locke, *Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scriptures*, (ed.) John C. Higgins-Biddle Clarendon Press: New York, 1999, s. 4.

²¹⁶ *A.g.e.*, s. 5.

²¹⁷ *A.g.e.*, ss. 6-9.

durum olamayacağını, eğer var ise bunun sonradan edinilmiş olduğunu ve uygun bir eğitimle bunun düzeltilebileceğini savunan Locke, modern anlamdaki mükemmeliyetçilik anlayışının temellerini ortaya atmış, insan tabiatının çöküşe doğru değil iyiye doğru gittiğini öne sürmüştür.²¹⁸

Locke'un "hoşgörü" fikrinin de temeli buna dayanır. Yani her insan kendi aklını kullandığı sürece sadece kendi inancı hakkında kesin olabileceği için herkes sadece kendi inancını rasyonalize edebilecek kapasiteye sahiptir ve dünyada her zaman kesin olmayan durumlar bulunacaktır. Bu durum bizi farklı inanç sahiplerine karşı toleranslı olmaya zorlar.

Locke'un iman, akıl ve coşkuculuk hakkında yazdığı yazılar yaşadığı devirde çok yankı bulmuş ve o devrin "akılcılık çağı"nın başlangıcı olarak adlandırılmasında çok büyük etkisi olmuştur. O, her ne kadar yazılarını bir Hristiyan olarak ele aldıysa da öne sürdüğü argümanlar deizm ve özgür düşünce tarafından da kullanılmıştır. Locke, Orta çağın batıl inançları ve Puritanizm'in duygusallığı karşısında Hristiyanlığın akliliğini savunmuş ve Hristiyan inancını zamanın getirdiği birikimlerden arındırmak ve İncil'i dikkatlice inceleyerek Hristiyanlığın özündeki saflığa dönmeyi amaçlamıştır. Locke, Hz. İsa'nın Mesih olduğu ve amacının gelecek olan krallığın güzel haberlerini duyurmak olduğundan emindir.²¹⁹ Mesih'in mesajını duymamış insanların durumu ile ilgili olarak Locke'un cevabı yine *doğa kanununa* dayanmaktaydı. Çünkü Hz. İsa'nın sözleri olmasa bile insan doğa kanunu ve akıl kanununa tabidir.²²⁰

²¹⁸ John Locke, "Some Thoughts Concerning Education", *The Works of John Locke*, Cilt: 9, s. 132.

²¹⁹ R.W. Harris, *Reason and Nature in the Eighteenth Century*, s. 75.

²²⁰ *A.g.e.*, s. 76.

İnsanı insan yapan ilahî tabiat ve bilgi, onun bir kanuna tabi olduğunu gösterir. Sahip olduğu bu doğası ona kanuna uymadığı zaman kendi varlığının merhametli, rahmetli ve müşfik yazarı (*author*) ve atasına (*father*) yönelmeyi de gösterir. İnsan görevinin ne olduğunu öğrenmek için Lord'un ışığını kullanır ve görevini ihmal ettiğinde ise bağışlama ve uzlaşma yolundan sapmaz. O kimse eğer aklını bu yönde kullanmazsa, bu ışığı terk eder ya da ihmal ederse her ikisinden de mahrum kalır. Kanun ebedi, değişmeyen doğrunun standardıdır.²²¹

Yani kişi doğa kanununa tabi olunca, Hz. İsa'nın bilgisinin hikmeti olmasa da yine de iyi bir hayat yaşayabilir.²²²

Peki, Locke Hz. İsa'nın gelişini nasıl açıklamaktadır? O, Hz. İsa'nın gelişinin dünyanın günahlarını sırtlamak olduğu şeklindeki anlayışı kabul etmez. Locke burada yine doğa kanununa müracaatla cevap verir. Buna göre, bütün yaratıklar Tanrı'nın varlığını bildirir ve bütün insanlara doğa kanunu rehberlik yapmalıdır. Fakat doğruluk insanın nefsi tarafından örtülmüş ve Tanrı hakkında yanlış bilgilere sahip güç peşinde koşan papazların elinde kendilerini kuşatılmış olarak bulmuşlardır.²²³

Locke'un din anlayışına göre amel olmayan bir iman tek başına yetersizdir. Bu görüş *Akıl Çağı*'nın karakteristiğidir. Locke'a göre tabiat ve aklın kanununa göre yönlendirilen insana, Hz. İsa'nın öğretisi ile kanunun Tanrı'nın kanunu olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla insanın bu ilahî kanuna göre yaşamaya çalışmadan kurtuluşa ulaşabileceğine inanmak mümkün değildir. Aklın kanununa göre yönetilen Akıl Çağı,

²²¹ John Locke, *The Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scriptures*, ss. 139-140.

²²² R.W. Harris, *Reason and Nature in the Eighteenth Century*, ss. 76-77.

²²³ *A.g.e.*, s. 77.

Locke ve onun seleflerince Hristiyan öğretisi ile çatışan değil onu destekleyen bir şekilde ele alınmıştır.²²⁴

Locke'un en dikkat çeken iddialarından birisi de şüphesiz ki, Hristiyan vahyinin aklî olduğu şeklindeki iddiasıdır.²²⁵ *Reasonableness* adlı eser felsefî bir çalışma olmaktan ziyade, teolojik doğrulama usullerini havi bir eserdir. Gerek bu eserinde gerekse de diğer eserlerinde Locke, mucizelerin tabiatın normal işleyişine aykırı bir hadise olarak değil de, şu an tahayyül etmekte zorlansak dahi, tabii ve rasyonel işleyiş çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.²²⁶ Locke'un mucizelere dair fikirleri, vahyi ve vahyi tasdik edişimizi Tanrı'nın kudreti ile temellendirme ve bizim bu yöndeki tasdikimizin doğruluğunu ortaya koymaya yöneliktir. İlgili bölümde de değinildiği üzere, vahyin hakiki olanını diğerlerinden ayırt etmek ve vahyi tasdik ediş derecesinin rasyonel olabilmesi için çeşitli yöntemler öne sürmüştür. Mesela; vahiy açık sezgisel bilgimizle çelişkili olmamalı²²⁷ ve 'yeni basit ide' getirmemelidir. Ayrıca,

²²⁴ *A.g.e.*, s. 78.

²²⁵ John Locke, "A Second Vindication of the Reasonableness of Christianity, Preface to the Reader", *The Works of John Locke*, Cilt: 7, s. 188.

²²⁶ Geniş bilgi için bkz. M. R. Ayers, 'Mechanism, Superaddition and the Proof for the Existence of God in Locke's Essay', *Philosophical Review*, Sayı: 90, No: 2, (Nisan, 1981), ss. 210–251.

²²⁷ *Essay*, IV, XVIII, 5.

vahyin tasdikimize sunduğu önerme herhangi bir tereddüde mahal bırakmadan anlaşılabilir olmalıdır.²²⁸ Dolayısıyla, peygamberlerin gösterdiği harikulade haller ve mucizeler vahyin otantik olmasının nedeni sayılabilecek ‘harici işaretler’dir.²²⁹ Locke, aranan bu niteliklerin İncil’deki vahiyde karşılandığı iddiasındadır.

Locke, *Reasonableness*’ın girişinde Hristiyanlığın temel doktrinlerinden olan insanın cennetten dünyaya atılması konusunu ele alır. Orada, insanoğlunun atası olan Hz. Adem ve Havva’nın işledikleri bir suç nedeniyle insanlığın tamamının ebedi cezaya müstahak olmasının bütün dinlerin temelini sarsan bir iddia olduğunu öne sürer ve bu noktada Tanrı’nın adalet ve merhamet sıfatları üzerinde düşünmeye çağırır.²³⁰ İnsanın kurtuluşu için iki yol olduğunu söyleyen Locke, bunlardan birincisinin olumlu işler (amel) yapmak (*law of works*) olduğunu söyler. Ancak olumlu ameller de kişinin ebedi kurtuluşu için yeterli değildir.²³¹ Locke buradaki ‘kanunu’ aynı zamanda ‘akıl kanunu’ olarak da adlandırır, çünkü insan akıl sayesinde yukarıda bahsedilen ‘kanunu’ anlayabilir. Kanunu akıl kanunu ile eş tutmak aynı zamanda akla karşı gelmenin Tanrı’ya karşı gelmek olacağı sonucuna götürmüştür.²³² Kanun sadece tabiat aracılığı ile bilinmez, vahiy aracılığı ile de bilinir.²³³

Locke, dinî inancı rasyonel bir zemine oturtan bir İncil yorumu oluşturmaya çalışmıştır. İncil’de insan aklını aşan pek çok konu olduğunu ama Hristiyanlığın temel

²²⁸ A.g.e., IV, XVI,14- XVIII, 7.

²²⁹ John Locke, “Discourse on Miracles”, s. 264. *The Reasonableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures Works*, s. 37. *A Third Letter for Toleration*, Works, Cilt:6, s. 437.

²³⁰ John Locke, *The Reasonableness of Christianity As Delivered in the Scriptures*, s. 5.

²³¹ A.g.e., s. 13.

²³² A.g.e., s. 14.

²³³ A.g.e., s. 18.

içeriğinin (insanın günahkâr olarak doğduğu ve kurtarıcıya ihtiyaç duyduğu, kurtuluşun tövbe ve Hz. İsa Mesih’e inanma ile mümkün olacağı vb.) kutsal metinlerde basit bir biçimde bildirilmiş olduğunu ve rasyonel olarak kesin olduğunu iddia etmiştir. Locke inancın temeli olarak Hz. İsa’nın şevkli dinî duygular yerine mucizelerin rasyonel delil olduğunu öğrettiğini belirtmektedir. Ayrıca, sadece Hz. İsa’nın peygamberliğine inanmanın ve günahlardan tövbe etmenin, Hz. İsa’nın kurtarıcılığına nail olmak için yeterli olacağını söylemiş, buna binaen de Hristiyanların diğer bütün doktrinsel konularda ihtilafa düşebileceklerini ve sonuçta yine birbirlerini Hristiyan olarak kabul edebileceklerini iddia etmiştir.²³⁴

Locke Hristiyan inancı ve vahyinin geçerliliğini ortaya koyabilmek için mucizelerden destek almaktadır. Ona göre, ilahî vahiy aldığını iddia eden bir kimsenin iddiasının geçerlik kazanmasında mucizelerden destek alması son derece önemlidir. Hakiki vahyi sahtesinden ayırmada kritik bir rol verilen akıl, mucizelerin hakikati konusunda da karar vermede yetkili kılınmıştır. Gerçek mucizede, onun Tanrı kaynaklı olduğunu bildiren ilahî bir işaret görünür.²³⁵

Locke’un Tanrı’nın bizdeki yansımalarından birisi (*imago dei*) olarak anladığı akıl, yine de bizi, hayatımızı ilahî yardım olmadan sürdürebilecek yüksek derecede rasyonel varlıklar haline getirmez. Locke’a göre bizler Tanrı’dan ayrı düşmüş varlıklar olarak nefsimizin ve ölçsüz arzularımızın yönlendirmesi ve fiziksel ve ruhî anlamda sona eriş ile karşı karşıya bulunmaktayız. Locke’a göre ne eğitim ne de insanın ulaşabildiği herhangi bir fazilet bizi bu durumdan kurtaramaz. Tek kurtuluş yolu Hz. İsa ile

²³⁴ Greg Forster, *John Locke’s Politics of Moral Consensus*, s. 10.

²³⁵ T. Brian Mooney, Anthony Imbrosciano, “The Curious Case of Mr. Locke’s Miracles”, *International Journal for Philosophy of Religion*, Springer, Sayı: 57, 2005, s. 147.

birlikte gelen yeni düzene uymaktır. Tanrı'ya doğru yolculuğumuzda atacağımız ilk adım, Hz. İsa'ya inanmaktır. Bu inanç bizim çabamız ile ulaşamayacağımız ilahî bir hediyedir. Hristiyanların samimi bir şekilde Tanrı'ya itaat etmeleri gerektiğini belirten Locke, bu amaçla zihnin yenilenmesi ve kutsal bir hayatı devam ettirebilmek için ihtiyaç duyulan kuvvet ve sabır kaynağı olarak, Kutsal Ruh'tan yardım alınması gerektiğini belirtir. Buradan hareketle Locke'un çizdiği ideal insan anlayışında, bir yanda sonsuz biçimde Tanrı'ya güvenme ve dayanma varken, öte yanda eylem ve düşünceleri-mizle Tanrı'nın razı olduğu işleri yapma sorumluluğumuz vardır. Locke'un teolojisi-nin epistemolojisinden etkilendiği noktaları da burada görmek mümkündür. Mesela, aslî günahın kabul edilmemesi ile doğuştan idelerin reddi arasında bağlantı vardır. Tıpkı insanın temiz bir levhayı andıran boş bir zihinle bu dünyaya gelmesinin, o kim-senin ahlakî bir varlık olarak bu dünyaya gelişi neticesini vermesi gibi, insanın günah-sız olarak bu dünyaya gelmesi de ilahî adaletin bir gereğidir. Böylece Locke, aslî günah doktrinini esas alan Hristiyan düşüncesini başka birisinin günahı yüzünden masum insanların cezalandırılmasının haksızlık olduğu gerekçesi ile reddettiği gibi; epistemo-lojisini de, insanın kendisine yetebilirliği tezini reddederek, insanın kendi başına kal-dığı zaman hata yapabilir ve güçsüz olması tezine dayandırır.²³⁶

Locke'un geleneksel aslî günah ve tövbe anlayışını reddetmesi, dindeki gizem ögesinden kurtulabilmek için yapılan rasyonelleştirme çabası olarak ele alınabilir. Locke insan aklının ulaşabileceği alanın ötesinde kalan konuları; yani, ölümden sonra dirilme, meleklerin varlığı ve Hz. İsa'nın ölümü gibi olayları aklın ihatası mümkün olmayan olaylar olarak tasnif eder.²³⁷

²³⁶ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss. 206-207.

²³⁷ *Essay*, IV, XVIII, 7.

Locke bu düşüncesini teoloji alanında da sürdürür ve insan tecrübesine aykırı olan her türlü soyut ve metafizik inanışı reddeder. Bu nedenle o, Katolik kilisesinin öğretileriyle ters düşmekten korkarak “duyularının sunduğu bilgiye inanmamayı ve kendi tecrübelerini yalan saymayı tercih eden”²³⁸ Katolikleri ve diğer inananları tenkit eder.

Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi hadisesi ile ilgili olarak Locke, şarabın kana, ekmeğin de insan bedenine dönüşmesi (*transubstantiation*) öğretisini de reddeder. Çünkü rivayet edilen bu sözde ilahî mucize insan bilgisine bütünüyle aykırıdır. Tanrı belli bir inanç doktrinini teyit etmek için mucizeyi insan duyusuna sunar, ama hiçbir zaman tersini yapmaz, yani duyu algılarımızın bize sunduğu verileri tamamen ortadan kaldıracak, bütün bilgimizi alt-üst edecek, akıl ve inanca dair bütün ölçülerimizi bozacak bir şekilde mucizeleri kullanmaz.²³⁹

Locke’a göre Skolastik maksimlere güvenmek aldatıcı olabilir ve genellikle yanlış bir şeye körü körüne inanmaya neden olur. Bu durum felsefede olduğu kadar insanın bütün hayatını şekillendiren din ve ahlak alanında daha da zararlı bir etkiye neden olur.²⁴⁰ Bu nedenle insanlar Katolik Kilise’sinin öğretilerini hiç düşünmeden kabul etmek yerine, insan tecrübesi ile çelişen konularda kendileri okuyup araştırarak doğruyu bulmak zorundadırlar.²⁴¹

²³⁸ *Essay*, IV, XX, 10.

²³⁹ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, ss. 208-209.

²⁴⁰ *Essay*, IV, XVII, 5.

²⁴¹ W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 210.

Vahyin tamamen yanlışsız olduğu, yanlış olan veya yanlış olabilir olanın bizim kutsal metinlere dair yaptığımız yorumlar olduğu konusunda Locke, insanın elinden geldiğince kutsal metinleri anlamaya çalışıp, üzerinde düşünülmesi halinde, Kutsal Ruh vasıtasıyla kendi rasyonalitesini Tanrı'ya bağlamış olacağı fikrindedir. Çünkü Locke'un anlayışında insanın rasyonelliği, kendi başına bir rasyonellik değildir. Rasyonellik, Tanrı tarafından verilen bir armağandır, öyle ki ancak kendisine bu yeti verilen kimse doğru bir biçimde bunu Tanrı'ya yönlendirirse, hediye o zaman maksadına ulaşmış olur. Kişi ancak Tanrı'ya yönelerek gerçek anlamda rasyonel olur ve Tanrı'ya en çok benzer hale gelir. Locke'un bu anlayışı, insanın girişim ve yaratıcılığına geniş yer ayırırken; öte yandan bu yetinin mükemmel olmayışı, yetersizliği ve Tanrı'ya ulaşmadaki noksanlığı nedeniyle her zaman kutsal Ruh'un yardımına ihtiyacı vardır. İnsan rasyonalitesi ve ilahî yardım arasındaki bu karşılıklı ilişki, Locke'un insanın çalışması ve ilahî lütuf arasında kurduğu ilişkiyi anımsatmaktadır. İnsan, entelektüel ve ahlaki yönden çaba göstermekle sorumludur, ancak ilahî yardım olmaksızın ne bizim aklımız ne de irademiz bizi ilahî anlamda doğru yola iletemez. Buna göre teolojik çalışma, hem sorumluluk hem de Tanrı'nın insana eşsiz bir entelektüel düşünme ve ruhî yardım lütfetmesi ile gerçekleştirilebilecek bir ayrıcalıktır. Bu nedenle bir kimsenin veya gurun görüşlerini körü körüne takip etmekle, gerçek anlamda teolojik bir düşünce gerçekleştirilemez. Locke'a göre Hristiyanlar inançlarını herhangi bir insanî otoriteye binaen değil, Kutsal Ruh'un otoritesine binaen oluşturmalarıdır.²⁴²

Locke'un insan aklının Tanrı'nın varlığını bu dünyada tanıyabileceğine dair düşüncesi aslında daha önce de işaret edilen Hristiyan geleneğinde bulunan insanın Tanrı'nı suretinde yaratılmış olduğu fikrine dayanmaktadır. Tanrı'ya dair fikrimizi,

²⁴² W. D. Polinska, *Faith and Reason in John Locke*, s. 213.

dünyayı tecrübe ederek elde ederiz ve sahip olduğumuz yetiler ile ilahî yaratılış arasında bir uyum /bağlantı vardır. Dolayısıyla, Locke'un epistemolojik açıdan Tanrı'nın varlığına inanmanın rasyonel olduğuna dair iddiası onun teolojik kabullerinden ayrı olarak ele alınabilecek bir mevzu değildir.²⁴³

III.6. Sonuç

Tanrı'nın varlığının insan aklı tarafından kesin bir şekilde bulunabileceğini savunan Locke'a göre, insanın kendi varlığına dair sezgisel bilgisi, onu kendisinden daha üstün bir yaratıcının varlığına götürür. Locke'un fikirleriyle deizm arasında bazı benzerlikler bulunmakla birlikte onun; mucizenin olabilirliği ve gerekliliği, Hz. İsa'nın kurtarıcı olarak insanlara gönderilmesinin gerekliliği konularındaki fikirleri deist olarak isimlendirilmesinin haklı olamayacağını göstermektedir. Locke önceleri, aklın ahlakî bir sistemin varlığını matematiksel kesinliğe denk bir şekilde ortaya koyabileceğini öne sürse de, daha sonra aklın ispatlanmış bir ahlak ortaya koyamayacağını ve bu konuda en güzel örneklerin İncil'de anlatıldığını, insanın ahlakî görevlerini en açık şekilde burada bulabileceğini söylemiştir.

Locke'un "akla göre", "aklın üzerinde" ve "akla karşıt" şeklinde yaptığı ayırım dikkate alındığında; "aklın üzerinde" olan konular tamamıyla vahyin yardımı gereken konulardır ve tasdiki gerektirir. Doğal aklın tamamen üzerinde olan bu konular hakkında bilgi sahibi olmak aklın gücünü aşar. "Akla göre" olan konularda ise normalde vahye ihtiyaç duyulmaz. Bu kapsama giren bir konuda vahiy olması ise aklın

²⁴³ A.g.e., s. 227.

pozisyonunu destekler. “Aklın üzerinde” olan konuları; gerçekte (*in fact*) aklın üzerinde olan ve uygulamada (*in effect*) aklın üzerinde olan şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Gerçekte aklın üzerinde olan hususlar, vahyin yardımı olmadan hiçbir zaman bilinemeyen konulardır. Uygulamada aklın üzerinde olan hususlar ise aklın keşfetmesi muhtemel olan konulardır ki bazı insanlar için bunlar akla göre olan konulardır. Locke’un akıl–vahiy ilişkisini ele alırken vahyi, ‘genişletilmiş doğal akıl’ olarak tanımlamasının nedeni, vahyin aklın ulaşamadığı yerde ona desek olmasıdır.

Locke, vahyin hakikatini belirlemede iki kriter öne sürmüştür. Birincisi; vahiy, hakkında hiçbir basit ideye sahip olmadığımız eşya hakkında bize bilgi vermez. Yani iman önermesi akılla da keşfedebilecek bir önermedir. İkincisi ise mucizelerdir. Tanrı gönderdiği vahyin hakikatini teyit etmek için, insan aklını ikna edecek mucizeler gönderebilir. Buradaki önemli nokta, imanın rasyonel olmasıyla kastedilen, iman önermelerinin bizzat akıl ile ulaşılmış konular olmayıp, aklın kesin bilgisi ile çelişmemesidir.

Dinî inanç konusunda aklın ve vahyin yerinin ne olacağı hususunda Locke’un fikirlerinin çelişkili olduğu yönünde birtakım iddialar vardır. Buna göre Locke, *Essay*’de dinî inanç konusunda aklın rolünü vurgularken, *The Reasonableness of Christianity* ve *A Discourse of Miracles* adlı eserlerinde vahyi öne çıkarmıştır. Bunun sebebi, Locke’un *Essay*’i yazarken coşkuculuk ve otoritecilik tehlikesini hedef alırken, *Reasonableness*’da deizm tehlikesini hedef almış olmasıdır. Locke’un *Essay*’da sınırlarını çizdiği şekliyle akıl ve iman konusu ele alındığı zaman, din alanında ‘kesinlik’ten söz etmenin imkânsız olduğu görülür. Dinin bildirdiği hususlar doğal yetilerimizle bilemeyeceğimiz konulardır. Bu nedenle Locke’a göre din, aklın değil imanın konusudur. İnsan akli, dinî önermelerin doğruluk veya yanlışlıkları hakkında hüküm veremez, ancak onları ihtimal temeline binaen kabul eder. Aklın işlev görmediği yerde

vahiy, hakikatleri keşfedebilmesi için akla yardım eder. Locke'un imanda akla bu kadar önem vermesine rağmen, vahyin gerekliliğini sorgulayan ve aklın, ulaşamayacağı vahiy alanında nasıl bir otorite rolü üstleneceği konusundaki sorulara yeterli bir cevap verdiği söylenemez.

SONUÇ

Epistemolojisini “insan zihninde doğuştan hiçbir bilgi olmadığı” iddiasıyla başlatan Locke, böyle bir kabulün Tanrı’nın bilgi edinmemiz için bize verdiği yetileri değersiz kılacağını belirterek, inançta duyumlara dayalı aklı ve dolayısıyla da kişisel tecrübeyi esas almıştır. İnsanın zihninde doğuştan hiçbir bilgi olmayacağı iddiası ile Tanrı’nın adaletine aykırı gördüğü ‘asli günah’ anlayışını reddetmesi fikri arasındaki muhtemel ilişki, Locke’un epistemolojisinin teoloji anlayışından etkilendiği gibi bir sonuca götürebilir.

Bilgiyi, nesnelere ait ideler arasındaki bağlantıların zihinde kesin bir biçimde algılanması olarak tanımlayan Locke, söz konusu bu kesinlik şartını taşımayan ihtimalli her türlü kanaat ve yargıyı inanç kategorisine dâhil etmiştir. İdelerin, temsil ettikleri objeler ile birebir örtüştüğünü belirten Locke, bu nedenle bilginin kesinliğinden şüphe duymamıştır. Ancak onun idelerle başlattığı bilgi teorisi, idelerle sınırlı kalmıştır. Locke’un bir başka çıkışı da, ahlak ve Tanrı’ya dair önermelerin kesinlik bakımından matematiksel önermeler ile aynı derecede olduğu iddiasıdır. Bu iddiasını, her iki alanda da bilginin ilgili idelerin algılanması ile elde edilebilir olmasına dayandırmıştır.

Locke’un, bilginin tek kaynağı olarak tecrübeyi kabul ederek ampirizmin önde gelen savunucusu olması ile insan aklına çizdiği sınırın ötesinde kalan vahyin de bir bilgi kaynağı olabileceğini kabul etmesinin nasıl bağdaştırılabileceği sorusu, üzerinde çokça tartışılan bir konu olmuştur. Çünkü vahyin, tecrübe ile elde edilenin dışında yeni bir basit ide getiremeyeceği iddiası yeterince doğrulanmamıştır. Zira vahyin bildirdiği, mesela meleklerin varlığı gibi bir bilginin, bu vahiyden habersiz bir insanın, tecrübe ederek basit idesine sahip olabileceği bir bilgi olduğu iddiasının kabul edilebilir bir dayanağı yoktur. Aksi halde, aklın basit idelerine sahip olabileceği bir bilgiyi

bize bildirmek için Tanrı'nın vahiy göndereceğini öne sürmek, Tanrı'nın hikmetine aykırı bir durum olurdu. Ayrıca, her insana özel olan akıl yetisinin işletilmesi ile her zaman doğru sonuca ulaşılmadığı gerçeğini Locke da kabul etmektedir. Aynı şekilde, aklın ispatlanmış bir ahlak ortaya koyamayacağını ve bu konuda en güzel örneklerin İncil'de anlatıldığını, insanın ahlakî görevlerini en açık şekilde burada bulabileceğini söyleyen Locke, insan aklının ödev temelli bir ahlak inşa etme konusunda başarısız olduğunu, ahlakî ödev için en uygun temelin Tanrı'nın sözü ve iradesi olduğunu söylemiştir. Bu durumda, vahyin önemini, gerekliliğini ve teistik bir din için zorunlu olduğunu iddia eden, kurtuluşu olumlu amel ile birlikte vahiy önermelerinin tasdikine bağlayan Locke'un dini inanç konusunda aklı ön plana çıkarmakla birlikte, imancı (fideist) bir takım eğilimler de gösterdiği düşünülebilir.

Akıl ve inanç ilişkisini ele alırken, Locke'un farklı eserlerinde ortaya koyduğu fikirler arasında bir tutarsızlık olduğu iddiaları pek geçerli görünmemektedir. Çünkü epistemoloji konusundaki temel eseri sayılan *Essay*'da coşkuculuk ve otoritecilik tehlikesini hedef alarak dinî inanç konusunda aklın önemini vurgularken; *The Reasonableness of Christianity* ve *A Discourse of Miracles* adlı eserlerinde deizmi hedef aldığı için vahyi öne çıkarmıştır.

Locke'a göre, aynı kaynaktan gelen akıl ile vahyin birbiriyle çelişen hükümler vermesi düşünülemez. İkisi arasındaki ilişki, birbirini dışlama yerine, kapsama ve tamamlayıcılık ilişkisi şeklindedir. Locke'un akıl-vahiy ilişkisini ele alırken vahyi, 'genişletilmiş doğal akıl' olarak tanımlamasın nedeni de budur. Yani vahiy, aklın ulaşamadığı yerde ona destek olur. Locke doğa yasası ile insan aklının işleyişi arasında bir uyum olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Buradan hareketle Hıristiyanlıktaki özel vahyin, doğal teoloji ile doğa kanununun da özel vahiy ile uyumlu olduğunu, bunların

aynı yasanın iki farklı biçimde vahyedilmesi olduğunu iddia etmiştir. İkisi arasındaki tek fark; birincisine iman ile, ikincisine aklın duyuların sağladığı verilerle çalışması ile ulaşılabilir. Tersten düşünüldüğü zaman da doğa yasası ile uyumlu olmayan hiçbir dinî inancın rasyonel olamayacağı neticesine ulaşırız. Locke’a göre, vahyin doğal teolojiye katkısı göz önünde bulundurulursa, Tanrı’nın varlığı ve onun ahlaki emirlerine doğal akıl ile ulaşılabilceği görülür. Locke *Reasonableness*’da bir yandan, doğal dinin haricinde özel vahyin getirdiklerinin ne kadar zaruri olduğundan bahsederken, öte yandan onun özel vahyin faydalarına yönelik değerlendirmelerinin doğa yasasının tabii bilgisine olan güveni ile çeliştiği görülmektedir. Onun sisteminde vahiy, akla uygun olduğu için, aklın vahiy üzerindeki üstünlüğü ifade edilmiştir. Ancak, akıl ve vahiy arasındaki önceliğin neye göre bir öncelik oluşturduğu konusunda açıklayıcı bir cevap verildiğini söylemek zordur. Bir yerde insan bilgisinin kesinliği ve imandan üstün oluşundan bahsederken, başka bir yerde aklın kesin bilgiye ulaşamadığı yerde aksi yönde bir vahiy iddiası ile karşılaşırsa onu kabul etmesi gerektiği söylenmiştir. Aynı şekilde, imanın zihnimizi kesin bir şekilde belirlediği ve bilgide söz konusu olan dalgalanmaları ortadan kaldırdığı iddiası ile, ışıkla benzeştirdiği aklın yetersiz kaldığı yerde iman yardımına geldiği iddiaları karşısında, bilginin söz konusu olduğu yerde imanın ona karşı gelmediğini de söylemiştir.

Locke’un akıl ve iman konusundaki tartışmaları bir anlamda vahyedilmiş dinlere olumsuz açıdan yaklaşmaktadır. O bir yandan vahyin getirdiklerini methederken, bir yandan da bunun eksikliğini vurgulamaktadır. Hem İncil’de bildirilenlerin doğru olduğunu, hem de vahiy hakikatlerinin kesin bir şekilde bilinemeyeceğini söylemek bir tutarsızlık olarak gözükmektedir. Locke, vahiy olduğu öne sürülen önermelerin kabul edilmesinin rasyonel olmasını sağlayacak bir takım prensipler öne

sürmekle birlikte, rasyonel bir inancın oluşmasını temin edecek gerekli şartları ortaya koyduğu, İncil'in kutsal vahyi içeren bir kitap olduğuna yönelik bir dinî inancı da yeterince temellendirdiği söylenemez. Vahyin hakikiliği, mucizelerden yardım alınarak doğrulanmaya çalışılırken, mucizenin hakikati sorusunun cevabı da vahiy de aranmıştır. Özel vahyin doğal vahye uygun olması gerektiğini ve her ikisinin de yanılma-yan insan bilgisi ile uyumlu olması gerektiğini belirten Locke'a göre vahiy, akla uygun olduğu ölçüde, akıldan kendisine karşı bir teveccüh bekleyebilir. İman öğelerinin doğruluğunu desteklemek üzere Tanrı'nın insan duyularına hitap edecek şekilde gönderdiği mucizelerin de işlevi budur. Yani, iman öğelerini teyit etmek için gönderilen mucizelerin insanın duyu tecrübeleri ile edindiği bilgileri boşa çıkaracak veya iman ve aklın prensiplerini ihlal edecek şekilde gönderilmesi Locke'a göre Tanrı'nın hikmetiyle bağdaşmaz.

Bilginin kesinliği ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus ise; kesinlik açısından imandan üstün tuttuğu bilgiyi, kişisel tecrübeye dayalı olarak kişinin zihninin işlemesine dayandırırken yanılma veya coşkuculuğa kapılma riskine hiç ihtimal vermezken, aynı şekilde kişisel tecrübeye dayalı olarak edinilen dini inanç için aynı riski gündeme getirmiştir. Locke, gerçek vahyi ve dolayısıyla da gerçek dini sahtesinden ayırt etmek için başvurduğu aklın bu alanda ne kadar etkili olabileceğinin farkındadır. Epistemolojik doğrulama konusunda bir alandaki herhangi bir iddianın (kısır döngüye düşmemek için) başka bir alanın desteğiyle doğrulanması ilkesi gereğince; her ikisi de bireysel olan bu tecrübelerin (bilgi ve inanç) doğrulanmasında birisinin diğerinden destek alması son derece doğaldır. Dolayısıyla, eğer akla vahyin otantikliğini kontrol edebilme salahiyeti verilecekse, aynı şekilde bilginin sahliliğini kontrol etme konusunda imana yetki verilmesinde bir problem gözükmemektedir.

Epistemolojide ‘sorumluluk’ ilkesini öne çıkaran, doğru inanca ulaşmak için elimizden gelenin en iyisini yapmakla yükümlü olduğumuzu söyleyen ve bunun için ‘akıl her konuda bizim rehberimiz olsun’ iddiasıyla hareket eden Locke, doğal olarak dini inanç hususunda en doğru tavrı belirleme konusunda da aklın rehberliğine başvurmuştur. Akıl bu görevi yerine getirebilmek için; önce ilgili olabilecek delilleri toplar, değerlendirir ve ortaya çıkan sonuca göre ve delillerin gerektirdiği kadar inanmayı sağlar. Çünkü ihtimal alanına giren inanç konularında, hiçbir zaman bilgideki kadar bir kesinliğe ulaşmak mümkün olmayacağı için, tek yapılacak şey inancımızı delillerin gücüyle orantılı tutmaktır.

Locke’un bir yandan kesin bilgi alanına giren şeylerin azlığını ifade edip, öte yandan insan için hayatî öneme sahip iman konusunu, bahsedilen kesinliğin dışında ihtimal içeren bir durum olarak kategorize etmesi ve bu durumdan çıkış için de aklın rehberliğini teklif etmesi biraz sorunlu gözükmektedir. Çünkü tabiatı gereği idelerle işleyen aklın, idelerinin kaynağı akıl üstü olan bir konuda bize nasıl güvenilir bir rehberlik sunabileceği konusu yeterince delillendirilememiştir. Ayrıca, Locke’un aklın yetersiz olduğunu itiraf ettiği ‘akıl üstü’ alan ile, akla karşı diye belirttiği alanın sınırlarının neye göre çizileceği de açık değildir. Bir olayın mucize olarak kabul edilip edilmemesinin, o olaya şahit olan kimsenin bilgi ve algılamasına göre değişmesi durumunda olduğu gibi, mucizenin akla aykırı mı yoksa aklın üzerinde mi bir olay olduğunun kesin bir tarifini bulmak zordur. Aynı şekilde, mesela Hristiyanlıktaki teslis doktrinini kabul ettiğini açıkça belirtmeyen Locke’un, bu öğretiyi akla zıt olarak gördüğü için mi, yoksa aklın üzerinde olup aklın sorgulama alanını aştığı için mi hakkında görüş belirtmediği de net değildir.

Dinî inancı aklın kriterine bağlaması, Locke'un doğal teoloji ve deizm ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Ancak, Locke'un fikirleriyle deizm arasında bazı benzerlikler bulunmakla birlikte; mucizenin olabilirliği ve gerekliliği, Hz. İsa'nın kuratıcı olarak insanlara gönderilmesinin zaruri oluşu yönündeki fikirleri onun deist olarak isimlendirilmesinin çok da haklı olamayacağını göstermektedir. Bir taraftan insana verilen anlama yetilerinin mükemmelliğine vurgu yaparken, öte yandan ilahi vahyin olmayışını bir eksiklik olarak gören Locke'un teist bir anlayışa sahip olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, kendisinden önceki dönemlere nispeten, dini inançta aklı öne çıkarması ve doğa yasalarını temel alarak dini temellendirmeye çalışması, doğal teolojinin ivme kazanmasına katkı sağlamıştır.

Locke'un rasyonalitesi sadece insan aklına endekslenmiş ve onunla kayıtlı bir rasyonellik olmaktan ziyade, Tanrı ve O'ndan gelen vahyin de dikkate alınmasıyla oluşturulan bir rasyonellik anlayışıdır. Kişilerin sahip olduğu bilme yetileri veya sergiledikleri ahlakî davranışlar kendi başına yeterli olmayıp, ancak Tanrı'nın yardımı ile amaçlanan doğru yola ulaşılabilir. Bu durumda aklın yegâne ve yanılmaz bilgi kaynağı olduğu iddiası geçerliliğini yitirmektedir. Zira rasyonalite aklın tek başına ulaşabileceği bir sonuç değildir.

Din felsefesi alanında dönüm noktası sayılabilecek 'teistik delilcilik' fikri, Locke'un çok önem verdiği dinî inancı sarsılmaz bir temele oturtabilme amacının yanında, kişisel tutkular veya ilgiler nedeniyle bir önermenin doğruluğunu kabul etmenin irrasyonel bir tutum olduğunu savunma imkânı da sunmuştur. Temel bir inanç olarak bilgisine sahip olmadığımız Tanrı'nın varlığına rasyonel olarak inanabilmemiz için sağlam bir gerekçe veya delile ihtiyacımız vardır. Tanrı'nın varlığını kendi varlığımı-

zın sezgisel bilgisinden hareketle teleolojik ve kozmolojik kanıtlarla ispatlamaya çalışmıştır. Locke'un dini inanç konusunda 'delil'de ısrar etmesinin nedeni, Tanrı'dan doğrudan vahiy aldığını iddia eden çöşkucuların, iddialarını doğrulayacak hiçbir harici neden gösterememeleridir. Bu gibi kimseler, sahip oldukları inancın gerekçesini izah ederken, doğru olduğu için inandıklarını, tereddütsüz inandıkları için de inançlarının doğru olduğunu ifade etmişlerdir. Böyle bir tutumun oluşturacağı keyfiliğin dini inanca zarar vereceği hatta onu yok edeceğini düşünen Locke, insana verilen yetilere müracaat ederek, olabilecek en sağlam dayanağı bulma ümidiyle aklı öne çıkarmıştır. Fideizmin, prosedürleri kaldırarak inancı kolay ulaşılabilir bir yerde konumlandırma düşüncesinin haklı olabileceği yerler olmakla birlikte, insanın yapısı ve yaşadığı şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman, inancı doğrulamada akılla ulaşılabilen en sağlam verilere güvenmenin dışında başka çıkış yolu da yok gibi gözükmektedir.

Delilci yaklaşımın dini inanç aleyhine kullanılmasının ardından bu yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan epistemolojik teorilerin ortak iddiası; delilci itirazın bir ilerleme kaydedememiş olması, bunun en temel nedenlerinden birisinin ise delilci argümanın Tanrı inancı konusunda kullanılabilecek bir argüman olmaktan uzak olduğudur. Çünkü delilci itiraz, Tanrı inancını herhangi bir hipoteze inanmak gibi ele alır. Bu varsayım dinî inancın rasyonalitesinin tartışılmasına olumlu bir katkı sağlamaz. Bunun yerine, mesela reformcu epistemoloji taraftarları, Tanrı inancını başka insanların zihinleri olduğuna inanma ile kıyaslamanın daha 'rasyonel' bir yaklaşım olacağını öne sürmüşlerdir.

Şüphesiz ki diğer inançlarımız için olduğu kadar, dinî inançların da akıl ile değerlendirilebilmesi için yeterli delil ile desteklenmiş olması önemli bir kriterdir. Ancak, insanın bütün rasyonel inançlarının da temel olan başka inançlardan çıkarımda

bulunarak ulaşılmış inançlar olma zorunluluğu pek gerçekçi görünmemektedir. Locke'un delilci inanç oluşturma metodunun Tanrı konusunda bize en iyi veriyi sunan metod olamayacağı; insanın elinden gelenin en iyisini yapması gereken bu konuda başka inanç oluşturma mekanizmalarının bize daha fazlasını sunabileceği iddiaları da gündeme gelmiştir. İnancın rasyonel olması her zaman haklı olduğu anlamına gelmemekle beraber, inanç sahibinin inancının rasyonel olduğunu ifade edebileceği bir argümana sahip olması, doğal bir hak ve belki de bir gereklilik olarak ifade edilebilir. Sonuç olarak önemli ölçüde Locke'a katılarak diyebiliriz ki; kişinin hayatı açısından son derece önemli bir olgu olan dinî inancın, hiçbir aklî kritere tabi tutulmadan kabulüne izin verilmesi, bu alandaki manipölasyon ve yanıl(tıl)maları her zaman mümkün hale getirecektir. Bu nedenle, delilci görüşün epistemolojide *sorumluluğu* öne çıkaran ihtiyatlı rasyonellik anlayışının, daha makul ve güvenilir bir yol olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Aaron, Richard I., *John Locke*, Third Edition, (Oxford: Clarendon Press, 1971).
- Aarsel, Hans, “The State of Nature, and the Nature of Man”, *John Locke, Problems and Perspectives*, (ed.) J. W. Yolton, (Cambridge: Cambridge University Press, 1969).
- Albert, Hans, *Treatise on Critical Reason*, (İng. Çev.) M. V. Rorty, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1985).
- Atış, Naciye Ertürk, *John Locke ve Immanuel Kant'ta Bilginin Sınırı Problemi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2004).
- Ayers, Michael, *Locke, Epistemology and Ontology*, (London: Routledge, 1993).
- Bor, İbrahim, “John Locke Epistemolojisinde Bilgi ve İman”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı: 13, No: 24).
- Bourne, H. R. F., *The Life of John Locke*, (New York: Harper Brothers Publishers, 1876).
- Clark, Kelly James, *Return to Reason, A Critique of Enlightenment Evidentialism and a Defense of Reason and Belief in God*, (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000).
- Clifford, W. K., *The Ethics of Belief and Other Essays*, (New York: Prometheus Books, 1999).
- Cohen, Elliot D., “Reason and Experience in Locke's Epistemology”, *Philosophy and Phenomenological Research*, (Sayı: 45, No: 1, Eylül, 1984).
- Çetin, İsmail, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1995).

- Dole, Andrew, Andrew Chingnell (ed.), *God and the Ethics of Belief: New Essays in Philosophy of Religion*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Forster, Greg, *John Locke's Politics of Moral Consensus*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Forster, Greg, *Starting with Locke*, (London: Continuum International Publishing Group, 2011).
- Gibson, James, *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1917).
- Greco, J., Sosa, E., *The Blackwell Guide to Epistemology*, (Oxford: Blackwell Publishing, 1999).
- Harris, John, "Leibniz and Locke on Innate Ideas" *Locke on Human Understanding*, (ed.) I. C. Tipton, (Oxford: Oxford University Press, 1977).
- Harris, R.W., *Reason and Nature in the Eighteenth Century*, (London: Blandford Press Ltd., 1968).
- Hefelbower, S. G., *The Relation of John Locke to English Deism*, (Chicago, Illinois, The University of Chicago Press, 1918).
- Helm, Paul, "Locke on Faith and Knowledge" *The Philosophical Quarterly*, (Wiley, Sayı: 23, No: 90, Haziran, 1973).
- Hill, Benjamin "Knowledge" *The Continuum Companion to Locke*, (ed.) S. J. Savonius Worth, Paul Schuur-man, Jonathan Walmsley, (London: Continuum International Publishing Group, 2010).
- Houston, J., *Reported Miracles: A Critique of Hume*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

- Işık, Aydın, *Bir Felsefi Problem Olarak Vahiy ve Mucize*, (Ankara: Elis Yayınları, 2006).
- Jolley, Nicholas, “Locke on Faith and Reason”, *The Cambridge Companion to Locke’s Essay Concerning Human Understanding*, (ed.) Lex Newman, (New York: Cambridge University Press, 2007).
- _____, “Reason’s Dim Candle: Locke’s Critique of Enthusiasm”, *The Philosophy of John Locke New Perspectives*, Peter R. Anstey (ed.), (London: Routledge, 2003).
- _____, *Locke, His Philosophical Thought*, (Oxford: Oxford University Press, 1999).
- Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, (İng. Çev., ed.) Paul Guyer, Allen W. Wood, (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1998).
- Kılıç, Cengiz, “John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu”, *Ekev Akademi Dergisi*, (Sayı: 18 No: 58, Kış, 2014).
- Kılıç, Recep, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002).
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *New Essays Concerning Human Understanding*, (İng. çev.) Alfred Gideon Langley, (Chicago: The Open Court Publishing Co. 1916).
- Leslie, Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth Century*, Cilt: 1, (London: Smith Elder Co., 1881).
- Locke, John, “A Vindication of Reasonableness of Christianity”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 7).
- _____, “Some Thought Concerning Education”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt: 9).
- _____, “A Discourse of Miracles”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 9).

- _____, “A Second Vindication of the Reasonableness of Christianity, Preface to the Reader”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 7).
- _____, “A Third Letter for Toleration”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 5).
- _____, “Of the Conduct of the Understanding”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 3).
- _____, “Mr. Locke’s Replay to Bishop of Worchester’s Answer to His Letter”, *The Works of John Locke*, (London, 1823, Cilt. 4).
- _____, “Two Treatises of Government”, *The Works of John Locke*, (London, 1824, Cilt. 5).
- _____, *A Letter on Toleration*, (ed.) J. W. Gough, (London: Oxford University Press, 1968).
- _____, *An Essay Concerning Human Understanding*, (ed.) Peter H. Nidditch, (Oxford: Oxford University Press, 1975).
- _____, *Essays on the Law of Nature*, (ed.) W. Von Leyden, (Oxford: Clarendon Press, 1952).
- _____, *Questions Concerning the Law of Nature*, (ed.) Robert Horwitz, Jenny Straus, Diskin Clay, (Ithaca: Cornell University Press, 1990).
- _____, *The Reasonableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures Works*, (ed.) John C. Higgins-Biddle, (Oxford: Clarendon Press, 1999).
- _____, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, (ed.) Ian Shapiro, (New Haven: Yale University Press, 2003).
- _____, *Writings on Religion*, (ed.) Victor Nuovo, (Oxford: Clarendon Press, 2002).

- _____, *The Life and Letters of John Locke*, (ed.) Lord King, (London: W. Clowes and Sons, 1864).
- Leeuwen, Henry G. Van, *The Problem of Certainty in English Thought 1630-1690*, (The Hague: Martinus Nijhoff, 1970).
- Losonsky, Michael, “Locke and Leibniz on Religious Faith”, *British Journal for the History of Philosophy*, (Sayı: 20, No: 4, 2012).
- Lowe, E. J., *Locke on Human Understanding*, (London: Routledge, 1995).
- _____, “John Locke”, *The Routledge Companion to Epistemology*, (ed.) Sven Bernecker, Duncan Pritchard, (New York: Routledge, 2011).
- _____, *Locke*, (London: Routledge, 2005).
- _____, *Routledge Philosophy Guide Book to Locke on Human Understanding*, (London: Routledge, 1995).
- Mackie, J. L., *Problems From Locke*, (Oxford: Clarendon Press, 1976).
- Marshall, John, *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).
- Mehdiyev, Nebi, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İstanbul, İsam: 2008.
- Moore, J. T., “Locke on the Moral Need for Christianity”, *Southwestern Journal of Philosophy*, (Sayı: 11, No: 1, Güz, 1980).
- _____, “Locke’s Concept of Religious Assent”, *Southwestern Journal of Philosophy*, (Sayı: 8, No: 2, 1977).
- Morris, C. R., *Locke, Berkeley, Hume*, (Oxford: Oxford University Press, 1931).
- Moseley, Alexander, *John Locke Continuum Library of Educational Thought*, (London: Bloomsbury Academic, 2007).

- Newman, Lex, “Locke on Knowledge”, *The Cambridge Companion to Locke’s Essay Concerning Human Understanding*, (ed.) Lex Newman, (New York: Cambridge University Press, 2007).
- Öktem, Ülker, “John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Sayı: 43, No: 2, 2003).
- Petzäll, Åke, *Ethics and Epistemology in John Locke’s Essay Concerning Human Understanding*, (Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1937).
- Plantinga, Alvin, “Reason and Belief in God”, *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1983).
- _____, *Warrant: The Current Debate*, (Oxford: Oxford University Press, 1993).
- _____, ‘Religion and Epistemology’, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.rep.routledge.com/articles/religion-and-epistemology/v-2/> , (05.07.2015).
- _____, *Warranted Christian Belief*, (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Polinska, W. D., *Faith and Reason in John Locke*, (Princeton Theological Seminary, UMI, 1996, Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Priest, Stephen, *The British Empiricists*, second edition, (London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2007).
- Ramsey, I. T. “Editor’s Introduction”, *The Reasonableness of Christianity*, (Stanford: Stanford University Press, 1958).
- Reçber, Mehmet Sait, “Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği”, *Felsefe Dünyası*, (Sayı: 39, No: 1, 2004).
- _____, *Aydınlanma, Din ve İslam*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2010).
- _____, *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, (Ankara: Kitabiyat, 2004).

- Rickless, Samuel C., “Is Locke’s Theory of Knowledge Inconsistent?”, *Philosophy and Phenomenological Research*, International Phenomenological Society, (Sayı: LXXVII, No: 1, Temmuz, 2008).
- Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of the Nature*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1979).
- Roy, Sudipta Dutta, “Reason of Revelation? Locke on the Ground of Religion”, *Indian Philosophical Quarterly*, (Sayı: XXIX, No: 1, Ocak, 2002).
- Russell, Bertrand, *The History of Western Philosophy*, (London: George Allen, Unwin Ltd., 1946).
- Sell, Alan P. F., *John Locke and the Eighteenth Century Divines*, (Cardiff: University of Wales Press, 1997).
- Shannon, Nathan D., “Christianity and Evidentialism: Van Til and Locke on Facts and Evidence”, *Westminster Theological Journal*, (Sayı: 74, 2012).
- Sheridan, Patrica, *Locke, A Guide for the Perplexed*, (London: Continuum International Publishing Group, 2010).
- Smith, Donald Thomas, *John Locke’s Concept of a Reasonable Christianity*, (Southern Methodist University, Michigan, 13 Aralık 1997, Basılmamış Doktora tezi).
- Snyder, David C., “Faith and Reason in Locke’s Essay”, *Journal of the History of Ideas*, (University of Pennsylvania Press, Sayı: 47, No: 2, Nisan- Haziran, 1986).
- Tomida, Yasuhiko, “Locke’s Representationalism Without Veil”, *British Journal for the History of Philosophy*, (Sayı: 13, No: 4, 2005).
- Uslu, Ferit, *Felsefî Açıdan İmanın Temellendirilmesi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004).

- Uzgalis, William, *Locke's Essay Concerning Human Understanding A Reader's Guide*, (London: Continuum International Publishing Group, 2007).
- Wolterstorff, Nicholas, "Locke's Philosophy of Religion", *The Cambridge Companion to Locke*, (ed.) Vere Chappell, (New York: Cambridge University Press, 1994).
- _____, "John Locke's Epistemological Piety: Reason is the candle of the Lord", *Faith and Philosophy*, (Sayı: XI, No: 4, Ekim, 1994).
- _____, "Can Belief in God be Rational?", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983).
- _____, "Epistemology of Religion", (ed.) John Greco, Ernest Sosa, *The Blackwell Guide to Epistemology*, (Oxford: Blackwell, 1999).
- _____, "Introduction" *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, (ed.) Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff, (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983).
- _____, "Religious Epistemology" *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion*, (ed.) William J. Wainwright, (New York: Oxford University Press, 2005).
- _____, "The Migration of the Theistic Arguments: From Natural Theology to Evidentialist Apologetics" *Rationality, Religious Belief & Moral Commitment: New Essays in the Philosophy of Religion*, (ed.) Robert Audi, William J. Wainwright, (Ithaca: Cornell University Press, 1986).
- _____, *John Locke and the Ethics of Belief*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

- _____, *Reason Within the Bounds of Religion*, Second Edition, (Michigan: William B. Eardmans Publishing Company Grand Rapids, 1984).
- Woolhouse, R. S., *Philosophers in Context Locke*, (Sussex: The Harvester Press Limited, 1983).
- _____, “Locke’s Theory of Knowledge” *The Cambridge Companion to Locke*, (ed.) Vere Chappell, (New York: Cambridge University Press, 1994).
- Worcester, Elwood Ernest, *The Religious Opinions of John Locke*, (Basım yeri belirtilmemiş, BiblioLife, 1889).
- Yazdani, Abbas, *Evidentialism and the Rationality of Religious Belief: Responding to the Evidentialist Challenge to the Rationality of Belief in God*, (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2010).
- Yolton, John W., *A Locke Dictionary*, (Cambridge: Blackwell, 1993).
- _____, *Locke: An Introduction*, (Oxford: Basil Blackwell, 1985).
- _____, *Locke and the Compass of Human Understanding: A Selective Commentary on the Essay*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).
- _____, *Locke and the Way of Ideas*, (Amen House, London: Oxford University Press, 1996).

ÖZET

ÖLMEZ, Tahsin, John Locke ve Dini İnancın Aklılığı, Doktora Tezi, Danışman:
Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber, Ankara Üniversitesi, 221 Sayfa.

Tez, üç ana bölüm, giriş ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, inanç ve bilgi konusundaki düşüncelerinin Locke'un genel epistemolojisindeki yeri ve din felsefesi ile ilişkisi kısaca ele alınmıştır.

Birinci bölümde; bilginin mahiyeti, kaynakları ve sınırları itibarıyla Locke'un genel epistemolojisi, 'bilginin gerçekliği' problemine özel referansla ele alınmıştır. İkinci bölümde; Locke'un din epistemolojisindeki temel kavramlar olan inanç, bilgi, akıl ve iman analiz edilerek, akıl ve iman görüşü, aklın inançta rehberimiz olması bağlamında analiz edilmiştir. Ayrıca, dini inancın rasyonalitesi konusunda Locke'un delilcilik fikri, Tanrı'nın varlığına inanmanın doğrulanması çerçevesinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Locke'un teizm, deizm ve Hristiyanlık hakkındaki fikirleri, deizm suçlamasına karşı duruşu, özellikle vahiy ve mucizeyi savunması konuları incelenmiştir. Sonuç olarak, Locke'un delilci karakterde gözüken genel epistemolojisinin, Hristiyan vahyi ve doktrinlerine yaklaşımıyla tutarlılığı ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, Locke'un Hristiyanlığın aklılığı iddiasının felsefi doğrulaması değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

ÖLMEZ, Tahsin, John Locke and the Rationality of Religious Belief, PhD Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber, Ankara University, Pp. 221.

The thesis consist of three main chapters in addition to the introduction and conclusion. The introduction provides a brief account of the concepts of belief and knowledge in Locke's general epistemology and their relevance to his philosophy of religion.

The first chapter deals with Locke's general epistemology in detail focusing on the nature, sources and limits of knowledge with a special reference to the question of the 'reality of knowledge'. The second chapter analyses some key concepts in Locke's religious epistemology such as belief, knowledge, reason and faith by highlighting his basic view that reason should be our guide in belief. It further examines Locke's evidentialism on the issue of the rationality of religious belief/ faith which primarily involves the justification of belief that God exists.

In the third chapter, Locke's views on theism, deism and Christianity are examined together with his defence against the charge of deism; particularly his defence of revelation and miracles is underlined. Finally the consistency of Locke's approach to the Christian revelation and doctrines is questioned in the context of his general epistemological outlook which seems to be evidentialist in character. Hence, in the concluding part, the philosophical justification of Locke's contention of the reasonableness of Christianity is evaluated.